

MAX-PLANCK-GESELLSCHAFT

MAX PLANCK INTÉZET
EURÓPAI JOGTÖRTÉNET MAX PLANCK
INTÉZET
EURÓPAI JOGTÖRTÉNET

www.rg.mpg.de

Max Planck Európai Jogtörténeti Intézet

kutatási tanulmányok sorozata

ISSN 2699-0903 Frankfurt am Main

No. 2012-01 <http://ssrn.com/abstract=2139312>

Thomas Duve

Az európai jogtörténetből Európa
jogtörténetébe
globális-történelmi perspektívában

Közzétéve Creative Commons cc-by-nc-nd alatt 3.0

Elektronikusan elérhető a következő címen:

<https://ssrn.com/abstract=2139312>

Az európai jogtörténetből Európa jogtörténetébe globális-történelmi perspektívában¹

Thomas Duve

Absztrakt

Az európai jogtörténetről Európa jogtörténete felé globális történelmi perspektívában

Az európai jogtörténet évtizedek óta a jog történetének erős, transznacionális perspektívájú tudományterülete. Különösen olyan német nyelvű tudósok alakították ki, mint Emil Seckel, Paul Koschaker, Franz Wieacker és Helmut Coing, és a háború utáni európai politikai integrációs projektek összefüggésében jött létre. A mai napig erre a hagyományra építünk. Mint minden történettudomány, az európai jogtörténet is része volt az identitásépítés széles körű kommunikációs folyamatának. Az európai jogi kultúrát úgy ábrázolta, mint valami más hagyományoktól egyértelműen elkülönülő dolgot.

Az elmúlt években azonban a posztkoloniális tanulmányok és a transznacionális és globális történelemmel foglalkozó tudósok élesen bírálták az európai történetírás alapjait. Így az európai jogtörténet komoly kihívásokkal néz szembe néhány alapvető feltételezésével kapcsolatban: Mi volt az Európáról alkotott elképzelése? Milyen szellemi és koncepcionális alapokon nyugszik? Hogyan kezeli az eurocentrizmus és az episztemikus kolonializmus vádját? Hogyan reagál az európai történelem provincializálásának szükségességének posztulátumára? Hogyan határozzuk meg az európai, a transznacionális és a globális jogtörténet kapcsolatát? - Ezekkel és más kapcsolódó kérdésekkel a megfontolások foglalkoznak majd. Az európai jogtörténet tudományos hagyományának, fogalmi alapjainak és történelmi kontextusának kritikai áttekintésére összpontosítanak (1. rész, 1-6). E kritikai értékelés eredményeként, és a globális történelemről szóló vita megállapításait figyelembe véve, vázlatosan bemutatok néhány kiindulópontot és lehetséges feladatot egy globális történelmi szemléletű európai jogtörténet számára, amely építhet a hagyomány egyes eredményeire, de szükségszerűen másként kell konceptualizálni (2. rész, 7-11).

---

¹ Az elmúlt hónapokban Frankfurtban, Zürichben, Bécsben, Pekingben, Limában és Braziliában, valamint a Max Planck Institute for European Legal History tanácsadó testületének 2012. májusi ülésén is bemutathattam néhányat a szövegben megfogalmazott gondolatokból. A megbeszélések során számos fontos javaslatot kaptam, amiért köszönetet mondok minden résztvevőnek. E cikk némileg módosított változata a *Rechtsgeschichte* című folyóiratban jelenik meg (202012).

Ritkán írtak annyit Európáról, mint az elmúlt hónapokban. Az EU gazdasági és politikai integrációja közötti ellentmondás, valamint az állami és kormányközi irányítási lehetőségek korlátai, amelyek a globális kölcsönös függőségek fényében egyre nyilvánvalóbbá válnak, alapvető kérdéseket vetnek fel Európa jövőjével kapcsolatban: Hogyan folytatódjon az "európai projekt" - a világ új politikai és gazdasági súlypontjait is figyelembe véve? Több vagy kevesebb Európát akarunk? Mit jelent számunkra Európa, mit ér számunkra?

Ezek a kérdések annál is inkább fontossá válnak, mert nemcsak a politikusok, hanem egyes történészek is úgy látják, hogy az elmúlt évek eseményei csupán a világtörténelem tektonikájában bekövetkezett hatalmas elmozdulások epifénoi. A *Nyugat felemelkedésének* 60-as évekbeli magabiztossága után az emberek most arról vitatkoznak, *hogymért a Nyugat uralkodik - egyelőre - és diagnosztizálnak.*

a *Nagy Eltérés* vége, egy évszázadok óta tartó politikai, kulturális és ökológiai...

Európa és a Nyugat nomikus hegemoniája a világ többi része felett.² A nacionalizmusok felerősödnek, és a világ régiói kerülnek frontvonalba: Nyugat Kelet ellen, Ázsia Európa ellen, Észak Dél ellen. Ebben a légkörben az európai identitásra való hivatkozás virágzik - annak ellenére, hogy már régóta szkeptikusak azzal kapcsolatban, hogy hol is kellene lennie, és annak ellenére, hogy figyelmeztetnek a redukciónizmusok, esszencializmusok és identitáscsapdák ellen.

A diszkurzív önmegértés fontos eleme a hosszú közös történelem eredményeként kialakult sajátosan európai vagy nyugati jogi kultúra eszméje. A jogtörténet így legitimációs forrássá válik az európai orientációs diskurzusban. Az európai jogtörténet írása nem egy ókori üvegyöngyjáték. Természetesen számos más tényezővel együtt formálja az önmagunkról - és a világról - alkotott képünket, amelyet gyakran egészen másként értelmezünk. *Történelem ügyek. A történetírás is.*³

De mi a helyzet ezzel az "európai jogtörténettel"? Milyen Európa-kép alapján készült? Milyen szellemi és fogalmi alapokon nyugszik? Hogyan viszonyul a világ többi részéhez? Hogyan reagál az eurocentrizmus, az episztemikus kolonializmus és az Európa "provincializálásának" követelésére? Hogyan határozzuk meg az európai és a transznacionális és globális jogtörténet kapcsolatát? Szüksége van-e Európa jogtörténetének "alternatívákra az európai történelemmel szemben, mint az occidentális értékmobilizáció és az identitástagadás elhatároló történetével⁴ szemben" - és hogyan nézhetnek ki ezek az alternatívák? Ránk is igaz, hogy "nincs jó európai történelem nem európai történetek nélkül"⁵ Nekünk is szemrehányást kell tennünk, hogy jogtörténetünket a mottó szerint írjuk:

"A jó dolgok Európából származnak, a rossz dolgok csak ott történnek"⁶

² McNeill (1963), de vö. (1990); Morris (2010); Pomeranz (2000).

³ Clavero (2005), 49.

⁴ Osterhammel (2004), 181.

⁵ Clavero (2005), 46.

⁶ Heffernan (1998), 3.

A következő gondolatok ezekre és hasonló kérdésekre vonatkoznak. Ezek egyrészt kísérletet tesznek arra, hogy megbizonyosodjunk arról, hogy milyen alapokon állunk az európai jogtörténeti munkánkban - másrészt felvázolják egy olyan európai jogtörténet kiindulópontjait és feladatait, amely globális történelmi perspektívában bizonyos tekintetben eltér ettől a hagyománytól. A modern kor és a modernitás jogtörténetére koncentrálnak; a tárgyalandó témák nagy száma miatt csak felvillantó hivatkozásokat tudnak adni a szakirodalomra, minden bizonnyal számos szempontot kell kiegészíteniük - és a legjobb esetben is hamarosan egy szélesebb körű vita előzi meg őket. Nekem azonban úgy tűnik, hogy sürgősen szükség van egy ilyen vitára - egy vitára arról, hogy hogyan írhatjuk meg Európa mint globális régió jogtörténetét napjainkban.

A megértés megkönnyítése érdekében szeretném a gondolatmenetet az elején felvázolni, és néhány számomra fontosnak tűnő eredményt megelőlegezni. A hangsúly a hagyomány, annak fogalmi alapjainak és tudománytörténeti kontextusának vizsgálatán van (1. rész, 1-6. rész); bizonyos mértékig emancipációs szándékkal próbálkozom tudománytörténettel - nem a kritika vágyából, hanem azért, hogy feltárjak néhány olyan útfüggést, amelyekről alig, vagy legalábbis terjedelmükben valószínűleg nem vagyunk tudatában. E kritikai számbavételből adódnak egy olyan globális történeti perspektívájú európai jogtörténet kiindulópontjai és feladatai is, amely sok tekintetben épít a tudományág eredményeire, de bizonyos tekintetben nem kötődik a hagyományhoz (2. rész, 7-11).

Az első részben megkísérlem rekonstruálni az európai jogtörténet európai képét (3) és annak fogalmi alapjait a tudományág történetének néhány szakaszának áttekintése (1) és a tudományos környezet fontos változásai (2) alapján. Ez különösen Helmut Coing munkásságán keresztül történik (4), egy rövid kitérővel Franz Wieackerre (5); a Helmut Coingról szóló rész kissé túlméretezettnek tűnhet, de célja, hogy feltárjon egy fontos, eltemetett elágazást azon az úton, amelyen a tudományág ma is halad.

A számvetés eredménye az, hogy a Coing nemzedéke által megalkotott Európa-fogalom ma már alkalmatlan a nemzeti határokon átívelő jogtörténet elemző megközelítésére; ezért nem folytathatjuk egyszerűen az európai jogtörténetnek a megszokott módon történő elbeszélését. Mindkettő - az Európa-fogalom és a diszciplína felfogása - olyan ismeretelméleti előfeltevéseken alapul, amelyek már nem konszenzusképesek, egy olyan kortárs történelmi kontextusból származnak, amely már nem a miénk, nem képesek feldolgozni az utóbbi évek kutatásainak fontos eredményeit⁵⁰, aporiákba vezetnek, és heurisztikailag csak korlátozottan gyümölcsözőek. Sok fontos felismerést köszönhetünk az ezen az alapon végzett kutatásoknak, és nem utolsósorban a Max Planck Európai Jogtörténeti Intézet létezésének. Mindazonáltal más fogalmi alapokat kell keresnünk, különösen azt, hogy hogyan határozzuk meg kutatásunk analitikus referenciakereteit (6).

De mi léphet a hagyományos európai jogtörténet helyére, mi kapcsolódhat annak eredményeihez, és mi folytathatja ezt a "transznacionális jogtörténetet"? - A

A második részben (7-11) egy olyan jogtörténet kiindulópontjait és feladatait szeretném megnevezni globális történeti perspektívában, amely a normativitás kialakulásának folyamatai iránt érdeklődik, rekonstruálja azok ~~rituális~~ rugalmas elemzési kereteket alakít ki az egyes megfigyelések összehasonlításával, anélkül, hogy előzetesen meghatározná megfigyelési terét. Véleményem szerint nemcsak módszertanilag képvisel koherensebb megközelítést, mint az "európai jogtörténet". Lehetővé kell tennie számunkra azt is, hogy módszertanilag élesebbé tegyük a normativitás történelmi translációs folyamatainak kutatását, és jobban integráljuk azt a globális világ jogrendjéről folyó élénk vitákba.

Egy ilyen jogtörténet nem jelenti azt, hogy búcsút kell inteni Európa tanulmányozásának. Éppen ellenkezőleg: nagy haszonnal fordul majd a regionalizációs folyamatokhoz és témákhoz, amelyek mindenképpen érintik Európát is - hiszen az európai térség önmagában, de a kontinens határain átívelő birodalmi és gyarmati terjeszkedése miatt is, hatalmas tapasztalati terepe a történelmi re- gulációs jelenségek gazdagságának, amelyek valószínűleg egyre fontosabbá válnak Európa jövője szempontjából, és egyúttal a világtársadalomról szóló vitákban is. Csak azért, hogy az identifikációs és teleologikus jogtörténetírásból az európaizáció jogtörténete felé vezet bennünket, Európa jogtörténete globális történelmi perspektívában biztosít történelmi hozzáférést és ezáltal az európai projekt mögött álló hatalmas építkezési munka megértését. Csak egy ilyen globális-történelmi perspektíván keresztül szervezhetjük meg azt az önkritikus reflexivitást is, amely Európa mint globális régió jogtörténete számára különösen szükséges: hiszen az egyik központi kihívás abban áll, hogy felismerjük Európa központi szerepét a közelmúlt történelmének hosszú szakaszaiban, központi szerepét más globális régiókkal összehasonlítva, és központi szerepét Európa mint globális régió történetében.

A cél az, hogy a "különleges út" történetírói igazságot szolgáltatassunk anélkül, hogy episztemikus eu-centrikusságba esnénk. A "különleges út" gondolata, amelyet gyakran említenek ebben az összefüggésben.

A világ "európaizálódása" a modern időkben és az Európa "provincializálásának" igénye egyáltalán nem összeegyeztethetetlen. Éppen ellenkezőleg, olyan feszültségteret jelölnek, amelyben különösen Európa jogtörténetének kell mozognia.⁷

Az ilyen globális történeti perspektívában reflektált jogtörténet alapjául szolgáló kutatási területek és referenciakeretek azonban - a hagyományos európai jogtörténettel ellentétben - nem lehetnek kiindulópontok, hanem a kutatás eredményei. Ez tehát Európa jogtörténete is, de nem csak az. Ezek közül néhány történelmileg változó, homályos és talán eléggé al-

---

⁷ Vö. Sachsenmaier (2007); Dirlik (2002) - Az európai "Sonderweg"-ről a német nyelvterületről különösen Mitterauer (2003), aki azonban a középkorra, azaz a későbbi Európa alapterületére koncentrált, valamint az őt követő vita, például Herbers (2007); Kuchenbuch (2006). Nemzetközi szinten és a modern korban valószínűleg Pomeranz (2000) a hivatkozási pont egy széles körű vita számára. A különleges jogi helyzetről és a világ európaizálódásáról Headley (2008) és a vita összefoglalóját Hiery (2007). Reinhard (2010) felvilágosult, önkritikusan reflektált eurocentrizmusról beszél, 34.

A különböző kontúrokkal rendelkező történelmi régiók egybeeshetnek a ma Európának nevezett terület nagy részével. De sok olyan tér, amelyet ily módon rajzolunk fel a jogtörténeti világtérképre, sokkal kisebb lesz Európánál, átfedik, keresztezik, keresztezik Európa terét - vagy akár messze túlmutatnak rajta. Némelyikük csak pontok hálózatából fog állni, nem pedig egész területeket fog kitölteni, ahogyan azt modern térképeinkről és a múltba való visszavetítésükről megszoktuk. Az Európáról alkotott kép ennek következtében valószínűleg jelentősen diffúzabbá válik. Pozitívan fogalmazva ez azt jelenti: Egyre összetettebbé válik, túllép intellektuális elszigeteltségén, nyit a történelmi létezés globális összefüggései felé. Az eredmény egy olyan globális régió képe, amelynek határai soha nem voltak egyértelműek, és amelynek identitása nem szűkíthető le néhány pozitív jellemzőre, amelyek alátámasztják önképét.

Európa, mint globális régió ilyen jogtörténetének kiindulópontjai még meglehetősen könnyen levezethetők - sokkal nehezebb ~~ezt~~ pontosítani és megvalósítani. Négy kiindulópontot szeretnék felvetni a vitához. Először is: mivel a modern kori kommunikáció és a modernitás már nem kötődött egyetlen térhez, egy ilyen jogtörténet vonatkoztatási kerete csakis globális lehet (7). Másodsor, mivel a jog tapasztalati alapú koncepciójából kell kiindulnunk, amely figyelmet fordít az elsajátítási folyamatokra és a jog termelésére a helyszínen, elengedhetetlen, hogy a helyit helyezzük előtérbe (8). Harmadsor: A helyi kulturális gyakorlatok megfigyeléséhez ma már számos olyan heurisztika áll rendelkezésünkre, amelyet az elmúlt évtizedekben a társadalom- és *kultúratudományok* fejlesztettek ki.

fordítás különösen ígéretes (9). Negyedszer: Az analitikus vonatkoztatási keretek kialakításához a legfontosabb kihívást az összekapcsoltság és a decentralizált tipizálás története jelenti majd (10).

Összefoglalásként (11) remélhetőleg világossá vált, hogy a tudományág nagyszerű kutatási eredményeiből számos egyedi megfigyelésben meríthetünk - ugyanakkor alapvető szemléletváltást kell végrehajtanunk Európa és a "világ többi része" közötti kapcsolat megítélésében. Ma az Európa iránt érdeklődő jogtörténetírás már nem írhat Európa központjából kiindulva terjedés- és hatástörténetet, és nem próbálhatja a világot az európai gondolkodás által formált kategóriákból kiindulva megérteni. A helyi jogi találmányok és azok feltételeinek decentralizált rekonstrukcióját kell biztosítani. Ez néhány olyan magától értetődő tény kritikus felülvizsgálatát vonhatja maga után, amelyekkel mi a saját ~~európai~~ jogtörténetünket írjuk - és amelyek hatására más régiók is megírták jogtörténetüket; olyan témák felé is nyitnunk kell, amelyek eddig nem álltak érdeklődésünk középpontjában. De csak így, Európán túlra tekintve nemcsak azt kell lehetővé tennünk, hogy hozzájáruljunk - természetesen nem túlértékelendő, de nem is teljesen jelentéktelen - a globális világban a normatív rend jövőjének alakításával kapcsolatos néhány nagy kérdéssel való gondolkodáshoz, hanem talán egy kicsit megváltoztathatjuk a magunkról alkotott képet is.

1. Rész - Európai jogtörténet - Aporiák és egy fogalom archeológiája

1 Európai jogtörténet - még mindig egy projekt?

Bevezetesként a fegyelem külső történetét tekintem át a háború utáni időszak óta, Helmut Coinggal kezdve.⁸ Idén ünnepelte volna 100. születésnapját.⁹ Csaknem 50 évvel ezelőtt, 1964-ben elfogadta a Max Planck Európai Jogtörténeti Intézet alapító igazgatói kinevezését.¹⁰ Eredetileg "Összehasonlító Jogtörténeti Intézetnek" akarták nevezni, de mint ilyen, fenntartásokkal találkozott, mivel már léteztek ilyen nevű egyetemi intézetek. Az "Európai Jogtörténeti Intézet" elnevezés kiutat kínált. Coing koncepciójához is illett, és eléggé akadémikus politikus volt ahhoz, hogy belássa egy ilyen név előnyeit. A frankfurti ordoliberalis körhöz tartozó számos kollégájához hasonlóan meggyőződéses európai volt, és az európai integrációt a magánjog szemszögéből volt értelme megérteni.¹¹ Coing maga is a magánjog történetére koncentrált már korán, elsősorban annak recepciójával foglalkozott, de érdeklődött a gazdasági és bankjog iránt is, és most jogtörténeti kutatásait határozottan európai keretek közé helyezte. A következő néhány évben Frankfurt az európai magánjogtörténeti kutatások központi helyszínévé vált. Coing remélte, hogy ez csak a kezdet volt - az Intézet munkája

"a későbbiekben a közjogra is ki kell terjeszteni" - hangsúlyozta 1968 az új intézet épületének avatóünnepségén.¹²

Coing számos elődre építhetett: az 1930-as évek élénk olasz romanisztikájára; az olyan medievalista kutatásokra, mint Emil Seckel vagy Erich Genzmer, aki az 1950-es években szintén európai horizontba helyezte munkásságát; ¹³Paul Koschaker "Európa és a római jog" című művére és az azt követő vitára;¹⁴ a *Ius*

Romanum Medii Aevi, IRMAE.¹⁵ Mindezek felett természetesen Savigny munkája lebegett.

Néhány dolog, amit most, az 1950-es és 1960-as években a békés és egyesült Európa melletti kiállásként olvashatunk, az 1930-as években bizonyára más színezetet kapott.¹⁶ Voltak még

⁸ Ogorek (1994) kiváló átfogó képet rajzol a háború utáni időszak jogi tanulmányainak történetéről.

⁹ Életének és munkásságának áttekintését lásd Luig (2007); Nörr (2001).

¹⁰ Az alapítás történetéről Schäfer (2009).

¹¹ A jog és a nemzetgazdaság közelségéről maga Coing, Coing (1992).

¹² Coing (1968), 341.

¹³ Genzmer (1953, 1961/1958,).

¹⁴ Koschaker (1947), lásd például a *L'Europa e il Diritto Romano* (1954) című emlékiratot.

¹⁵ Vissscher/Feenstra/Rossi/Genzmer (1961).

¹⁶ Vö. Koschaker (1938); erről Simon (1989), Giaro (2001), a vita heveségéről Sturm (2003) ad benyomást; a háttérrel - római jog a náci rezsimben - vö. további hivatkozásokkal Landau (1989).

A koncepciót szórványosan bírálták. Alvaro D'Ors spanyol romanista és jogfilozófus Koschaker emlékiratában bírálta az Európa-felfogás germán jellegét; számára az Európára való összpontosítás egyébként is túl szűk körű volt,¹⁷ nem egy *ius europaeumról volt szó*, Nem egy *ius europaeumról volt szó*, amely "utálatos szeparatizmus", hanem egy *ius oecumenicumról*, amely alatt egy minden értelemben katolikus természetjogot értett, amelynek középpontjában Róma áll, és amely koncepciót ma részben *Az új globális jog* címen folytatják.¹⁸

Az intézet megalapításával azonban megszilárdult az európai jogtörténetnek a román és modernista kutatások által formált elképzelése; továbbra is Németországból és nem kis mértékben német szemszögből íródott - a *ius commune* történeteként, a *ius canonicum* meglehetősen kis arányú, az európai magánjog kialakítására egyértelműen orientálódó részével. Nem kizárólagosan, hanem applikatívnak is tekintette magát, ami egybeesett azon gazdasági és politikai szereplők történeti gondolkodásmódjával, akiknek határozottan fontos volt ez a történeti dimenzió - nem más, mint Walter Hallstein, 1967-ig az EGK Bizottság elnöke, az európai integrációs folyamat egyik központi alakja, a háború utáni évek első frankfurti egyetemi rektora, az Intézet kuratóriumának első elnöke. A FAZ találóan foglalta össze a múltból a jövő felé ívelő, már megrajzolt ívet az Intézet új épületének avatónapságáról szóló beszámolójának címében - az ülést egy tekintélyes magánbank, a későbbi BHF Bank termeiben tartották -: "Modern jogot alkotni Európa számára".¹⁹

A szertartás más szempontból is tanulságos, mivel azt mutatja, hogy a lenyűgözően megváltoztatta azt a képet, amelyet az emberek az európai jogtörténetről alkottak. Németország és Svájc számos képviselője, valamint a *Selden Society* képviselője mellett François Dumont és Jean Gaudemet Párizsból, Bruno Paradisi Rómából, John Gilissen Brüsszelből és Robert Feenstra Leidenből is tiszteletét tette.²⁰ Az európai jogtörténet körvonalainak elképzelését aligha képviselhették volna jobban, mint ezek a felszólalók, hiszen akkoriban úgy tűnt - Franz Wieacker szerint a frissen megjelent 2. Nem túl keresett kép, ha azt mondjuk, hogy Hollandia átadta hazánknak a nagy jogtudomány fáklyáját, amely egykor Olaszországban gyulladt ki, és onnan vándorolt Franciaországba, majd Hollandiába".²¹ Németországban a fáklya, folytathatnánk a képet, a században 19. megtalálta célját; a világ minden tájáról érkezett jogászok elzarándokoltak a német egyetemekre, a történelmi iskolába, az antijogász és mediális iskolákba, a jogtudományokba.

¹⁷ D'Ors (1954), 475: "Yo creo que Koschaker, como en general todos los autores alemanes, tiene una visión demasiado germánica de lo europeo [...] El centro de Europa será siempre Roma, pero no por ser la Urbs, sino por ser el centro de la Cristiandad y del Orbe todo".

¹⁸ D'Ors (1954), 476; Domingo (2010).

¹⁹ FAZ máj 15. utó 1968, 26.

²⁰ Vö. a megnyitó ünnepségről a Max Planck Társaság levéltárában található dokumentációval, II. részleg, Rep. A1 IB.

0.1. Az európai jogtörténet az általánostól az 05.03.1959-ig 31.12.1969., kötet. 1.

²¹ Wieacker (1967), 169.

kutatás és a pandektika a német jogtudománynak kiemelt helyet biztosított. A Coing által szerkesztett *Handbuch der Quellen und Literatur der europäischen Privatrechtsgeschichte*, az európai jogtörténet programjáról és alapkérdéseiről szóló többnyelvű kiadványai, és nem utolsósorban a kompakt kétkötetes *Europäische(n) Privatrechtsgeschichte* (1985, 1991) révén sikerült folytatni ezt a hagyományt.

Az európai jogtörténet, amelyet Coing immár nemzetközileg is kiemelkedően képviselt, az alapvető egységesség meggyőződésén alapult - Coing ezt többször is hangoztatta. Az európai jogtörténet, ahogyan előadásában jellemezte, egy "származtatott jogi kultúra", amely mélyen kötődött a hagyományokhoz;²² "európai", amelyet a jogászok egységes testülete támogatott, amely évszázadokon keresztül biztosította a jogfejlődés egységességét;²³ és - legalábbis az újabb időkben - "filozófiai" volt: "Csak az újabb időkben váltak a társadalomfilozófiai eszmék alkotmányokká és jogi intézményekké".²⁴

Az 1980-as és 1990-es évek óta mások folytatták Coing munkáját.²⁵ A jog egyre több területét kellett európai szemszögből kutatni.²⁶ Számos országban - Hollandban, Belgiumban, Franciaországban, Spanyolországban, Olaszországban, az angol nyelvű világban és hamarosan Kelet-Európában is - a közös európai vagy nyugati jogi hagyományokhoz igyekeztek igazodni. Ebben az intézményesülési folyamatban fontos szerepet játszottak a romanisták. A jogtörténészek részt vettek az európai jogharmonizációval foglalkozó munkacsoportokban, a professzori címek ezt a nevet kapták, enciklopédia és tankönyvek jelentek meg. A politikai integráció dinamikája, az európai jog növekvő jelentősége és a *tantervek* európaizálódása ösztönözte a közös európai múlt keresését. A jogtörténetnek és az összehasonlító jogtudománynak vissza kellene nyernie elvesztett történelmi közelségét, és együtt kellene dolgoznia az európai jog továbbfejlesztésén.²⁷

A kommunista Kelethez képest kevésbé érdeklődtek a dogmák és intézmények iránt, egyesek - elég csak Harold Bermanra gondolni - az 1980-as években ismét egyre inkább az európai vagy nyugati jogi kultúra *sajátosságait* keresték. Ennek alapjait a középkorban, az "európai egység megalapozásának" idején keresték és találták meg.²⁸ Európa, ahogy Harold Berman, Manlio Bellomo, Paolo Prodi vagy Paolo Grossi nagyszerű panorámái mind a mai napig mutatják, egy olyan közös történelemre tekint vissza, amelyben az egység és a sokféleség, a szabadság és az elkötelezettség úgy tudott szerveződni, hogy egy hatékony kulturális rendszer jött létre, amelyben a minden határ felbomlásának tendenciái ellen lehetett fellépni.

---

²² Coing (1968), 343-344.

²³ Coing (1968), 344-345.

²⁴ Coing (1968), 346ff...., 350.

²⁵ Vö. Zimmermann (1990, 2007, 1998, 1999, 2001, 2002,); Wagner (1982); Schulze (1997a); a német spektrumtól egyértelműen eltérő hangsúlyokkal pl. Bürge (2002); Ranieri (2011a, 2011b, 2011c).

²⁶ Áttekintés Schulze (1991) tanulmányában.

²⁷ Lásd pl. Zimmermann (1998, 1999); Ranieri (2011a).

²⁸ Fleckenstein (1989).

Az oktatás területén a fő tendenciák ellen hatékony ellenirányzatokat állítottak fel. A tudományosság, a professzionalizáció, a szekularizáció, a racionalizáció és a konfesszionalizáció voltak a vezető narratívák, amelyeket részben társadalomtudományos vagy modernizációelméleti terminológiával túlformáltak. A hatalom strukturális hiányosságait, a részvételi és egyetemes normatív rétegek együttélését, a funkcionális differenciálódást, különösen a világi és az egyházi hatalom között, és nem utolsósorban a jog autonómiáját a politikával és a gazdasággal szemben az európai történelem és kultúra jellemzőinek nyilvánították - és nyilvánítják ma is. ²⁹ "Bár a történelmi fejlődésbe teljes mértékben beilleszkedett, és mindig az érzéki-anyagi érdekek és szükségletek határozták meg" - mondja Paolo Grossi, amikor Európát a jog kultúrájaként ábrázolja -, "a jog [...] meghódította az autonóm lét terepét, amelyen a társadalom az uralkodó hatalomtól függetlenül keresett jogi megoldásokat, hogy szervezeti létét biztosítsa".³⁰

Időben az ember a középkortól kezdve egymás után halad előre az évszázadokon keresztül. Az IRMAE projekt már Savigny-nél is messzebbre húzta a határt, és Coinggal határozottan a modern kor felé fordultunk. Azt, hogy a középkorból a kodifikációs korszakba így kivetített európai jogi egység képe a modern kor minden centrifugális tendenciája ellenére mennyire maradhat fenn, eddig inkább feltételezték, mint vizsgálták. Eközben - itt is bizonyos párhuzamot vonva a politikai folyamatokkal - egyre inkább a sokféleség és a különbségek jelennek meg, a regionalizációs folyamatok, például az *északi jog felé* fordulnak, és természetesen az európai jog területén is történnek ³¹összehasonlítások. *A common law tanulmányozása* egyre intenzívebben foglalkozik a "vegyes jogrendszerekkel". ³² De A modern európai jogtörténetről aligha létezik olyan átfogó beszámoló, amely választ adhatna a centrifugális erők mértékének kérdésére - Antonio Padoa Schioppa *Storia del diritto in Europa* (2007) című, jelentős címet viselő munkája az első lépés egy ilyen perspektíva felé. De sok minden hiányzik - többek között a közjog, az európai közjogi *ius commune* története,³³ a normatív szövegeken túlmutató európai alkotmánytörténet stb., amelyet Coing csak meghirdetett, és amelyet Stolleis határozottan előmozdított, de természetesen nem írt meg egész Európa számára. Tekintettel arra, hogy a jogtörténeti áttekintés számos megválaszolatlan kérdésre és üres foltra Európa térképén az európai jogtörténet valóban úgy tűnik, hogy "még mindig egy projekt".³⁴

A jelenlegi "európai válság" fényében akár azt is mondhatnánk: Ez ma különösen fontos projekt. Európa esetében, tekintettel a

²⁹ Vö. Berman (1991); Landau (1991); Prodi (2003); Bellomo (2005); Grossi (2010a); Wesel (2010), 7, 697. A tartalmi attribúciók áttekintése Mohnhaupt (2000), 30ff.; a jellemzők katalógusa loc.cit., 49f.

³⁰ Grossi (2010a), 25.

³¹ Modéer (2010); Husa/Nuotio/Pihlajamäki (2008).

³² Palmer (2001); Reid/Visser/Zimmermann (2004).

³³ Áttekintést lásd Stolleis (2010a), 76ff.

³⁴ Stolleis (2007a).

a jelenlegi eseményeknek valójában "új narratívára" van szükségük.³⁵ Egy ideje azonban válságban van. A kortárs történelem elemzései világossá teszik, hogy a háború utáni nyugat-európai projekt lezárulásával a kilencvenes évek óta a megszokott érdekszerkezetek és narratív kategóriák mennyire elvesztették orientáló és cselekvésirányító erejüket. ³⁶ Az új globális régiók kialakulását tekintve ezt a vákuumot Európa "birodalmi kihívása" tovább növeli. ³⁷ Az 1990-es évek európai alkotmányos vitája - de végső soron az egész Európáról szóló vita - csak a háború utáni időszakból származó, strukturálisan válságos átmenet folyamatának felerősödését jelzi.

"egy zavaros és pluralizált, globalizált és nagyobb Európa ismeretlen jövőjébe".³⁸

Mivel a tágabb vagy technikai értelemben vett alkotmányos politika mindig identitáspolitika is, ³⁹és mivel ezt Európában tudatosan az európai emlékezet politikájával, azaz a történelmi képek célzott igénybevételével és szimbolikus-diszkurzív megerősítésével valósítják meg,⁴⁰ Európa (jogi) történetírása nem teljesen jelentéktelen. Mert az, hogy milyen képet akarunk magunkról alkotni, hogy az identifikáció melyik ajánlatát akarjuk elfogadni, valóban politikai döntés.⁴¹ De az ilyen döntésekről számos területen tárgyalnak. A hisztóriográfia itt is hozzájárul az értelmezési lehetőségekhez, természetesen nem teljesen önkényesen, hanem a lehetőségek egy folyosóján belül. Így mi is részt veszünk ezeknek az identitásképző folyamatoknak a stabilizálásában és reprodukálásában - és ezt a megfigyeléseinkkel és saját szándékainkkal *kapcsolatos állapotot* nyilvánosságra kell hoznunk.⁴²

Milyen Európát akarunk tehát, milyen aspektusait akarjuk erősíteni az oly sokszínű jogtörténetének? Egy olyan Európa, amely a jogi kulturális vívmányokat mozgósítja és a nevéhez köti, ahogyan ez eddig látszik - vagy egy reflexív Európa, amely a sok jogi kulturális vívmány mellett felismeri a jogtörténet sötét oldalait is, azokat más világrégiókkal párbeszédben vizsgálja, és talán éppen a kettő közötti kapcsolatra kérdez rá? Egy zárt, a világ többi részétől világosan megkülönböztethető Európa, mint a háború utáni időszakban - vagy egy olyan Európa, amelynek

³⁵ Wieland (2012), 213; Habermas (2011).

³⁶ Wirsching (2012), 406ff.; Wirsching (2007); Frevert (2003), 163ff.

³⁷ Münkler (2008), 245ff.

³⁸ Wirsching (2007), 166.

³⁹ Bogdandy (2005).

⁴⁰ Beattie (2008); Feichtinger (2007); Müller (2008); szemléletesen az európaizációról mint kulturális gyakorlatról a múzeumi tájban és annak hozzájárulásáról az európai emlékezetkultúrához most Kaiser/Krankenhagen/Poehls (2012), különösen 11ff., 221ff.

⁴¹ Vö. a nyilvánosság- és identitáskutatás szempontjából Eilders/Lichtenstein (2010). A jogi tanulmányok szempontjából Bogdandy (2005), valamint Hanschmann (2008); Haltern (2010, 2011). Történelmi szempontból Frevert (2003).

⁴² Vö. Asbach (2007), különösen 291ff.; a redukcionista identitásleírások robbanékony természetéről lásd Sen (2007). Végső soron hasonló mechanizmusokkal találkozunk, mint amilyenek a nemzeti identitások építésében is megfigyelhetők - és amelyeket Hobsbawm *Invention of Tradition* című műve és az azt követő vita nyomán vitattak meg, lásd pl. Anderson (1998).

egy szinte "különc identitás",⁴³ egy "kozmetopolita Európa",⁴⁴ amely reményeink szerint "zökkenőmentesen illeszkedik egy politikailag konstituált világtársadalom körvonalába [...]"? ⁴⁵ Egy olyan Európa, amely arra törekszik, hogy megszervezze a fejlődés szabadságát, hogy jogi keretet teremtsen a sokféleségnek, hogy lehetővé tegye a transzkulturális identitásokat és a másság megfelelő tapasztalatait? ⁴⁶ Egy olyan Európa, amely reflektál a világban elfoglalt történelmi helyzetére, tudatában van határai nyitottságának, és egy olyan világ részének tekinti magát, amelyet már régóta a csere, a hibridizáció és a folyamatos diakrón fordítási folyamatok jellemeznek? Egy olyan Európa, amely nem identifikáló módon állít bizonyos értékeket "európainak", hanem tudatában van önképének folyamatos építésének, és meg akarja érteni kulturális feltételeit? - Ezek a képek, amelyek egy strukturálisan nyitott, gyakorlatilag határok nélküli, az európaizálódás folyamatában önmagát a másság feldolgozásának tereként megtervező Európára irányulnak, a legújabb Európa-történetírásban is egyre erősebbé válnak. ⁴⁷ Történelmi percepciók rácsaink ezen elmozdulásait természetesen hagyja érintetlenül a politikai diskurzus, a társadalmi önmegértés lehetőségeiként fogadják⁴⁸ be, és feldolgozzák a kulturális globalizáció transzkulturális kommunikációval, összekapcsolódásokkal és hibridizációkkal jellemezhető világának tapasztalatát.⁴⁹ A Coing-generáció európai módon élt és gondolkodott, mi a "világhorizont megnyílásának" idejét éljük.⁵⁰

2 Polemika, kérdések, elszalasztott lehetőségek - és új távlatok

A diszciplína történetének e kezdeti vázlatát után tekintsünk vissza még egyszer, és egészítsük ki néhány olyan dologgal, ami nem, vagy csak érintőlegesen vált a diszciplína önképének részévé. A sikeres intézményesülési folyamattal és a vele együtt járó számos fontos kutatási projekttel párhuzamosan ugyanis az 1980-as évek óta megfigyelhetők olyan fejlemények, amelyek megkérdőjelezték az európai jogtörténet alapvető egységességének és a neki tulajdonított tisztán pozitivistá koncepciónak az elképzelését.

⁴³ Brague (1993) Európaról mint "másodlagos kultúráról", valamint Helmrath (2010), 60ff.

⁴⁴ Beck (1997).

⁴⁵ Habermas (2011), 85-86.

⁴⁶ Beck (1997), 259ff. A jog *sokféleségen* keresztül történő kihívásáról Foblets (2010b) és a Foblets (2010a); Shah (2005b); Lembke (2012) című tanulmányok.

⁴⁷ Brague (1993); Schneidmüller (1997, 2011); Herbers (2006, 2007); Helmrath (2010); a Borgolte/Schiel/Schneidmüller/Seitz (2008); Borgolte/Dücker/Müllerburg/Schneidmüller (2011); Borgolte (2010), valamint Drews (2011) áttekintése. A posztkolonális perspektívából Pieterse (1994).

⁴⁸ Az "európai" vagy "nyugati" értékek, valamint a kultúra és a tér közötti kapcsolat körüli diskurzusok példájaként lásd pl. Di Fabio (2005).

⁴⁹ Jó áttekintést nyújt Burke (2009a).

⁵⁰ Beck (2007), 48ff.

tív jellemzőit különböző oldalról megkérdőjelezték, ugyanakkor nagyszerű elemzési lehetőségeket teremtettek a jogtörténet számára.

2.1 Jogtörténeti kritika

Mint ismeretes, a heves kritika kezdetben magából a jogtörténetírásból érkezett.⁵¹ Ez mindenekelőtt az egységesség képére vonatkozott, amelyet festettek. Minél több európai kutatás és összehasonlítás történt, annál nyilvánvalóbbá váltak a jelentős regionális különbségek és a közös ábrázolások redukcionizmusa; ez nem volt másként az általános európai történetírásban sem. A sok vakfoltra rámutattak és rámutatnak

- Kelet-Európa, ⁵²de például a "kisebb országok jogrendszereire" is, amelyek általában az "állítólagosan fontos "anyajogrendszerek" árnyékában vannak" ⁵³- és arra is, hogy "minden, csak nem egyértelmű", hogy "hol kezdődik és hol ér véget Európa".⁵⁴

Ugyanabban az időben, amikor bizonyos modellek és kánonok megszilárdultak az európai jogtörténetben, mások már egy jóval tágabb jogfelfogással dolgoztak - és ennek megfelelően más következtetésekre jutottak a jog múltjáról. Az európai jogtörténet számos alternatív narratívája a magánjog történeteként bukkant fel, amely ebben a tekintetben is még mindig Savigny hagyományát követte, és végső soron a pozitív joghoz vezető jogtudományi jog története volt. A gyakorlat iránti határozott figyelem és a társadalomtudományi módszerek felé való nyitás még összetettebbé tette a múltról alkotott képet. Egyre világosabbá vált, hogy az európai jogtörténet, ahogyan azt gyakorolták, egy fontos szál a jogtörténet szövevényében, de csak egy.

A kritika csak elszigetelt esetekben hangzott el Coing munkásságával kapcsolatban, de ⁵⁵aztán jelentős polémiával szellőztette meg magát a következő generációval szemben, különösen Reinhard Zimmermann ambiciózus módszertani programjának vitájában.⁵⁶ A vita az applikatív jogtörténet igazolásáról, annak elsősorban az egységesség kritériumához igazodó megvalósításáról és e perspektivizálásnak a történelemképekre gyakorolt hatásáról szólt.⁵⁷ E fegyelmi differenciálódási⁵⁸ folyamatok egyik következménye volt a *Ius Commune* és annak az *Rg* által történő felváltása az évben 2001.

Talán a különböző jogtörténeti diskurzusok kialakulása is hozzájárult ahhoz, hogy néhány fontos jogtörténeti vita nem volt hatással az európai jogtörténet fogalmára vagy működésére. Néhány olyan tévhitre szorítkozom, amelyek a modern jogtörténet területét érintették.

---

⁵¹ Lásd még Ogorek (1994) áttekintését

⁵² Vö. Giaro (2007, 2011); Kirov (2011).

⁵³ Ranieri (2011c)138., 151.

⁵⁴ Simon (1993), 316; vö. még a *Rechtshistorisches Journal* "Aréna" 259ff12.,; Wesel (2005).

⁵⁵ Stolleis (1990); Brauner (1993).

⁵⁶ Alapvetően Zimmermann (1990), később Zimmermann (1998, 2007).1999,2001,2002,

⁵⁷ Például Rückert (1992); Giaro (1993); Brauner (1993, 1997); Osler (1997).

⁵⁸ E differenciálódási folyamatok összefoglalóját lásd Haferkamp (2010).

és részben más európai jogtörténeti hagyományokból származnak, amelyeket valójában egy európai jogtörténetnek kellene felvállalnia.⁵⁹ Amennyire én látom, nem volt igazi visszhangja a 19. században végképp kialakult etatista-legalista jogtörténeti paradigma meghaladásának igényének.⁶⁰ Kétségek azzal az elképzeléssel kapcsolatban, hogy az európai jogtörténetet valóban ilyen mértékben jellemzi a jog és a vallás megkülönböztetése és az ezzel együtt járó, a joggal átfedő egyéb normatív szférák jelentőségének hangsúlyozása;⁶¹ az az igény, hogy a jogtörténetet - legalábbis az újkor küszöbéig - ne egy jogi doktrína és hierarchia alapján, hanem egy mélyen korporatívan konstituált társadalom joghatósági kultúrájaként értelmezzük;⁶² az ezzel összefüggő szükségszerűség, hogy a premodern jogalkalmazást következetesen a szereplők és érvényességi elképzeléseik szemszögéből rekonstruáljuk, és így úgy, mint amely a relatív autoritások rendszerével foglalkozik, aminek következtében a jogtermelés helyi feltételei módszertanilag előtérbe kerülnek;⁶³ a helyi uralmi folyamatok és az államalakulás közötti kapcsolatról szóló széles körű diskurzus, amely ugyanezt a perspektíaváltást követeli meg;⁶⁴ a jogtörténetnek a bírói gyakorlat szemszögéből való felépítésére irányuló kísérő törekvés;⁶⁵ a szerző és a szöveg jelentőségéről alkotott képünk médiaelméleti ihletésű megkérdőjelezése;⁶⁶ az okságtörténeti elemzések alapvető kritikája és az időhöz kötöttség formáinak keresése az evolúcióelméleti minták jogtörténetre való átültetésével.⁶⁷ Nem kell azonnal elfogadni ezeket a megközelítéseket, de részt lehetett volna venni a vitákban és a hozzájuk kapcsolódó szellemi kínálatban.

Ugyanez vonatkozik az 1950-es és 1960-as évek magánjogi történetírásának néhány alapfeltevésének felülvizsgálatára is. Különösen a magánjogtörténet néhány "nagy elbeszélése" került azóta relativizálásra⁶⁸ - nem utolsósorban Franz Wieacker lenyűgöző, mindezek ellenére máig gyűjtetlen művének intenzív vizsgálata során. De: "Az 1952-es nyugati jogi gondolkodás aligha lesz a jövőnk" - írja Joachim Rückert Wieackerrel kapcsolatban, és: "Európa ma már nem az 1952-es nagyon is intellektuális Európát jelenti".⁶⁹ Hans-Peter Haferkamp élesen: A háború utáni nemzedék

---

⁵⁹ Lásd még a Birocchi (2011) kutatási áttekintésében szereplő javaslatokat.

⁶⁰ Hespanha (1986a, 2002).

⁶¹ Clavero (1984a, 1984b, 1991).

⁶² Costa (1969); Agüero (2007); Garriga (2007).

⁶³ Duve (2003); Simon (2005).

⁶⁴ Freist (2005).

⁶⁵ Kitartóan Oestmann (2012), különösen 32ff.

⁶⁶ Hespanha (2008); Visman (2000)

⁶⁷ Vö. Fögen (2002b) és a Fögen (2002a) tömör tézisei; Fögen/Teubner (2005).

⁶⁸ Vö. Rückert (2006); már Rückert (1995), majd (2008); (2010), különösen 105ff.

⁶⁹ Rückert (2010), 107-108.

alkalmanként lefordította a "filctörténetet a tudományba".⁷⁰ Végül Martin Avenarius a közelmúltban meggyőzően mutatott rá az ontológiai hermeneutika és Wieacker recepció szcientifikációként való értelmezése közötti kapcsolatra.⁷¹ Mindez természetesen azt jelenti, hogy nemcsak a német nyelvű modern magánjogtörténet, hanem az egész európai jogtörténet, amely ezekre az alapokra épül, számos alapja kezd meginogni.

2.2 Az európai történetírás megkérdőjelezése

A tudományos környezet nemcsak a jogtörténetíráson belül, hanem azon kívül is megváltozott. A bőségre való tekintettel itt is csak felületes áttekintésre és példaértékű irodalmi hivatkozásokra kell szorítkoznom.

A politikai vagy kulturális közösségek identitáskonstrukciójának módjára vonatkozó alapos reflexiók világossá tették, hogy minden felhívás ellenére nem létezhet "az" Európa fogalma, amely az identitás bármely elképzelésén alapul, mert nem létezik "az" Európa fogalma.

Nincs olyan, hogy "az" európai identitás.⁷² A kultúrakutatások különösen az identitásképzési folyamatok koningenciáját, hibriditását és instabilitását, valamint a másság létrehozásában betöltött szerepét emelték ki; a történészek az európai identitásdiskurzusokban nyomon követték az önmegítélés re lációs jellegét - azt, hogy az identitásképzés mint attribúciós aktus csak a külvilággal való érintkezésben érhető meg, nem rekonstruálható határterületek és idegen tapasztalatok nélkül, és számolni kell a töredékes folyamatokkal.⁷³ Ezek mind olyan üzenetek, amelyek nem érkeztek meg az európai jogtörténetbe, annak pozitív önképével és a kulturális vívmányok korlátozott körére való hivatkozással, mint "európai".

A hagyományos európai történetírás más okokból is kritika tárgyává vált.⁷⁴ Miközben az európai jogtörténet applikatív változatáról szóló, olykor hevesen vívott, valójában tisztán német nyelvű vitával voltunk elfoglalva, elindult egy alapvető vita a globális hatalmi struktúrákról és a velük együtt járó értelmezési lehetőségek egyenlőtlen elosztásáról, amely a mai napig tart.⁷⁵ Ezek a viták a posztkoloniális vagy posztmodern történetírás környezetéből az európai történelem szinte valamennyi nagy narratívájának dekonstruálására szólítottak fel. A materialista, strukturalista és egyéb kultúratudományi álláspontok a függőségi elméletekkel, a *szubalternitás-tanulmányokkal* és a *nemek közötti egyenlőségről szóló diskurzusokkal* ötvöződtek. Az "eurocentrizmus" volt és maradt a központi vád mind a mai napig.⁷⁶ Európát "provinciálissá" kellett tenni.

⁷⁰ Haferkamp (2010), 70. o.; ott a tudományág történetének áttekintése is található.

⁷¹ Avenarius (2010).

⁷² Frevert (2003); Asbach (2007); Eilders/Lichtenstein (2010); Haltern (2010). A memoria és a hatalom kapcsolatáról lásd Müller (2002).

⁷³ Vö. például Frevert (2003); Borgolte/Schiel/Schneidmüller/Seitz (2008), 195ff.; Díez Medrano (2003).

⁷⁴ Aktuális historiográfiai-történeti áttekintések Middell (2007), különösen 97ff.; Jaeger (2011).

⁷⁵ Áttekintést lásd Conrad/Kessel (1994); Conrad/Randeria (2002); Sachsenmaier (2011).

⁷⁶ De Baets (2007).

Európa története nem az egyedülálló racionalizáció és differenciálódás története, hanem egy először nyíltan erőszakos, majd mindenekelőtt kulturális imperializmusé, a több millió haláleset, a kettős mérce, az erkölcsi kudarc és az arrogancia története.⁷⁷ Még a nem európai történetírások is alávették magukat az európai képnek, csak a nyugati történelmi narratívák tükörképei voltak, és gyakorlatilag internalizálták az európai kategóriákat.⁷⁸

Ez széles körű vitához vezetett a nemzeti, regionális és globális történetírás közötti kapcsolatáról. A *területi tanulmányokból*, a társadalomtudományok globalizációval való foglalkozásából és a különböző iskolákból, nem utolsósorban a *világgazdaságtörténetből* széles körű vita alakult ki a globális *történelem* elemzési lehetőségeiről és korlátairól.⁷⁹ Európa történelmi szerepe a világban problémássá vált, és radikális kérdések merültek fel Európa önképével kapcsolatban, nem ritkán a Max Weberhez többször is kapcsolódó okcidentalizmus jegyében.⁸⁰

Számos kérdés a jogról és az igazságosságról alkotott elképzeléseinkkel, valamint az ezek egyetemessé tételére vagy monopolizálására irányuló európai vagy nyugati kísérletekkel kapcsolatos.⁸¹ A jogtörténet emancipatorikus de-európaizálására irányuló felhívások részben magából a tudományágból érkeztek.⁸² Mindenekelőtt a nemzetközi jogot, annak intézményeit és tudományosságát, de a *jogállamiság* más régiókba való exportálására irányuló erőfeszítéseket is a gyarmatosítás más eszközökkel történő kiterjesztéseként kritizálják.⁸³ A *pluralista örökség sötétebb oldalának* hiányát az európai önbizalomból sajnálják,⁸⁴ és az Európa által formált szekularizációs gondolkodást történelmileg pontatlannak és hegemónnak tartják olyan társadalmakkal szemben, amelyek másként határozzák meg a vallási, jogi és egyéb normatív szinterek viszonyát. A modernizációs elmélet teleológiája és a más régiók történelmében rejlő tudatalatti implikációk ellenállnak.⁸⁵ Európai felfogás szerint

⁷⁷ Wallerstein (2006); Chakrabarty (2010); Goody (2006).

⁷⁸ Fontana (1995); Dirlík (2002); a történetírás kölcsönhatásainak és modernizációelméleti előfeltevéseinek kritikai áttekintése Sachsenmaier (2011), 11ff.

⁷⁹ Vö. Hopkins (2002); Budde/Conrad (2006); Conrad/Eckert (2007); Osterhammel (2009b); Jaeger (2011); Middell/Naumann (2010b); Middell (2010a).

⁸⁰ Például Mignolo (2000), 3ff.; az újabb irodalomból Mignolo (1995, 2000, 2009); Bin Wong (1997); Cañizares-Esguerra (2002). Jó áttekintés Wallerstein (2004), 1ff.; Jaeger (2011). A posztkoloniális koncepciók kritikája Reinhard (2010).

⁸¹ *Az értékek kisajátításáról* Goody (2006), 240ff. Lásd még pl. Darian-Smith/Fitzpatrick (1999).

⁸² Clavero (2005), 49: "Más szóval, ahhoz, hogy abban a világban, amelyet mi, történészek vagy sem, egyszerű polgárok örököltünk, viselkedni tudjunk, a tudás és a tudatosság révén meg kell szabadulnunk az európai és euro-amerikai mítoszoktól és fikcióktól, a hagyományoktól és elbeszélésektől, amelyek továbbra is kötnek bennünket, mint például a másolási jog és az emberi szabadság kultúrájának pedigreje".

⁸³ Lásd Kennedy (1996); Koskenniemi (2001); Anghie (2005); Pahuja (2011); Koskenniemi (2011); Clavero (2011); kilátásban Koskenniemi (2012).

⁸⁴ Joerges (2003).

⁸⁵ Vö. Eisenstadt (2000), erről Schwinn (2009); a kínai jogtörténet utólagos jogtörténelmi reflexiójára példa Huang (2007).

Az emberiségről és az emberi jogokról szóló diskurzusokat a kulturális önrendelkezési jogok megsértéseként értelmezik, sőt ⁸⁶egyesekek az 1970-es évek találmányának tartják.⁸⁷ A jog és a gazdaság episztemikus és diszkurzív megkülönböztetése olyan hatalmi stratégiának is tekinthető, amely végső soron csak az úgynevezett fejlett világ gazdasági imperializmusát szolgálja.⁸⁸

Módszertanilag ez a vita új távlatokat nyitott, amelyek elkerülhetetlenül túlmutattak Európán. Kritizálták Európa "internalista történetírását", rámutattak a kontinens földrajzi határainak társadalmi konstrukciójára, "metageográfia" néven ⁸⁹kritikai reflexiókat ~~fütk~~ a világ megértésének módjáról, és bemutatták Európa átjárható külső határokkal rendelkező történetírásának modelljeit.⁹⁰ A decentralizált történetírás iránti igény hatására egyre több történész fordult a világtörténelem összefüggései felé.⁹¹ Az olyan interakciós tereket, mint az atlanti térség, a birodalmak, a *világvárosok* vagy a *történelem óceánjai* kommunikációs kontextusként (újra)fedezték fel.⁹² A misszionáriusok, kereskedők, rabszolgák, katonák, de a könyvek és műtárgyak szállítása is a figyelem középpontjába került.⁹³ Hangsúlyozták a kisajátítási és lemondási folyamatok és ezáltal a helyszíni szereplők - az ő *ügynöki tevékenységük* - fontosságát, gyakran a jogi szövegek fordításával kapcsolatban.⁹⁴ A transznacionális történetírás 1980-as évekbeli újjáéledése óta virágzó, gyakran még mindig diffúziós és reifikációs szemléletű kulturális transzferkutatás számos eredménye beépült az Európa globális hálózatokba való bekapcsolódásának decentralizált rekonstrukciójára tett kísérletekbe; meggyőződéstől, talán a saját szakterületétől függően már a középkorban, az európai terjeszkedéssel együtt vagy csak a században¹⁹. helyezték ezt el.⁹⁵ Egyre inkább a néprajzi kutatás is

⁸⁶ Például a Schmale (1993) című könyvben szereplő hozzájárulások.

⁸⁷ Moyn (2010).

⁸⁸ Összefoglalva Pahuja (2011), 10ff.

⁸⁹ Lewis/Wigen (1997); Heffernan (1998); Schultz (2005).

⁹⁰ Osterhammel (2004).

⁹¹ A más térfogalmak felé való nyitásról lásd Osterhammel (1998, 2001); Sachsenmeier (2011), valamint a különösen a kora újkori kutatásokra gyakorolt hatásról Zwierlein 2009.

⁹² A német nyelvterületről lásd Reinhard (1983-1990); Osterhammel (2009a); Wendt (2007). A *globális városokról* Sassen (2002, 2001); a *történelem óceánjairól* Buschmann (2007); *az atlanti történelemről* Greene/Morgan (2009), Gould (2010). A birodalom történetében Burbank/Cooper (2010) rámutatnak a jog fontosságára; vö. még Ross (2008). Az alkotmányosságról atlanti perspektívában pl. Armitage (2007), Adelman (2006, 2008).

⁹³ Chanda (2007); Games (2008); Gruzinski (2010).

⁹⁴ Rothermund (2002); a bikulturális szereplők és hálózatok szerepéről pl. Huang (2000); Dezalay/ Garth (2010); Lei (2010); Svarverud (2007).

⁹⁵ A 15. század végi európai terjeszkedésre mint a globalizáció kezdetére pl. Wallerstein (2004), 23ff.; Gruzinski (2010); Parker (2010); Osterhammel (2009b) óvatos; Emmer (2003) gazdaságtörténeti szempontból a *korai globalizáció mítoszáról* beszél, de hangsúlyozza, hogy inkább "az európai értékek és normák terjeszkedése" történt.

A kulturálisan idegenekkel való foglalkozásról való elmélkedés a történeti bölcsészettudományok és a társadalomtudományok területére is bekerül.

Az európai jogtörténet, amely a *ius commu-*

A német történetírás, amely hagyományosan "transznacionálisan" dolgozik, és számos recepciótanulmányával rengeteg anyagot tud szemügyre venni, - talán éppen ezért - csak kevés ilyen javaslatot vett fel. Amennyire én látom, nem foglalkozott a hagyományos történetírás európai modelljeinek kritikájával.

2.3 Globális perspektívák a jogtörténeti kutatásban

Még ha az európai jogtörténetről szóló kifejezett koncepcionális viták hiányoznak is, egyre több mű - természetesen az imént vázolt viták által így vagy úgy inspirálva - törekszik egy Európán túli perspektíva kialakítására.

Így a nemzetközi jog történetében az im- perialis kontextusoknak a tudomány és a nemzetközi jogi gyakorlat kialakulásához való hozzájárulására vonatkozó kérdéseket tesznek fel,⁹⁶ vizsgálják a kereskedelmi szerződéspolitikát, az extraterritorialitást és a *jogi imperializmus* nyomait a nemzetközi jog más intézményeiben, vagy kiemelik a jelentőségét a

(fél)perifériás jogászok és európai tárgyalópartnereik a tárgyalásokon

folyamatok, aminek következménye egy "partikuláris univerzalizmus".⁹⁷ A közelmúltban Kína nemzetközi jogrendszerbe való integrációját a helyi lehorgonyzás lemondásaként és példajaként elemezték a megfelelő alkalmazkodási folyamatokkal együtt.⁹⁸ Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi jog tisztán európai megközelítése értelmetlen lenne.⁹⁹ Az utóbbi időben a nem európai dimenzió fontosságát is kidolgozták az alapvető államelméleti koncepciók történetében, amelyeket valójában még mindig az európai szellem gyümölcésének tekintenek.¹⁰⁰

Bartolomé Clavero nem utolsósorban az őslakos népeket figyelembe vevő új latin-amerikai alkotmányosság¹⁰¹ követelésével összefüggésben erőteljesen bírálta a hagyományos alkotmánytörténetírást szín- és nemi vakságáért.¹⁰² Ugyanakkor különösen az alkotmánytörténet példamutató reflexiókat is kínál a hatalmi folyamatok jelentőségére az állammodellek átadásában.¹⁰³ Különösen a spanyol, angol és amerikai szerzők kutatták egyre inkább az alkotmányosság korának atlanti dimenzióját.¹⁰⁴ A jogtörténethez is

⁹⁶ Koskenniemi (2001); Nuzzo (2011).

⁹⁷ Becker Lorca (2010). Lásd még Kayaoglu (2010); Duve (2012).

⁹⁸ Kroll (2012).

⁹⁹ Vec (2011), 34.

¹⁰⁰ Benton (2010).

¹⁰¹ Lásd az Rg (2010) hozzájárulásait 16.

¹⁰² Clavero (2005, 2011).

¹⁰³ Reinhard (2000).

¹⁰⁴ Images (2004); Hulsebosch (2005); Armitage (2007), Adelman (2006, 2008).

a gyarmatok mint a modernitás¹⁰⁵ laboratóriumai - az ezzel járó összes problémával együtt - és mint a kulturális imperializmus terepe jelentek meg, a gyarmati¹⁰⁶ jogtörténet jó egy évtizede gyakorlatilag *en vogue*.¹⁰⁷

Számos tanulmány foglalkozik a kelet-európai régiókkal való cserefolyamatokkal - ha nem akarjuk őket egyébként is Európához sorolni.¹⁰⁸ Japán és egyre inkább Kína nyugati jog felé történő nyitásának kutatása is intenzív.¹⁰⁹ Az egyházjog története tekintetében az egyházjog és az erkölcssteológia latin-amerikai kontextusban¹¹⁰ történő kora újkori reprodukcióit, valamint az erkölcssteológia mint egyetemes igényű és globális dimenzióval rendelkező normatív rend szerepét is vizsgálták; ¹¹¹a missziós jogot a kánonjog innovációs tényezőjeként írták le, és a *Codex Iuris Canonici*-val kapcsolatos munkában a nem európai részesedéseket hangsúlyozták.¹⁹¹⁷¹¹²

Egyes jogtörténeti tanulmányok a birodalomkutatás részének tekinthetők: A Régi Birodalom kutatása,¹¹³ a dél-európai birodalmi területek belső struktúráinak vizsgálata¹¹⁴vagy a spanyol és a brit birodalom *jogi kommunikációjának* összehasonlító elemzése.¹¹⁵ Megállapított, de túl a szűk-

Az úgynevezett *Derecho Indiano* története szintén kevés figyelmet kapott a kutatóközösség részéről,

A portugál birodalom Ázsiáig terjedő jogtörténete ¹¹⁶még kevésbé van jelen.¹¹⁷

A globális történeti kutatások néhány módszertani és elméleti javaslata is visszaköszönt. A *nyugati jogi imperializmusra* vonatkozó kritikai reflexiók;¹¹⁸ a kínai jogászok USA-ban és Európában tett tanulmányútjai kapcsán a *bikulturalizmusra* és a kommunikációs hálózatokra történik utalás;¹¹⁹ a helyi körülmények fontossága a jogtudomány reprodukciója és lokalizációja szempontjából hangsúlyos.

¹⁰⁵ Van Laak (2006).

¹⁰⁶ Vö. a Quaderni Fiorentini 33/34 (2004/2005) című folyóiratban megjelent írásokat.

¹⁰⁷ Vö. a Mazzacane (2006), Durand/Fabre (2004) antológiákat, a következő dossziében szereplő írásokat: Clio@The- mis 2 (2009); Clio@Thémis 4 (2011).

¹⁰⁸ Vö. például a kelet-európai transzferről szóló kiadványokat: Giaro (2006, 2007); Kirov (2011) vagy Eichler/Lück (2008).

¹⁰⁹ Lásd Matsumoto (2010); Nishikawa (2007); Kroll (2012) áttekintését.

¹¹⁰ Duve (2008b).

¹¹¹ Duve (2011).

¹¹² Pulte (2006); Salinas Araneda (2011).

¹¹³ Härter (2011) hozzájárulásának ez a kontextusa.

¹¹⁴ Hespanha (1986b, 2007/2001.).

¹¹⁵ Ross (2008).

¹¹⁶ Vö. az Európával való kapcsolat tekintetében Barrientos Grandón (2000); Tau Anzoátegui (2002); Mazzarella (2002); Bellomo (2003); Cassi (2004); Nuzzo (2008); Duve (2008a).

¹¹⁷ Áttekintést lásd Hespanha (2001).

¹¹⁸ Lásd például Whitman (2009).

¹¹⁹ Huang (2000); Dezalay/Garth (2010); Latin-Amerikára vonatkozóan lásd Duve (2012) hivatkozásait.

latin-amerikai vagy ázsiai ismeretek.¹²⁰ A nyugati történelemfelfogásnak a japán jogtörténetírásra gyakorolt hatásait például kritikusan szemléltetik.¹²¹ A modernizációról és a "többszörös modernitásról" szóló vita egyre gyakrabban szerepel a jogtörténeti elmélkedésekben.¹²² Különösen az utóbbi években a terminológia szintjén is történt némi mozgás. A globalizáció ma már nagyon különböző módon inspirálja a jogtörténeti beszámolókat. A *globalizáció és a nyugati jogi hagyomány* összekapcsolódik; ¹²³Ditlev Tamm most a globális jogi kultúrába írja be a jogtörténetet; Paolo Grossi a *köpi jogrendtől* a globalizált világig húzza a vonalakat; Pia Letto-Vanamo felvázolta az *Út a globális jogtörténet felé című* tanulmányt.¹²⁴

Végül, a jelen kontextus szempontjából különösen fontosak azok a munkák, amelyek rámutatnak az európai gyarmatosító hatalmak jogtörténeteinek birodalmi vagy gyarmati dimenziója és egy olyan diskurzus kialakulása közötti összefüggésre, amelyben Európa - minden belső különbség ellenére, valamint a világos külső elhatárolódás ellenére - a felsőbbrendű jogi kultúra kontinenseként írja le magát, amelynek jogát civilizációs szándékkal kell elterjeszteni az egész világon.¹²⁵ Ennek fényében néhány provokatív kérdést tehetünk fel az európai önképpel kapcsolatban, mint például: Hogyan viszonyulnak az európai hatalmak gyarmati területeiken az egyenlőtlenségre épülő, a politikát és a vallást ötvöző, a gazdasági kizsákmányolást és uralmat célzó rasszista jogi rendszerek ahhoz az igényünkhöz, hogy az alrendszerek funkcionális differenciálódásának, a szabadság, az egyenlőség, a testvériség és az egyetemes emberi jogok feltalálásának kontinensévé váljunk?

Függetlenül attól, hogy mit gondolunk az ilyen nézetekről, nem söpörhetjük le őket egyszerűen divatos, politikailag korrekt beszédként. A világ nem elhanyagolható részén olyan kérdések fogalmazódnak meg, amelyek az európai jogtörténet központi aspektusait célozzák. Ha az európai jogtörténet hiteles és komolyan vehető akar lenni a nemzetközi vitákban, akkor be kell kapcsolódnia ebbe a *vita* "globális társadalomnak" szüksége van saját múltjának kritikus vizsgálatára, a "dialogikus emlékezetre".¹²⁶

¹²⁰ Duve (2008b, 2012; 2010.); Kroll (2012).

¹²¹ Nishikawa (2007) további hivatkozásokkal.

¹²² Például Kirov (2011); kritikai reflexió Somma (2012).

¹²³ Goldman (2007).

¹²⁴ Tamm (2009); Grossi (2010b); Letto-Vanamo (2011).

¹²⁵ Leginkább Costa (2004/2005); Nuzzo (2011).

¹²⁶ Vö. Assmann (2007); Leggewie (2011).

2.4 Befogadás, diffúzió és transzferjog története az európai magánjog

Bár a fent említett művek többsége nem az európai jogtörténet központjának számító magánjogtörténet területéről származik, ez a terület ~~területén~~ ^{területén} nyitva áll a világ más régiói előtt is. Így a jog és a jogi kultúra Európából Kínába, Japánba, más ázsiai-csendes-óceáni országokba, az Egyesült Államokba vagy Latin-Amerikába, illetve időnként Afrikába történő "befogadásáról" vagy "átadásáról" számos tanulmány jelent meg. A jogtörténészek útjaik során "sok olyan anyagot találnak, amelyet érdemes figyelembe venni a különböző recepciós folyamatok elemzéséhez és jobb megértéséhez [...], beleértve a common law nagy recepcióját Európában".¹²⁷ Az intézmények, jogi szövegek, dogmatikák, tudományos tanok elfogadásáról, a tudományos cseréről, utazásokról, száműzetésekről szóló egyedi tanulmányok fontos információkkal szolgáltak, különösen a magánjog területéről. A gyarmati kontextusokat is megvizsgálták, nem utolsósorban a román befolyás és a magánjog iránt különösen érdeklődők; ebben az összefüggésben a figyelem az úgynevezett vegyes jogrendszerekre is irányult.¹²⁸ Alkalmanként kritikus reflexiók hangzottak el elképzeléseink külföldi jogrendszerekre való átvihetőségéről,¹²⁹ vagy akár a jogi "missziós vállalkozás" vallási motivációit is kifejtették.¹³⁰ Különösen a francia *polgári törvénykönyv* évfordulója kapcsán jelentek meg publikációk, amelyek egy része pusztán tanulmány a normák exportjáról, más részük viszont differenciált reflexiók a *polgári törvénykönyv* modellfunkciójáról és sorsáról a globalizációban.¹³¹

Amennyire én látom, ez azonban nem váltott ki semmilyen gondolkodást Európa koncepciójáról vagy határaitól. Amíg az összefonódások "Wirkungsgeschichte"-ként illeszkednek az európai jogtörténet keretébe, addig nem okoznak fogalmi problémákat. A belső különbségeket elnyelik a belső differenciálódások, amelyek végül kívülről stabilizálják az egységről való gondolkodást - ekkor Coinghoz hasonlóan "magról" és "perifériákról" beszélünk (Anglia, Skócia, Skandinávia, Kelet-Európa);¹³² a többi azonban már nem is periféria. Hogy a "hatás" valójában mit jelent - és milyen elképzelés rejlik mögötte a csere folyamatok működéséről -, az általában nyitva marad. Így ma is olvasható, hogy a római jog "világjog" volt, olyan jog, amely nem véletlenül "hódította meg a világot".¹³³ Ez alig különbözik attól, amit Koscha-

¹²⁷ Ogris (2003), 29-43, 40.

¹²⁸ Például Sirks (1989) és a részben történeti részek Palmer (2001); Reid/Visser/Zimmermann (2004).

¹²⁹ Például Bahr (1992); Nörr (1992), valamint a *jogi transzplantáció* eszméjének kritikája in Legrand (1997); Legrand/Munday (2003).

¹³⁰ Avenarius (2011)

¹³¹ Áttekintés Pfister (2011); de vö. kritikusan mérlegelve és a befogadás feltételeire való hivatkozással. pl. Ranieri (2005, 2007a); Halperin (2005); Soleil (2005).

¹³² Coing (1967), 31.

¹³³ Manthe (2000), 7.

ker írta 50 évvel korábban, amikor a római jogot az európai kultúra képviselőjeként jellemezte, "közvetítőként a nagy európai magánjogi rendszerek között [...], amelyek végül elterjedtek az egész világon".¹³⁴

Így a kulturális transzferkutatás által kezdeményezett kutatás, amely a túlnyomórészt nyelvileg közvetített cserefolyamatok rekonstruálásának gyümölcsöző heurisztikáját kereste, az "európai jogtörténet" koncepciójával kapcsolatban sem talált komolyabb kutatási-gyakorlati visszhangra; ugyanez vonatkozik az intenzív *jogtranszfer-vitára is*.

és *transzplantációk*.¹³⁵ Továbbá, a transznacionális történelemmel és a A globális történelmet kísérő intenzív reflexió a térbeli dimenzió jelentőségéről a történeti kutatás¹³⁶ számára alig talált fogadtatásra - az elmúlt évtizedek számos olyan *fordulatának egyike, amely* egyes megfigyelőkben talán inkább szkepticizmust, mint érdeklődést váltott ki, talán a relevancia retorikája miatt is, amellyel néha előállnak. De itt is a következőnek kell érvényesülnie: *abusus non tollit usum*. Az a kérdés ugyanis, hogy az európai jogtörténet hogyan határozza meg kutatási területét, ma már alapvető fontosságú. Ha a történeti kutatás Európát egyre inkább egy strukturálisan nyitott térként írja le, amely már a középkorban is folyamatosan feldolgozta a külső hatásokat, és amelynek területe a szó szoros értelmében határ- és érintkezési zónákban foszlott szét, akkor ¹³⁷ennek valójában aggasztania kellene az egységes gondolkodásmódra épülő tudományágunkat: Ha ugyanis ezt a "foszlást" továbbra is az újkorra és az európai terjeszkedésre gondoljuk, akkor Európa határai messze az óceánokon túlra tolódnak; erre később még visszatérek.

2.5 A jogrend a globális világban és a jogtörténet

Végül, a jogtörténet tudományos környezete az elmúlt három évtizedben még egy tekintetben jelentősen megváltozott. Míg az európai jogtörténet egy olyan korszak gyermeke volt, amikor a jogtudományt a nemzeti határoknak az európai integráció révén történő leküzdése foglalkoztatta - ez a probléma nyilvánvalóan továbbra is fennáll -, ma már egyre inkább tudatosul, hogy a jog- és társadalomtudományok egyik központi kihívása már nem kizárólag az európai integráció, hanem a globális világ jogrendje.¹³⁸

¹³⁴ Koschaker (1947), 352.

¹³⁵ Vö. részletesebben alább 9.2.

¹³⁶ Osterhammel (2004); Zwierlein (2009); Sachsenmaier (2010a, 2010b); Jaeger (2011); Baumgärtner/Klumbies/Sick (2009).

¹³⁷ Brague (1993); Schneidmüller (1997, 2011); Herbers (2006, 2007); Helmuth (2010); a Borgolte/Schiel/Schneidmüller/Seitz (2008); Borgolte/Dücker/Müllerburg/Schneidmüller (2011); Borgolte/Dücker/Müllerburg/Schneidmüller (2011); Borgolte

(2010).

¹³⁸ Áttekintés Sieber (2010); Kadelbach/Günther (2011), a magánjogról pl. Zimmermann (2008).

Ez már akkor is nyilvánvaló, ha a saját ajtónkon kívülre nézünk. Az egykori gyarmati országokban, például Angliában, Franciaországban és Belgiumban a kulturális sokszínűségnek a délről északra irányuló migrációval kapcsolatos jogi dimenziója már jó ideje heves viták tárgyát képezi.¹³⁹¹⁴⁰

"Állam nélküli jog".¹⁴¹ A jogi pluralizmusról¹⁴² folytatott vita, amely egyesek számára annyira elméleti jellegűnek tűnik, ezért számunkra közvetlen jelentőséggel bír. A kulturális sokszínűségre és az ahhoz kapcsolódó kulturális sokféleségre reagáló kormányzati és döntéshozatali rendszerek kialakítása

Az "etnikai implantátumokra" csak akkor lehet megfelelően reagálni, ha a szereplők normativitás-értelmezésének kulturális feltételei mélyreható - és így történelmileg is megalapozott - megértése áll a háttérben.¹⁴³

Ugyanakkor a globális társadalom normatív ellenőrzési és döntéshozatali rendszereinek kialakításával kapcsolatos problémák egyre inkább a jogtudományi kutatások középpontjába kerülnek.¹⁴⁴ A jog fogalmával kapcsolatos alapvető kérdéseket most interkulturális szempontból kell megvitatni.¹⁴⁵ A *globális kormányzásról* és a gyenge államisággal rendelkező területeken való *kormányzásról* szóló vitákban a történelmi szakértelmet dolgozzák fel.¹⁴⁶ A globalizáció vezető teoretikusai, mint például Saskia Sassen, a történeti perspektívát tekintik a globalizációs folyamatok ~~megértés~~ kulcsának - a jogtörténet szinte klasszikus témáival foglalkozik, de nem előtörténetként, hanem a globalizáció megértését akadályozó útfüggőségek megértésének előfeltételeként: *Terület, hatalom, jogok. A középkortól a globális gyülekezetekig.*¹⁴⁷ Függetlenül attól, hogy hogyan képzeljük el a világtársadalom struktúráit, a különböző szintek integrációja megköveteli a résztvevők mindenkorú útfüggőségeinek és előfeltevéseinek átgondolását, ami csak történelmileg érhető el.¹⁴⁸ A társadalmi rendeknek a globális modellek helyi utánzásán keresztül történő izomorfizmusáról szóló elmélkedések - és ezek következményei a "világtársadalom" eszméjére nézve - végső soron szintén jogtörténeti diagnózisokon alapulnak.¹⁴⁹

¹³⁹ Gaudreault-Desbiens (2010), valamint a Foblets et al. (2010a) többi hozzájárulása.

¹⁴⁰ A feltételekről Menski (2006), 58ff.; a problémáról Anglia példáján Menski (2011); áttekintésben Foblets (2010b).

¹⁴¹ Kadelbach/Günther (2011); továbbá Hertogh (2008); Schwarze (2008).

¹⁴² Griffiths (1986); Merry (1988); Berman (2009); Zumbansen (2010); Tamanaha (1993, 2010).

¹⁴³ Britz (2000); Shah (2005a, 2005b); Menski (2010); Lembke (2012).

¹⁴⁴ A kihívásokról lásd Sieber (2010); Kadelbach/Günther (2011); Bogdan- dy/Venske (2011, 2012); Cassese (2012b); Stolleis (2012), 663ff.

¹⁴⁵ Vö. Tamanaha (2010), amely az elmúlt évek vitáját veszi számba.

¹⁴⁶ Vö. például Conrad/Stange (2011).

¹⁴⁷ Sassen (2006).

¹⁴⁸ Vö. például a Teubner (2012), 225ff., különösen 242ff. tanulmányában található megjegyzéseket a kultúrák közötti kollíziókról.

¹⁴⁹ Meyer (2005).

Ugyanez vonatkozik a globális normatív struktúrák kialakulásával kapcsolatos legitimitációelméleti problémákra is. Például viták folynak arról, hogy működhet-e és hogyan működhet a globális demokrácia,¹⁵⁰ hogyan nézhet ki egy interkulturális igazságossági eszme,¹⁵¹ hogy lehet-e és hogyan közvetíteni a nyugati jogállamiság és a kínai "harmo- nie" fogalma között,¹⁵² hogy létezik-e olyan "jogi metanyelv", amelyen a normativitásról a kulturális határokon túl is lehet kommunikálni.¹⁵³ Ezek a viták többnyire a történelem képein alapulnak; néha a jogi metanyelv vagy a globális igazságosság más modelljeinek keresése az összekapcsolódás és a csere világméretű folyamatait feltételezi. A "jog és a jogtudomány" ezért Kaarlo Tuori finn jogelméletíró szerint "alapvetően történelmi ent- prizisként" jelenik meg.¹⁵⁴ Még ha nem is a "leülepedés" történeti folyamatával érvelünk,¹⁵⁵ hanem inkább prospektívan a nemzetközi normák "csepegtető hatását a hazai jogrendekbe" firtatjuk,¹⁵⁶ a ~~normák~~ összeolvadási folyamataival érvelünk - így a jog időbeli fejlődéséről teszünk kijelentéseket. Az, hogy ezek az összefonódó folyamatok hogyan és miként fordíthatók át osztályozó módon, olyan kérdések, amelyek az összehasonlító jogot érdeklik - de aligha oldhatók meg hagyományos elemzési eszközeivel.¹⁵⁷ A jogtörténetírásnak mozgósítania és élesítenie kellene az ilyen diakronikus és inter- vagy transzkulturális fordítási folyamatokkal kapcsolatos szakértelmét, és hozzá kellene járulnia ezekhez a diskurzusokhoz.

3 Európa képe a jogtörténetben - és néhány irritáció a "perifériáról"

Ha ezeket a változásokat a környezetben vizsgáljuk, világossá kellett volna válnia, hogy szükségünk van - talán minden eddiginél sürgetőbben - egy módszertanilag reflektált európai jogtörténetre, de hogy ez a történelem, mint a hagyományos európai történetírás része, ugyanakkor számos kérdésnek van kitéve. Ugyanakkor a globális normatív rendek kialakulásával kapcsolatos tudományos reflexió teljesen új területeket nyit meg a jogtörténeti alap kutatásban. Európa jogtörténete, a sokféleség megszervezésének e hatalmas tapasztalati tere a kontinensen belül és azon kívül is jelentős lehetőségeket kínálhat az ebben az összefüggésben tárgyalt problémák ~~kül~~sokról való elmélkedésre. A globális történelem is profitálhatna ebből, ha az eddig alig jelenlévő sokféleséget

¹⁵⁰ Kriesi (2010).

¹⁵¹ Sen (2009).

¹⁵² Mindus (2012).

¹⁵³ Günther (2001; 2008).

¹⁵⁴ Tuori (2011), 44ff.

¹⁵⁵ Tuori (2002, 2011).

¹⁵⁶ Cassese (2012b), 665ff.

¹⁵⁷ Például Van Hoecke/Warrington (1998); Husa (2004).

a "mundializáció", a "modern világ születésének", a "világ átalakulásának" jogi dimenziója - mégsem vették figyelembe a társadalmak értelmének és egy olyan politikai cselekvési formának egy lényeges dimenzióját, amely a birodalmi és gyarmati terjeszkedésekhez elemi jelentőségű volt.¹⁵⁸

De vajon fel vagyunk-e készülve ezekre a kihívásokra, ha továbbra is ragaszkodunk ahhoz a tudásmechanizmushoz, amely az "európai" jogot egyetlen egységnek tekinti - a világ többi részét pedig pusztán diffúziós térnek? Tudunk-e jelenleg igazságot tenni annak a sürgető feladatnak, hogy a nagy narratíváinkból származó számos perspektívát kritikai revíziónak vessünk alá, különösen az Európán kívüli jogtörténetekkel kapcsolatban - például az Európán kívüli jogképekkel kapcsolatban, amelyeket egy szekularizált világból kiinduló, a jogforrások világos hierarchiájával rendelkező etatista-lega-listikus önleírás alapján alakítottak ki?

Ha a kritikák egy részét is komolyan vesszük, azt kell mondanunk: aligha. Ezért kritikusan fel kell tennünk a kérdést, hogy valójában milyen Európa-fogalom áll tudományágunk alapjául. Mindenekelőtt: mi indokolja, hogy a kontinensen fekvő, változó történelmi tereket, amelyeknek a határai elmosódtak, egységesen fogalmassá tegyük - és miért határoljuk el ezt az elmosódott teret kategorikusan "Európától" a kontinensen túli terektől? Miért tekintjük a "receptiót" olyan kultúrtörténeti folyamatnak, amely gyakorlatilag konstitutív az európai jogtörténet számára - és miért csak az Európa másik felén tapasztalható hasonló jelenségek az "európai jog receptiója", amely végső soron az elkülönülés szemantikáját állandósítja, sőt talán kontrafaktikusan meg is szilárdítja? Miben áll tehát Európa egysége és a világ többi részétől való elzárkózása?

3.1 Európa képe a jogtörténetben

Ez elvezet Európa fogalmához. Egész könyvtárakat írtak róla. Ha azonban a legújabb jogtörténeti szakirodalomban keressük a választ arra az elemi kérdésre, hogy mi az Európa fogalma az európai jogtörténetben, az eredmény meglehetősen kijózanító.¹⁵⁹ Európáról egyszerűen feltételezik, hogy egy tér; az Európán kívüli területeket általában nem említik. Többnyire kimondatlanul, gyakran Európa középkori születésére utalva,

¹⁵⁸ Vö. például a jogtörténet jelenlétének hiányát a Conrad/Eckert (2007); Osterhammel (2009b) kutatási áttekintéseiben. Middell/Naumann (2010b), 106, a vizsgált időszakban a közleményekben, áttekintésekben stb. szereplő 1285 tematikus fókuszából mindössze 28 jog- és alkotmánytörténeti témát tartanak számon. Néhány referenciamű és kézikönyv áttekintése hasonló eredményt hoz: a Palgraves Dictionary of Transnational History (2009) két bejegyzés (Legal Order; Law firms); a WBG Weltgeschichte (Demel 2010) és a The Oxford Handbook of World History (Bentley 2011) a jogtörténettel alig vagy egyáltalán nem foglalkozik. A Világtörténeti Egyesület szakterületein sincs jogtörténet, 2/2010-es állapot szerint, online: http://www.thewha.org/files/Areas_of_Specialization_for_World_History.pdf [2012.07.21.].

¹⁵⁹ Stein (1996); Caenegem (1991); Hattenhauer (1997); Hespanha (2002); Bellomo (2005); Halpérin (2004); Lesaffer (2009); Grossi (2010a); Wesel (2010); Schlosser (2012).

néha az EU mai politikai formájával kapcsolatban, csak ritkán olyan nyíltan, mint a lakonikus Uwe Wesel, aki hangsúlyozottan óvatos "Az európai jogtörténet" című művében csak nagyjából vázolja fel a teret, majd a számára intellektuálisan hozzáférhető régiókra koncentrálnak.¹⁶⁰ Másutt ő maga is "dobozról" beszél a belső differenciálódások tekintetében; a globális történelmi kutatásban valami ilyesmit "konténermodellnek" neveznek - Európa egy zárt tér, amelybe mindent belepakolnak.¹⁶¹ Természetesen nem hiányoznak a meghatározatlanságra, a rugalmas határok alkalmazására és az esszencialista megfontolásoktól való eltávolodásra való utalások sem; összehasonlítva differenciáló perspektívákat találunk például Heinz Mohnhauptnál, Antonio Padoa Schioppánál, Michael Stolleisnál, hogy csak néhányat említsünk.¹⁶² De még velük együtt sincsenek koncepcionális kérdések. Meglehetősen ritka az Európa valamilyen módon materiálisan meghatározott eszméjére való identifikációs felhívás - Hans Hattenhauer szerint Európa az, "nem földrajzi fogalom, hanem történelmivé vált fogalom".¹⁶³

Valójában a legtöbb jogtörténész nem "európai" jogtörténetet ír, hanem az európai térben lévő jog történetét; Európa, mint az európai történetírás nagy részében, a történelmi események tere. Az ókorról és a középkorról szóló első fejezetek után, amelyekben csak a kontinens szigeteit és a maiaktól merőben eltérő határait írhatjuk le, a látószög valamikor országosan beszűkül. De a kísértés, hogy az eredményeket "európainak" nyilvánítsuk, lappang. Számos szöveg tehát azt a benyomást kelti, hogy a dolgok Európán kívül másképp lennének. Az Európára korlátozó jogtörténet azonban nem mondhat magáénak igazi különlegességeket. Talán banális, de nem felesleges hangsúlyozni, hogy európai jogtörténetünket meg kell nyitnunk az Európán kívüli régiók felé, már csak az európai sajátosságok kérdése miatt is - ez a nyitás természetesen nem állhat kizárólag az elhatároló önmegerősítés keresésében.

De túl az európai szellem diffúz megidézésén, a jelenből és annak politikai projektjeiből vett határok kijelölésén, vagy a kontinens országainak egy bizonyos részére való pragmatikus korlátozáson, van-e a kontinensnek - Milyen más meghatározását találhatjuk annak, hogy mi a jogtörténet Európája, egy olyan jogtörténetben, amely nem igazán "európai"?

Nagyon gyakran találkozunk az "egység és sokféleség" toposzával, mint az európai jogtörténet egyik jellemzőjével.¹⁶⁴ "Ebben a tekintetben a *ius commune* nem az egységesség képe,

¹⁶⁰ Wesel (2010), 3. o.: "Európa egy földrajzi tér, amely kulturális és politikai sajátosságokkal rendelkezik.

Ebben az összefüggésben először nyugodtan indulhatunk el a jelenből a térért", 11-12.

¹⁶¹ Wesel (2005); Middell (2007), 76.

¹⁶² Mohnhaupt (2000), 24f.: "Sem az "Európa" jogi térsége nem határolható le egyértelműen, sem az "Európa" fogalma nem definiálható egyértelműen.

"A "jog" általánosan meghatározható"; Stolleis (1995, 2007a, 2007b, 2010a); Pado Schioppa (2007).

¹⁶³ Hattenhauer (2004), 2339. pont. 1968-ban a Max Planck Társaság elnöke, a Nobel-díjas Adolf Butenandt már szinte azonos szavakkal zárta az új intézeti épület megnyitása alkalmából mondott köszöntőjét: "Európa nem csak földrajzi fogalom, hanem szellemi fogalom is", *Mitteilungen der Max Planck-Gesellschaft* 5 (1968), 336.

¹⁶⁴ Vö. csak nemrégiben Luts-Sootak et al. (2011); Björne (2010); Modéer (2010).

hanem a nagy sokféleség, bár egy átfogó szellemi egység keretein belül" - mondja Reinhard Zimmermann; olyan különböző szerzők, mint Heinz Mohnhaupt és Uwe Wesel hasonlóan fogalmazzak.¹⁶⁵ Az európai magánjogi rendszereket, folytatja Zimmermann, "vegyes jogrendszereknek" lehetne nevezni, "tisztá" formái a *ius commune*-nak amúgy sem léteznek; e sokféleség egységét "mindenekelőtt az azonos forrásokra orientált tudományos oktatás biztosítja, amely lehetővé tette a racionális és határokon átnyúló vitát, és a *ius commune* különböző megnyilvánulásait egy és ugyanazon téma változatainak tüntette fel".¹⁶⁶ Mindez kétségtelenül igaz - ahogy az a megfontolás is, hogy megfigyelhetünk bizonyos konvergenciafolyamatokat és bizonyos elvek érvényesülését, amelyek egyre több európai jogrendben találhatók meg, például a *Ius Publicum Europaeum* területén.¹⁶⁷

De a probléma a jobboldali társadalom egyes jellemzőinek leírásával is van.

Az egyetlen dolog, amit az európai jogtörténet meghatározása nem tehet meg, az az, hogy nemcsak azt mondja ki, hogy mi tartozik az elemzési egységhez, hanem azt is, hogy mi *nem tartozik* hozzá. Ezt csak egy valamiképpen térhez kötött európai szellem identifikációs, végső soron metafizikai feltevései érhetik el - de ezek aligha lehetnek válaszuk az "európai jogtörténet" tartalmának és határainak kérdésére.

3.2 Irritációk a "perifériáról"

Most azt mondhatnánk, hogy nem kellene ilyen szűken értelmezni a fogalmat; végül is mindenki tudja, hogy mit értünk Európa alatt. De egy pillantás Latin-Amerikára, egy *par excellence* hibrid régióra, ahonnan a posztkoloniális történetíráshoz való hozzájárulások sokasága származik, és ahol már régóta gondolkodnak az Európához való viszonyról,¹⁶⁸ rávilágíthat arra, hogy milyen fogalmi problémákba sodor minket az "európai" kifejezés ilyen alkalmi használata - vagy inkább: milyen fogalmi problémákat rejt magában.¹⁶⁹

Az európai jogtörténetre általában hivatkozott jellemzők ugyanis a latin-amerikai jogtörténetre is érvényesek a spanyol és portugál korona uralmának kialakulásától kezdve. Mindenesetre hamarosan szemináriumok és egyetemek létesültek Latin-Amerikában, és még több a kontinens európai részein.

¹⁶⁵ Gazdag anyaggal Mohnhaupt (2000); Wesel (2010), 11.

¹⁶⁶ Zimmermann (2002), 252-253.

¹⁶⁷ Stolleis (2010a).

¹⁶⁸ Burke (2009b) *par excellence* hibrid régióknak nevezi, idézet ott p. Vö4.. például Fernando Ortíz korai, az irodalomtudományból származó, a *transculturaciónról* szóló elmékedéseit, és az 1970-es évek óta például Roberto Schwarz, Walter Mignolo, Néstor García Canclini, Serge Gruzinski és mások munkáit, amelyek Latin-Amerikára vonatkoznak.

¹⁶⁹ Latin-Amerika helyzetéről a globalizáció történelmi folyamatában és a történetírás kihívásairól lásd Cañizares-Esguerra (2002), a normativitásról, a modernista perspektíváktól való eltávolodás szükségességéről Benton (2004), Kennedy (2006) és ez utóbbival kapcsolatban Esquirol (2012). Általánosságban Latin-Amerikáról és Európáról, mint az önkép tükréről Rössner (2007).

A spanyol monarchia jogászokat és kánonistákat képzett, "ugyanazon forrásokra orientált tudományos oktatás", "határokon átnyúló vita" és a *ius commune* formái "egy és ugyanazon téma változatai" voltak.¹⁷⁰ Európából érkező - és hamarosan helyben nyomtatott - könyvek álltak rendelkezésre, politikai intézmények épültek kasztíliai és más minták szerint, traktátusok születtek, részben latinul, *ius canonicum* és *ius civile*, sajátos jogra hivatkoztak - egység és sokféleség tehát itt is megtalálható.¹⁷¹ Természetesen, tekintettel az őslakos népekre, különösen színes volt a sokszínűség, különösen helyi szinten, és széles régiókban, ahová a tanult jog sokáig egyáltalán nem hatolt be. Kevés központ és széles perifériák voltak. De vajon mindez nem létezett-e a kora újkori és modern Európában is? A különbségek itt kategorikusak vagy fokozatosak - és valóban következetesen oszlanak meg a kontinensek között?

A legerjedtebb művek és szerzők közül sok nem sorolható kontinensek szerint. Így találunk olyan könyveket, mint Tomás de Mercados, Juan de Zapata y Sandovals, Juan de Solórzano Pereiras, Pedro Murillo Velardes, hogy csak néhányat említsünk a legfontosabb szerzők közül, 16., 17. 18. akiket pontosan az európai hagyomány leírása alá lehetne sorolni - és mégsem csak egyszerűen

"európai" irodalom, és nem egyszerűen "latin-amerikai" irodalom sem. A szerzők vagy az Újvilágban születtek, vagy hosszú éveken át ott éltek; gondolataik és könyveik már nem rendelhetők egy kontinenshez: Tomás de Mercado gyermekként Mexikóba jött, ott, majd később ismét Salamancában tanult, a sevillai kereskedők kérésére írt egy szerződési kézikönyvet, amely az új-spanyolországi tapasztalataiból eredt, és később visszatért Amerikába;¹⁷² Juan de Zapata y Sandoval Mexikóban született, később néhány évet Spanyolországban töltött, mielőtt püspökként visszatért Amerikába, írt egy 1609 Valladolidban nyomtatott latin nyelvű traktátust, amely a *iustitia* felé irányult.

distributiva, hogy az Indiai Tanács elnökéhez forduljon a kreolok kiváltságaiért az Indiai Tanácsban.

¹⁷³Juan de Solórzano Pereira *De Indiarum Iure, Política Indiana* és későbbi műve, az *Emblemata* című alapvető művei talán az "európai" jogi kultúra klasszikus példái, de az Újvilágra vonatkoznak, és a Peruban töltött évek tapasztalatain alapulnak; ¹⁷⁴Pedro Murillo Velarde,

Spanyolországban született 1696-ban, Salamancában tanult, 1723-tól 1749-ig a Fülöp-szigeteken élt, ahol megírta a *Cursus juris Canonici hispani et indici* című művét, amely háromszor jelent meg Madridban (1743, 1763, 1791), s amely standard mű - nem kevés olvasó gondolhatja, hogy az *indiánok*, akikről ír, az amerikai őslakosok tagjai, nem pedig a Fülöp-szigetiek, akikre Murillo Velarde gondolt.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Így ismét az egység és a sokféleség leírása Zimmermann (2002), 252-253.

¹⁷¹ Duve (2008a).

¹⁷² Duve (2011).

¹⁷³ Vö. Zapata y Sandoval (2004) [1609].

¹⁷⁴ Solórzánóról lásd García Hernan (2007), az *Emblemata* Aldama/Antón (2010).

¹⁷⁵ Róla Hanisch Espindola (1986)

Mivel életrajzuk a kontinensek között húzódik, számos jogtudós, kánonista és erkölcssteológus észlelési és cselekvési horizontját, *szellemi térképét* is a spanyol monarchia különböző helyein szerzett tapasztalatok alakították. A policentrikus birodalom különböző részei közötti különbségek ellenére ez a birodalom egy olyan szellemi vonatkoztatási keretként szolgált számukra, amely Ázsiától Európán át Amerikáig terjedt - egyesek szemszögéből nézve Mexikó volt a központi hely, amelyen keresztül kezdetben a Kínába irányuló misszió fontos része zajlott.¹⁷⁶ Amikor például Domingo de Salazar domonkos szerzetes, aki salamancai tanulmányai¹⁷⁷ után sok évet töltött Mexikóban, mielőtt egy madridi tartózkodása alatt Manila püspökévé nevezték 1579 ki, 1584-ben a Fülöp-szigetéről *emlékiratot* intézett a mexikói tartományi tanácshoz, amelynek suffragánja volt, egészen önkéntelenül összehasonlította benne a három kontinensről szerzett tapasztalatait, és vitatkozott a policentrikus monarchia különböző részeinek szokásaival;¹⁷⁸ amikor zsinatot tartott Manilában, a Spanyolországból hozott sablonokra - és mexikói tapasztalataira és anyagaira - támaszkodott. Nem volt ez másként a mexikói zsinati atyák esetében sem, akikhez ő maga is fordult. Nagy részük szintén Salamancában tanult; természetesen ők sem a Mexikói Harmadik Tartományi Zsinat 1585-ös, később Rómában javított és jóváhagyott konstitúcióit ~~akták~~ hanem Európa különböző részeiből származó szövegeket, és nem kis mértékben a néhány évvel korábbi Harmadik Perui Tartományi Zsinat határozatait is figyelembe vették.¹⁷⁹ Hónapokon keresztül találkoztak, vitatkoztak, tárgyaltak beadványokról, szakértői véleményeket rendeltek meg, és keresték a legjobb megoldásokat a konkrét problémákra a helyszínen.¹⁸⁰ Ha ezt a kreatív tárgyalási folyamatot, amely mindenekelőtt a helyi viszonyokat vette figyelembe, egyszerűen az európai jog "receptiójaként" írjuk le, az csak az egyes alkotmányok szövegezésének külső megjelenését nézzük, de nem ismerjük fel a mögötte álló normaképzési folyamatok összetettségét. Ami itt létrejött, az nem volt sem "latin-amerikai" *creatio ex nihilo*, sem az európai jog átvétele. "Európai" jog. Ez a jog megtalálása volt a földön, a normatív an-

Az új rendszer nem különbözik kategorikusan Európa számos helyétől abban, hogy relatív tekintélyen és nagyon sajátos intézményi és kulturális feltételeken alapul.

A példákat tetszőlegesen lehetne folytatni, és nem érnek véget a Spanyol Birodalommal. Éppen ellenkezőleg, ahogy a 19. században az általános csere intenzívebbé vált, a jogi cserefolyamatok is felgyorsultak. José María Álvarez *Instituciones de derecho real de Castilla y de Indias című* munkája utolsó példaként szolgálhat.¹⁸¹ Eredetileg a fia által posztumusz kiadott könyv közeli másolata.

¹⁷⁶ Clossey (2008).

¹⁷⁷ Costa (1950).

¹⁷⁸ Carrillo Cázares (2006), 352-368; Burrus (1960).

¹⁷⁹ Terráneo (2010).

¹⁸⁰ Vö. a Tanács résztvevőinek jegyzőkönyveit és feljegyzéseit Carrillo Cázares (2006).

¹⁸¹ Vö. Álvarezről és a különböző kiadásokról González/García La-guardia (1982) részletes bevezetőjét; egyes feldolgozásokról Levene (1952); Luig (1981); Vázquez/Alba Crespo (1991); Guzmán Brito (1997).

Recitationes in elementa iuris civilis secundum ordinem institutionum Johann Gottlieb Heineccius guatemalai jogtudós intézményi tankönyve, 1818Guatemalában jelent meg, a következő években különböző helyeken nyomtatták ki őket,

"nuevamente revista, corregida y aumentada" 1826-ban Mexikóban, 1826-ban Philadelphióban, 1827New Yorkban, 1829Madridban is; számos további kiadás következett. az argentin *Código Civil* későbbi szerzője, Dalmacio Vélez Sarsfield 1834is kiadott egy Buenos Airesben nyomtatott kiadást - ismét "Adicionadas con varios apéndices, párrafos, &c.". Mint az előszóban leírja, csak a spanyol kiadás állt a rendelkezésére, amelyből eltávolították az Álvarez által a *legislación de Indiasra* vonatkozó összes jegyzetet. Így jegyzeteket illesztett be, javította a könyvet, idézett néhány olyan normát, amelyet a szerző elfelejtett, és néhány dolgot, köztük saját jegyzeteit, új témákat és *függelék*et is hozzáfűzött; például a személyi jogról szóló megjegyzések után egy függelékkel találunk a *Río de la Plata* térségében a rabszolgák függetlenség utáni jogi helyzetéről.¹⁸² A fiatal köztársaságok most már mindenütt adtak maguknak tanulmányterveket, könyveket írtak és nyomtattak elsősorban tanítási céllal, fordításokat keverték össze, vagy egyes esetekben ismét közvetlenül más modellekhez igazodtak, mint Andrés Bello, a későbbi kodifikátor a chilei Polgári Törvénykönyv, az ő intézményi tankönyv; épített egy - Heineccius *Elementa iuris naturae et gentium* című művét, amelybe azonban Vinnius és mások művének részeit is beépítette.¹⁸³ Mi áll előttünk: a befogadott európai jog? Latin-amerikai jog? Vagy akár a világot meghódító római jog?

Ezek a kiemelések talán egyértelművé teszik: az európai terjeszkedés legkésőbb a modern korban alapvető problémákba sodorja az "Európa" nevű térhez kötött jogi kultúra gondolatát. A spanyol monarchiában voltak olyan helyek, mint Mexikó, Manila, Madrid, amelyek különböző kontinenseken helyezkedtek el - és mégis közelebb állhattak egymáshoz jogtörténeti szempontból, mint mondjuk Madrid és Merseburg. Mindenesetre a jogtudósokat és a kanonistákat, de végső soron az egész gyarmati elitet összekötötte a sokféle intézményi és kulturális kötődéssel rendelkező birodalomhoz való tartozás, amely még a gyarmati időszak vége után sem szakadt el hirtelen.

E birodalmi múlt miatt Latin-Amerika természetesen különleges esetnek tekinthető. A történelem azonban különleges esetek összessége, és már egy pillantás a világ nyelvi térképére is világossá teszi, hogy a kora újkori birodalmak megszűnése és a dekolonizáció után a földgolyó mennyire magán viseli az európai imperializmus nyomait, ami a nyelvi terekhez hasonlóan a jogi tereket is formálhatta. A normatív kínálat szelektív kisajátításának folyamatai, amelyeket ezekben a birodalmi kontextusokban vagy még később is megfigyelhetünk, korántsem elszigetelt esetek - valószínűleg csak Latin-Amerikában van hosszabb hagyományuk, mint például Ázsiában; talán nem is különböznek annyira az Európán belüli folyamatoktól.

¹⁸² Vélez Sarsfield (1834), Prólogo, és az Apéndice 46ff.

¹⁸³ Vö. Luig (1987); Guzmán Brito (2008), 84ff, különösen 87ff.

Akarjuk-e mégis egyszerűen az európai (magán)jogtörténet részévé nyilvánítani az olyan egész világrégiót, mint Latin-Amerika - ahogyan azt Eugen Bucher tette néhány évvel ezelőtt a ZEuP-ben megjelent egyik cikkének címében: "Latin-Amerika is Európához tartozik!".¹⁸⁴ Ez aligha lehet komoly válasz - pláne nem egy olyan világban, amelyben a hibridizáció, a fordítási folyamatok, az összeolvadások, a mesterkedések és a lemondások egyre nagyobb sebességgel zajlanak, és kihívást jelentenek a reflexióink számára.¹⁸⁵ Az európai jogtörténet inkább azzal a jelenséggel szembesül - *mutatis mutandis* -, hogy "az európai ex-pansion dialektikus önfelfüggesztése a Föld más népeivel való kölcsönhatása során", ahogyan azt Wolfgang Reinhard megjegyezte.¹⁸⁶ Ahelyett, hogy erre a folyamatra hagyományos kategóriáink határtalan bővítésével reagálnánk, amelyek végső soron a jogot a terekkel azonosítják, meg kellene ragadnunk a lehetőséget, amelyre az osztályozás problémája hívja fel a figyelmünket - és új fogalmakat kellene keresnünk.

4 Helmut Coing európai jogtörténet

Mielőtt azonban új koncepciókat keresnénk, szeretnék még egy lépést hátralepni, és megkérdezni, hogy az imént említett aporiákat eddig nem láttuk-e, és ha igen, miért nem: Miért fogta fel a tudományág Európát nagyrészt zárt egységként, anélkül, hogy ezt megkérdőjelezte volna, és miért hagyták figyelmen kívül a modern történelemben oly fontos Európán kívüli összefüggéseket? Miért elégedett meg a homályossággal? Miért nem tekintették ezt koncepcionális problémának? - A válasz keresése ezekre a kérdésekre ismét Helmut Coinghoz vezet bennünket, és ahhoz a kísérlethez, hogy az ő munkássága alapján jobban megértsük, miért nem tették fel ezeket a kérdéseket, és hogy a tudományág - tudatosan vagy egyszerűen csak a reflektálatlan átvétel révén - milyen fogalmi alapokon nyugszik talán még ma is.

4.1 Az európai magánjog története mint értelmezhető tanulmányi terület

Helmut Coing nemcsak a tudományág történetében betöltött különleges szerepe miatt predesztinált egy ilyen régészeti kísérletre. Mindenekelőtt a későbbi jogtörténészekkel ellentétben ő kifejezetten módszertani igazolást keresett - a

¹⁸⁴ Bucher (2004), 515: "Így a magánjogi kritérium alapján a világ minden olyan területe, amely a (kontinentális) európai jogi hagyományban áll, azaz Latin-Amerika és részben a Közel- és Távols-Kelet, Európa részévé válik".

¹⁸⁵ Különösen az összehasonlító jognak kell fokozottan érdeklődnie ez iránt: Az összehasonlító jog által használt osztályozások néhány aporiájáról lásd Husa (2004); áttekintést Glenn (2006), utalva a nagy kihívásokra Muir Watt (2006); történelmi kontextualizáció Pargendler (2012).

¹⁸⁶ Reinhard (2010), 41.

Az 1967-es *Ius Commune* nyitó esszéje, a "Feladatok" mellett talán legeggyértelműbben programadó írása, kizárólag ennek a problémának szenteli magát: *az újkori európai magánjogtörténetnek mint egységes kutatási területnek*.¹⁸⁷

Felszólalását a nemzeti-állami paradigma meghaladásának szükségessége melletti elkötelezettséggel kezdi. "A modern jogtörténeti kutatás na- ~~tr~~történetírásként indult",¹⁸⁸ de időközben a nemzeti és a történeti határok közötti eltérés teljesen nyilvánvalóvá vált. Még az a meggyőződés is, hogy a jog a nép szellemében gyökerezik, már nem igazolható ilyen módon; a kánonjog különösen szemléletes példa erre. Ehelyett az előszót úgy foglalja össze, hogy Arnold Toynbee mondata a nemzeti jogtörténetre is alkalmazható: "Európa egyetlen nemzete vagy nemzeti állama sem tud olyan történelmet felmutatni, amely önmagában is önmagarázó lenne."¹⁸⁹ Ezzel szemben a latin középkor Ernst Robert Curtius *"Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter"* (Európai irodalom és latin középkor, 1948) című művének értelmében olyan kulturális egységként használható, amelyhez a jogi fejleményeket hozzá lehet rendelni. Mivel azonban nem lehet egyszerűen "Európát" a jogtörténeti kutatás referenciaegységeként meghatározni, szükség van "alapvető megfontolásokra arról, hogy mi lehet a jogtörténeti kutatás egységes területe".¹⁹⁰

Az esszét ezeknek a megfontolásoknak szenteli. Elméleti orientációs pontja a következő Toynbee. Coing elfogadja Toynbee "kritériumait [...], amelyek megléte lehetővé ¹⁹¹tenné, hogy egységes kulturális fejlődésről és következésképpen egységes kutatási területről beszéljünk a történeti tudományokban".¹⁹² Toynbee kritériumkatalógusát három tényezőben foglalja össze, amelyeknek össze kell jönniük ahhoz, hogy "a különböző területek és csoportok kulturális fejlődése [...] egységesnek tekinthető": először is, hogy "közös szellemi alapok válnak bennük érvényre", másodsor, hogy "a létező egyes csoportok intenzív kölcsönös egymásra hatása zajlik", harmadszor, "ha végül párhuzamos, időben párhuzamos fejlődés megy végbe ezekben az egyes csoportokban".¹⁹³ Toynbee szerint egy önálló kulturális terület akkor létezik, "ha egy történelem teljesen vagy legalábbis lényegében önmagából érthető, anélkül, hogy figyelembe kellene venni a földrajzilag szomszédos területek fejlődését".¹⁹⁴ Pontosan ez az, amit Toynbee az egyes európai államok esetében tagad - és pontosan ezt fogja Coing végső soron feltételezni Európa esetében.

¹⁸⁷ Coing (1967); az esszé "csak kissé módosított változatban reprodukálta azt az előadást", amelyet novemberben tartott a 1965Külföldi Tudományos Tanácsadó Testület előtt.

¹⁸⁸ Coing (1967), 1.

¹⁸⁹ Coing (1967), Coing 3.idézi Toynbee-t Somervell rövidített kiadása szerint: Toynbee (1947), 1.

¹⁹⁰ Coing (1967), 3.

¹⁹¹ Coing (1967), 3.

¹⁹² Toynbee az első kötetben a bevezető fejezetben fejti ki, vö. Toynbee (1968) [1935], 15ff.; Toynbee kortárs felfogását Anderle (1955) nyitja meg, ott 22ff. az *intelligibilis tanulmányi területről*.

¹⁹³ Coing (1967), 3.

¹⁹⁴ Coing (1967), 4.

A szöveg további részében Coing a tudomány és a magánjogi jogalkotás széles panorámáját kibontva vizsgálja ezen előfeltételek meglétét. Coing érvelése hasonló a fent vázoltakhoz - és nagymértékben ahhoz a képhez, amely a mai napig az európai magánjogtörténet alapjául szolgál: Az európai jogtörténet kezdetei a jogtudomány "születéséig" nyúlnak vissza a magas középkorban, ezt követi a hagyomány kialakulása egy sajátos szövegkorpuszra hivatkozva, az egységes jogrendszer kialakulása, amelynek nagyrészt egységes problémákat kellett megoldania, és azokat is korlátozott lehetőségekkel oldotta meg; végül a kodifikációs időszakokon túlmutató európai közös vonások. Coing így egy diakronikusan egységes európai jogtörténet képét rajzolja meg, amelyet a bolognai perspektivikus eltűnési pontból kiindulva, onnan sugárzik át az évszázadokon. Még a 19. és 20. században is - és "bár ez az időszak kétségtelenül az európai nemzetek szétválásának csúcspontját jelentette" - nem hiányoztak az "egyesítő vonások", és széles körben párhuzamos fejlődés ment végbe.¹⁹⁵ Így Coing arra a következtetésre jut, hogy "indokolt, hogy e népek modern kori jogfejlődésében egységes kulturális fejlődést és így egységes kutatási területet is lássunk, hogy ismét egy toynbee-i kifejezést vegyünk fel: "intelligible field of study"¹⁹⁶.

Mai szemmel nézve meglepőnek tűnhet, hogy Coing ilyen egyértelműen Arnold Toynbee-re hivatkozik, akit egyesek "angol Spengler"-ként emlegetnek, és aki több okból ma is vitatott.¹⁹⁷ Toynbee-t azonban az 1950-es és 1960-as években a nyugati polgári elit széles körei gyakorlatilag csodálták; tanulmányainak rövidített változatát nyelvekre fordították le.¹⁹⁸ Németországban Heinz Gollwitzer is kifejezetten hivatkozott Toynbee-re az *Europabild und Europagedanke* (1951) című művében,¹⁹⁹ és a könyvkiadó által kiadott Coing idézte Ernst Robert Curtius, mivel a kiadása óta az *európai irodalom és la-teinan Middle Ages* (1948), maga is szaktekintély, Toynbee történetírását nem kevesebbnek²⁰⁰ tartotta, mint "napjaink legnagyobb történelmi szellemi teljesítményének".²⁰¹ Toynbee történetírása Curtius szerint "alapvető revíziót és a horizontok kiszélesítését jelentheti valamennyi történelmi tudomány számára, amelynek analógiája az atomfizikában van".²⁰² Curtius munkássága viszont olyan nagy hatással volt Coingra, hogy az szinte példaértékűvé vált számára: "Az európai irodalomtörténet eszméje megfelel az európai jogtörténet eszméjének" - írta Curtius irodalomtörténetéről 1952-szóló recenziójában a Savigny-korszakban.

¹⁹⁵ Coing (1967), 29.

¹⁹⁶ Coing (1967), 30.

¹⁹⁷ Róla McNeill (1989) életrajza.

¹⁹⁸ Osterhammel (1997).

¹⁹⁹ Gollwitzer (1964), 9ff., "Toynbee-t követve" egy nyugati "kulturális egységről" beszél, a "Az európai korszakot követi a Nyugat", a modern kor, 10.

²⁰⁰ Vö. róla Gumbrecht (2002).

²⁰¹ Curtius (1963) [1948], 16.

²⁰² Curtius (1963) [1948], 14.

írás. ²⁰³ A Curtius "modellje szerint felépített "dogmatörténet" hozzájárulna a jogrend tartós anyagi eszméinek megismeréséhez". Koscha- ker már akkor is gondolt egyet, amikor "összekapcsolta a jogtörténet és a természetjog eszméit". Jogászként, állapította meg Coing, nem jogosult irodalomtörténet-írás megítélésére - "de szeretném, ha egy napon elkészülne a latin középkor jogtörténete, amely megállná a helyét az ő munkája mellett". ²⁰⁴ A Max Planck Intézet megalapításával ez a vágya, amelyet már az 1950-es években a frankfurti egyetemen és az IRMAE-vel folytatott, megvalósulni látszott.

4.2 Európa mint monád

Az a tény, hogy Coing az európai jogtörténetet a toynbe-i értelemben vett "értelmezhető tanulmányi területnek" tekintette, az európai jogtörténet értelméről és céljáról folytatott későbbi viták során soha nem került igazán problematizálásra. Ez megdöbbentő, hiszen legalábbis figyelemre méltó, hogy Coing európai magánjogtörténete egy világos elméleti modellre hivatkozik: Coing számára Európa Toynbee értelmében "értelmes tanulmányi terület".

Ez számos kérdést vet fel. Coing Toynbee-olvasatának egy aspektusa különösen fontosnak tűnik számomra az Európa és más régiók közötti kapcsolat tekintetében. Coing, akárcsak Curtius, Toynbee egyetemes kultúramorfológiájának csak egy részét, nevezetesen Európát hagyja ki; a nem európaiak egyáltalán nem játszanak szerepet az ő olvasatában, ellentétben Toynbee-vel, akit nem Európa-centrikus perspektíva ²⁰⁵ érdekelt. Még ha Coing "perifériás területeket" is azonosít, ezek nem Európán kívül, hanem a földrajzi és jogtörténeti periférián helyezkednek el: Anglia, Skócia, Skandinávia és a kelet-európai országok. ²⁰⁶

Coing tehát lerövidíti Toynbee rendszerét: Európa, amely Toynbee-nél monád, de legalábbis egy egyetemes-történelmi konstellációelemzés része volt, Coingnál az egyetlen térré, az egyetlen *vizsgálati területté* vált. Érdekes módon Coing sem vette át Toynbee "találkozásokról", "ütköző kultúrákról" szóló elméleteit, "Contact between civilisations" - ezek a megfontolások, amelyek érzékenységet mutatnak az átmeneti zónák és a kulturális egységek közötti kulturális összeolvadási folyamatok iránt, az 1954-ben megjelent *A Study of History VIII.* kötetében találhatók; Coing még 1967-ben is csak Toynbee 1947-es népszerű rövidített változatát idézi az első részekből; Curtius is a későbbi kiadásokban még mindig a kötetekre hivatkozik. ²⁰⁷

²⁰³ Coing (1982) [1952], 121.

²⁰⁴ Coing (1982) [1952], 123.

²⁰⁵ Osterhammel (1997), 649.

²⁰⁶ Coing (1967), 32.

²⁰⁷ Coing (1967), idézi Toynbee-t (1947); Curtius (1963) [1948], 14,1. jegyzet: "a végső kötetek még váratnak magukra".

Lehet ebben látni a Toynbee-recepció bizonyos felszínességét, de lehet, hogy ez annak is köszönhető, hogy Coing egyáltalán nem az egyetemes történelemmel foglalkozott, hanem végső soron egy - a nemzeti meghaladására irányuló törekvései ellenére - még mindig erősen a nemzeti szempontjából felfogott jogtörténettel, amelyhez szüksége volt egy vonatkoztatási keretre. Hogy nyersen fogalmazzak: Míg Toynbee a történetírás nemzeti kereteit csonkának tartotta ahhoz, hogy a világot - és annak apró részecskéiként a nemzeteket is - egészként értse meg, nem volt érdekelt az egyetemes történelemben.

- Coing a nemzeti perspektívát rövidlátónak tartotta az európai nemzeti jogtörténetek megértéséhez. Számára ezeket csak az európai történelem összefüggésében lehetett megérteni, de kellőképpen megérteni is. Számára az Európán kívüliek nem voltak hatással a jogtörténetre, ezt mindenképpen feltételezni kell - hiszen egy önálló kulturális térség éppen akkor létezett, "amikor egy történelem teljesen vagy legalábbis lényegében önmagából érthető, anélkül, hogy a földrajzilag szomszédos területek fejlődését figyelembe kellene venni".²⁰⁸ A birodalmi összefüggések és sok minden más, amit ma a történelem részének tekintünk, és ami nélkül különösen Európa nem érthető meg, teljesen jelentéktelenek maradtak számára.

Coing nem volt egyedül azzal, hogy Európáról a nemzeti dimenzióban gondolkodott, hogy a sajátja jobb megértése iránti érdeklődésből fordult Európa felé. Más kontextusban is úgy beszélnek az európai mozgalomról, mint a nemzetállam megmentésére tett kísérletről. Ez a szemlélet nagyon világosan megmutatkozik Erich Genzmer, Coing tanára és a *Ius Romanum Medii Aevi* koordinátora személyében. "Savigny minden bizonnyal jó európai volt" - írta Genzmer az IRMAE bevezető kötetében, amikor azt magyarázta, hogy az "Új Savigny", ahogyan maguk a szerkesztők nevezték, miért kellett sok tekintetben eltérnie a mintától, "de a jognak a nép szelleméből való kinövéséről vallott nézete határt szabott neki. Azóta világosan felismertük, hogy a történelmet, beleértve a jogtörténetet is, európai szemszögből kell kutatni." Ezután következik egy jellegzetes összeadás:

"E. R. Curtius szavaival élve: "A modern nemzeti történelmet nem lehet megérteni, ha nem tekintjük az európai történelem részfolyamatának.²⁰⁹ Éppen a nemzeti jobb megértésének szándéka miatt az "Új Savigny" a kutatás időbeli kereteit is kibővítette: a történeti vonalat most már a késő középkorig húzta, és a kutatási program kiegészült egy ötödik résszel: "A római jog és tudományának hatása a kánonjogra és a nemzeti jogra a század15. végéig".²¹⁰ Coing munkájában ezt a vonalat egymás után kiterjesztette a kodifikációs időszakra. Lépésről lépésre kialakult tehát egy hagyomány, amely a század19. végétől a huszadik század végéig12. tartott, egy teljesen stabil területen. Ennek a térnek a középpontjában Bologna állt, külső határait pedig a következők jelölték ki a század20. dekolonizált nyugat-európai nemzetállamai.

²⁰⁸ Coing (1967), 4.

²⁰⁹ Genzmer (1961), 130.

²¹⁰ Visscher (1961), 20.

4.3 Jó európaiak

Hogy az ötvenes-hatvanas években miért koncentráltak az emberek ilyen módon Európára, és leginkább csak Európára - olyannyira, hogy még Savigny-t is *jó európainak kellett* nyilvánítani -, azt a kortárs történeti kutatás jól kidolgozta.²¹¹ Virágzott az általános európai történetírás, ²¹²minden ország a saját múltjából kiindulva, gyakran reflektálatlanul, lehetőségként értelmezte Európát; ma már lényegesen jobban odafigyelünk az európai identitásképződés folyamatainak töredezettségére²¹³ és arra, hogy az európai narratíva milyen legitimációs előnyt biztosított az igen eltérő érdekeket szolgáló integrációs politikának.²¹⁴

Németországban Európa megidézése a náci korszak után üdvözlendő lehetőséget kínált a nemzeti hagyományoktól eltérő hagyományok megerősítésére. A két világháború közötti időszakra visszanyúló eszmék - gondoljunk csak az Okzident eszméjére²¹⁵ - a hidegháború, a dekolonizáció, valamint a gazdasági és politikai integráció politikai kontextusában kaptak helyet. Az európai történelemszemlélet lehetővé tette a kulturális vívmányok látszólag töretlen hagyományának ~~újra~~ Nevezhetnénk ezt erkölcsi bocsánatkérési stratégiának is, de Coing és Wieacker nemzedékének olyan mértékben szüksége volt erre a kapcsolatra, amely számunkra ma talán nehezen elképzelhető, tekintve művelt polgári háttérüket és Németországról mint a filozófia, a jog és a humán tudományok országáról alkotott önképüket. Coing még hadifogolyként²¹⁶, "a joggal szembeni kétségbeesésből és szkepticizmusból" kezdte el "Versuch der Neugründung des Naturrechts" (1947) című művét, és Curtius nagyon hasonló hangnemben fogalmaz.²¹⁷ Coing számára a náci korszak később is a jogfilozófia állandó önismereti forrása volt, ²¹⁸ahogyan Wieacker magánjogtörténetét is a "jogász apo- lógia"-nak ²¹⁹nevezte. Európa támogatást és reményt nyújtott a németeknek. Emellett volt egy gyakorlati haszna is. ²²⁰Ugyanis a jogtudomány más részdiszciplínái is egyre többet kezdtek foglalkozni Európával. Az európai

²¹¹ Vö. Kaelble (2001); Frevert (2003).

²¹² Áttekintést lásd Rößner (2009).

²¹³ Díez Medrano (2003); Eilders/Lichtenstein (2010).

²¹⁴ Wirsching (2006); Marcussen et al. (2001).

²¹⁵ A széles területre számos hivatkozással Conze (2005), különösen 111ff.; Dingel (2010).

²¹⁶ Mohnhaupt (2001).

²¹⁷ Utóbbi még az 1930-as években "a nyugati kultúra megőrzése iránti aggodalomból" kezdte el könyvét, egy olyan időszakban, amikor - már 1932-ben - a német oktatás "öncélúvá válását" látta, Curtius (1963) [1948], 9, 11; Gum- brecht (2002) különösen ennek az ontológiai történelemfelfogásnak a problematikusságára utal.

²¹⁸ Coing (1966), 10.

²¹⁹ Rückert (1995).

²²⁰ "A romantika és a gyakorlati ész egyformán áll korunk európai egyesítési politikájának kezdetén: az évszázados európai álom és a hasznosság a bolygó korában" - így kezdi Walter Hallstein *Der unvollendete Bundesstaat* (1969) című könyvét, 11.

Közösségek alakultak, az ²²¹európai jog kezdett önálló tudományágként meghonosodni, és az európai jogra való hivatkozások egyre fontosabbá váltak.²²² Az európai projekt történelmi legitimitása a nem jogtörténetre szakosodott jogtudósok számára is fontos volt. Európának, ahogy Walter Hallstein fogalmazott,

Ahhoz, hogy "jogközösséggé" váljon,²²³ szükséges volt bizonyítani e jogközösség jogtörténeti legitimitását. A "kontinens egysége", ahogy Hallstein fogalmazott a tudományág alapításának éveiben megjelent *Der unvollendete Bundesstaat (A befejezetlen szövetségi állam)* című művében, úgy tűnt, hogy "egy évezreden át soha nem szűnik meg teljesen", és az európai integráció "szerves folyamat, amely a kultúrában, a gazdaságban és a politikai tudatban már régen kialakította a strukturális egységet, és amely már "jogközösség" formájában létezett. végleges politikai formába fordítva".²²⁴ Ebben a fordítási folyamatban a jognak különleges funkciója volt: "A Közösség a jog alkotása. Ez az a döntő újdonság, ami megkülönbözteti az Európa egyesítésére tett korábbi kísérletektől. Nem erőszakot, nem leigázást használnak eszközként, hanem szellemi, kulturális erőt, törvényt. A jog fensége abban áll, hogy megteremti azt, amire a vér és a vas évszázadok óta nem volt képes. "²²⁵ Európában most olyasmit kellett megszilárdítani, ami már a múltban is formálta a világot, és a jövőben is ezt fogja tenni: "A nyugati civilizáció, amely ma az egész atlanti régiót betölti, európai gyökerekből csírázik."²²⁶

4.4 Természetjog és jogtörténet

E kortárs történelmi kontextus mellett egy másik tényező is alakította Coing módszerét: a tudás filozófiai megközelítése. Helmut Coing nemcsak jogtörténész, hanem jogfilozófia területén is tevékenykedett,²²⁷ és bizonyos bizonyítékok arra utalnak, hogy jogtörténeti munkásságának egyik sajátos mozgatórugója a normatív orientáció keresése volt. Coing ugyanis valóban teljesen pragmatikus, jogösszehasonlító módon végezte a jogtörténetet is. Ugyanakkor azonban - és ez mindenekelőtt jogfilozófiai publikációiban jut kifejezésre, amelyeket általában külön elemeznek - filozófiai szándéka is volt, vagy ahogy ő maga jellemezte: természetjogi szándéka.

Mindkettő, a természetjog és a történelem, elválaszthatatlan volt számára. Az ő természetjogában ugyanis nem - mint a korábbi nemzedékeknél - a jogelvek természetből való közvetlen levezetéséről volt szó: "Semmi egészet nem tud felmutatni, csak az igazság szempontjait, csak a szerkezet egyes elemeit; nem a jog örök szabályait.

²²¹ Lásd Schorkopf (2010) áttekintését.

²²² Stolleis (2010b), (2012), 603ff.

²²³ Stolleis (2010a).

²²⁴ Hallstein (1969), 14.

²²⁵ Hallstein (1969), 33.

²²⁶ Hallstein (1969), 13.

²²⁷ Filozófiai munkásságáról különösen Mohnhaupt (2001); Kauhausen (2007); Foljanty (2012).

Csak a nehezen megszerzett emberi felismerések darabjait írhatja le az emberek közötti igazságos rendekről". De "megmutatja és megőrzi azt, amit a tapasztalat többszörösen igaznak bizonyított".²²⁸ A természetjog, ahogy Coing *Outlines of the Philosophy of Law* című művében olvashatjuk, "azoknak a tapasztalatoknak az összessége, amelyeket az ember az igazságos rend keresése során a kihívásban és a válaszadásban szerzett"²²⁹ - ahol a "kihívás és a válaszadás" megfogalmazásával itt is Toynbee fogalmiságát veszi át.²³⁰ Coing természetjogának tehát mindenekelőtt egy dologra volt szüksége, egy dologból állt különösen: jogtörténeti kutatásokra - nem utolsósorban a történeti pozitív jogra és a jogtudomány eredményeire. "Ezzel együtt azonban az, amit [= a modern tudomány] a "természetjogban" elismer, egyúttal a pozitív jogtudomány eleme is lehet", mert a pozitív jogtudomány, mint minden "igaz her- meneutika", "igaz tényismeret" alapján működik.²³¹ Természetjogának, végső soron kulturális²³² törvényének e történetisége miatt az eredmények nagyrészt a nyugati alkotmányos elvek katalógusára is hasonlítottak, amiért némi kritikát is kapott.²³³

Ez a filozófiai hozzáállás a tudáshoz nem maradt következmények nélkül történeti gondolkodására.

Mert nemcsak a nagy elvek, hanem a jogtörténeti intézmények apró érmei sem lehetnek pusztán történelmi véletlenek egy ilyen valóságértelmezés háttérében. Még a dogmatörténetről szóló, olykor egyenesen fametszetszerű munkái is csak ebben a filozófiai fényben olvashatók: Coing nem a történelmi részletekkel foglalkozott, hanem a sokféle megnyilvánulásban láthatóvá váló struktúrákkal. Ezért nemcsak jogos, hanem egyenesen szükséges volt elvonatkoztatni a részletektől.

Coing fenomenológiai, értékfilozófiai, természetjogi megközelítése a megismeréshez nemcsak azt sugallja, hogy talán osztotta a keresztény, occidentális Európa és annak egyetemes értékrendjének akkoriban elterjedt esszencialista elképzeléseit - az occidentális eszmére való hivatkozások azonban, amennyire én látom, nem találhatók Coing protestáns munkásságában. Ez képezte a hidat a történelemtől a dogmatikáig. Éppen azért, mert számára az intézmények több voltak, mint véletlenszerű események, az európai közösségek jogát a történeti kutatás alapján lehetett kialakítani.

- egészen úgy, ahogy Hallstein írta, hogy az európai integráció "egy már létező strukturális egységet fordít le egy meghatározott politikai formába".²³⁴

Mindenekelőtt azonban ez az ontológiai felfogás befolyásolta azt, hogy Coing a jogtörténeti kutatás számára kevés jelentőséget tulajdonított a térbeli dimenzióknak. Ha ugyanis a jogtörténetnek az egyetemes elvek, dogmák és

---

²²⁸ Coing (1966), 28.

²²⁹ Coing (1969), 210.

²³⁰ Coing (1976), [25165].

²³¹ Coing (1966), 28.

²³² Foljanty (2012), para. 821.

²³³ Áttekintést lásd Mohnhaupt (2001), 123.

²³⁴ Hallstein (1969), 14.

intézmények, akkor az a tér, amelyben ezek a megfigyelések zajlanak, végső soron másodlagos. Csak kellően összetettnek kell lennie ahhoz, hogy a megfigyelhető jogintézmények teljes potenciálját előállíthassa; minél fejlettebb a jogalkotás, a jogtudomány és az általános "kultúra" - azaz jogfelfogásának formáló elemei -, annál inkább megfigyelhetőek a jogintézmények.

– voltak, annál jobb. Az, hogy a történelmi normativitás megfigyelésének ez a laboratóriuma egész Európára vagy csak egy részére terjed ki, hogy megáll-e a keleti határoknál, vagy Latin-Amerikát is magában foglalja, másodlagos jelentőségű - különösen azért, mert "a társadalmi rend e problémáira az emberi elme által talált megoldások száma korántsem korlátlan". Éppen ellenkezőleg, azt lehet mondani, hogy ezekre a problémákra csak korlátozott számú megoldás képzelhető el.²³⁵

Végül, ennek az eurocentrikus és ugyanakkor univerzalista episztémának van egy másik, a mi kontextusunk szempontjából fontos következménye is: Európa történelmi központjából nézve, az a mérték, ahogyan ennek az európai hagyománynak az elemeit átvették Ázsiában, Latin-Amerikában vagy a világ más részein, valójában csak annak újbóli megerősítésének tűnt, hogy az Európában talált megoldások használhatóak - és egyetemes érvényűek. Az univerzalizmus és a diffuzionizmus egymást támogatta.

5 Egy oldalpillantás - Franz Wieacker

Coing elképzelése az európai jogtörténetről természetesen nem az egyetlen tervezet volt. A német nyelvterületen - amely a fent említett okok miatt különösen fontos a tudományág számára - mindenekelőtt Franz Wieacker volt az, akinek az első kiadásban 2. megjelent A modern kor 1967 magánjogának története a jelentősen módosított kiadásban 1952, egy másfajta koncepcionális megközelítést képviselt. Ami azonban az Európáról alkotott képet illeti, végül is hasonló eredményekre jut.²³⁶

Wieacker módszertani gondolkodására és Európáról alkotott képére is egyértelműen Max Weber hatott: Wieacker számára is ²³⁷Európa egy olyan átfogó racionalizációs folyamat hordozója volt, amely kategorikusan megkülönböztette ezt a kontinentet a világ más régióitól.²³⁸ A konfliktusok racionális rendezésének igénye alakította Európa "közéletét".

²³⁵ Coing (1966), 23.

²³⁶ Vö. vele kapcsolatban most mindenekelőtt a Behrends/Schumann (2010) című tanulmányt. Az alábbiakban a Wieacker-kiadás 2. (1967) alapján közöljük. Az első kiadásban "Az európai jogi kultúra eredete" című fejezet sokkal kevésbé kidolgozott, és még mindig lényegesen inkább a hagyományos keresztény elképzelések hatása alatt áll, a germán vonások is még erősebbek, Wieacker (1952), 16-25; hivatkozik többek között Dawson *Making of Europe*, Pirenne *Mahomet et Charlemagne*, Hermann Aubin, *Der Anteil der Germanen am Wiederaufbau des Abendlandes nach der Völkerwanderung*, Brüsszel 1944, valamint 16, Koschaker, op. cit. 1.

²³⁷ Weber Wieackerre gyakorolt hatásáról lásd különösen Dilcher (2010) 244., 249.

²³⁸ Weber racionalizációs tézisééről mint a világ többi részétől való megkülönböztetéséről Schluch-ter (1979); Albert (2003).

Az európai civilizáció jogtudománya örökre jogiasodott és racionalizálódott; a világ összes kultúrája közül az európai civilizáció lett az egyetlen jogiasult. Azáltal, hogy a jogtudomány olyan racionális elvet talált, amely felváltotta az emberi konfliktusok erőszakos rendezését, legalábbis az államokon belül, megteremtette az anyagi kultúra, különösen a közigazgatási művészet, a racionális gazdasági társadalom, sőt az újkori természet technikai uralmának egyik lényeges előfeltételét" - írja A magánjog története című művében.²³⁹ Később is 1983 három vonást emel ki, mint az "európai-idegen" jogi kultúra jellemzőit: a perszonalizmust, a legalizmust, az intellektualizmust - ami viszont három "európai" jelenséggel magyarázható: az egyén mint alany elsőbbsége; a társadalmi viszonyok alávétése egy általános jogszabálynak; az intellektuális következetességre való törekvés.²⁴⁰ Éppen "állandó kölcsönhatásukban alkotják a nyugati jogi kultúra sajátos jellegét".²⁴¹ Wieacker így Európát más kultúrákkal szembeállított ideáltípusok együttesén keresztül határozza meg. ²⁴²Nem annyira az intézményekkel, mint inkább "a jogtudományi gondolkodás történetével és annak az állam és a társadalom fejlődésére gyakorolt hatásaival a modern korban" foglalkozik.²⁴³

A Max Weber történelmi konstellációelemzésével szemben felhozott ellenvetéseket tehát *értelemszerűen* alkalmazni kell Wieacker Európa és a világ²⁴⁴ többi részének konstruálására is - de nem feltétlenül kell teljesen hiteltelenné tenni a módszert. De a különbség tipizáló konstrukciója, mint Wieackeré, természetesen csak egy decentralizált összehasonlítás részeként heurisztikailag gyümölcsöző;²⁴⁵ hogy Wieacker elképzelése a recepcióról mint a tudományosítás folyamatáról - és így mint az európai magánjog kialakulásának gyakorlatilag konstitutív tényezőjéről - milyen mértékben alapul ontológiai hermeneutikán, arról már volt szó.²⁴⁶ Ez is ösztönözhetette a kategorikus megkülönböztetéseket.

²³⁹ "Az európai jogtudomány eredete" címszó alatt Wieacker (1967), 45ff., idézi: Wieacker (1967), 45ff. 69.

²⁴⁰ Wieacker (1985), 185-189.

²⁴¹ Wieacker (1985), 186.

²⁴² Wieacker (1985), 176.

²⁴³ Wieacker (1967), 14.

²⁴⁴ Weber kínai jogi kultúráról alkotott képéről lásd pl. Marsh (2000), Huang (2008); Mitterauer (2003), aki Weberre építve szintén más kritériumokat alkalmaz.

²⁴⁵ Vö. a kontrasztos összehasonlítás lehetőségeiről és kockázatairól Osterhammel (2012); ebben az értelemben Gephart (2012b), 32-33. o. is.

²⁴⁶ Avenarius (2010).

6 Időközi egyenleg

Tekintsünk vissza. A tudománytörténeti önbizalomra tett kísérlet kiindulópontja az a megállapítás volt, hogy az európai jogtörténet, mint az európai történetírás része, számos ellenvetésnek van kitéve. Az újabb szakirodalomban nem találunk meggyőző indoklást arra vonatkozóan, hogy valójában hol húzódnak az európai jogtörténet térbeli határai - és mi a diszciplína fogalmi alapja. Mindenekelőtt az "európai jogtörténetet" az "európai" térrel azonosító hagyományos megközelítés a középkori Európa esetében talán még mindig igazolhatónak tűnik; de a jog mozgósítása az európai terjeszkedés során - amint azt Latin-Amerika vizsgálata is megmutatta - a normativitás bizonyos kifejeződéseinek földrajzi térhez való kötését *ad absurdum* vezeti.

De miért dolgozunk továbbra is a historikai egység, "Európa", minden évszázadon keresztül és a jog minden területén? A jelenlegi szakirodalomban tapasztalható reflektálatlanság miatt bizonyos tanácsstalanság vezetett a tudománytörténeti magyarázatkísérlethez. Ez képes volt rámutatni néhány függőségi viszonyra, és talán azt is illusztrálni, hogy Helmut Coing és generációja miért vállalta ezt az Európa - és csakis Európa - felé irányuló orientációt. Ugyanakkor világossá vált, hogy Coing európai jogtörténetének alapjait ma már meghaladhatónak kell tekintenünk. Az alapvető okok meg vannak nevezve: az onto- logikus jogfelfogás, amelyen alapult; a jogfilozófia által indukált koncentráció a tanult jogtudományra, mint arra, amely a tényleges jogot a megismerés hermeneutikai aktusán keresztül a tapasztalat világába hozza; az a feltételezés, hogy az európai történelem nagyrészt önmagában is megérthető; a természetjogon alapuló ismeretelméleti hozzáállás, amely együtt járt az Európáról és az identitás kialakulásának módjáról alkotott esszencialista elképzelésekkel; végül a történelmi terek plaszticitása iránti alacsony érzékenység, amelyet ez az univerzalista, eurocentrikus történelemkép támogatott. Fenntartások merülnek fel Wieacker megközelítésével szemben is, amely erősebben támaszkodik Weber differenciáltsági tipológiájára, és amely Weberhez hasonlóan szintén központi pontokban ontológiai feltételezésekre épül, erre alapozva alakította ki a "repció" fogalmát, és éles ellentétben alig hagy teret a peremzónáknak és köztes területeknek.

Mindkét tervezet - Wieacker és Coing - közös vonása, hogy a jogot elsősorban világi jogtudományi jogként értelmezték, ami a *ius commune*-on keresztül egy etatista-jogi rendszerhez vezetett, a jogforrások piramisszerű hierarchiájával, amely szerint történeti rekonstrukciót végeztek.²⁴⁷ A tiszta eszmetörténet meghaladására irányuló minden erőfeszítés ellenére az európai jogtörténetről alkotott képüket továbbra is egy elsősorban szellemtörténeti megközelítés jellemezte, néhány elemmel, például a professzionalizáció történetével kibővítve. A "repció" a tudományosítás folyamata, az európai jogi integráció a jogtudomány műve volt, függetlenül attól, hogy Coinghoz hasonlóan az "eszmetörténetet" "eszmetörténetnek" vagy "professzionalizációtörténetnek" tekintjük.

---

²⁴⁷ E képek erejéről Losano (2007).

A hangsúly a dogmatikán és az intézményeken volt, vagy ahogy Wieacker fogalmazott, a jogtudományon és annak módszerein. Így alakult ki az európai jogtörténet olyan képe, amely - különösen a német jogtörténész számára - teljesen meggyőzőnek tűnhetett, de amely, mint ma már tudjuk, alulkomponált, és Európa középkori történetének egyes *sajátosságait* az egész európai jogtörténetre jellemzőnek nyilvánítja egészen az újkorig. Ami az Európa-fogalmat illeti, világossá kellett volna válnia, hogy ezekben az alapító személyiségekben nem találjuk meg az "Európa" mint jogtörténeti tér felfogását, amelyhez kapcsolódni tudnánk. Végző soron mindkettő azt képviseli, amit "Európa identifikációs koncepcióinak" vagy az európai történelem "deduktív" és "induktív tendenciamodelljének", valamint "lényegi modelljének" kombinációjának neveztek.²⁴⁸ A fegyelem ezen az ösvényen haladt tovább.

Ezért továbbra is fennáll a probléma, hogy hogyan találjunk keretet a nemzeti történelmen túllépő jogtörténet számára. Coing nagy érdeme valószínűleg az, hogy a jogtörténet transznacionális dimenzióját hangsúlyozta, intézményesítette és a kutatási gyakorlatban sok tekintetben megvalósította. Egyébként a történeti módszertani vitát is sokkal figyelmesebben követte, mint ahogyan az jogtörténeti és történeti gondolkodásának ezen, Európa-koncepciójának tudatalatti lenyomatai felé orientáló rekonstrukciója után látszik, és a módszertani pluralizmus mellett állt ki, különösen az 1976-ban megjelent *Aufgaben des Rechtshistorikers (A jogtörténész feladatai)* című művében. Ott kiemelte "az 'Annales' francia történelemszakkola eredményeinek" különös jelentőségét, rámutatva, hogy "az azonos gazdasági jelenségekkel (például az ipari gazdaságra való áttéréssel) való szembesülés" is "a jogtörténeti kutatás keretének megválasztását meghatározó" tényezők lehetnek; ²⁴⁹ az összehasonlító jogtörténet "már a néprajzba vagy a szociológiai vagy társadalomtörténeti típusok kidolgozásába vezet, megújít" a széles perspektívát a történelmi vagy kulturális antropológia felé.²⁵⁰ Természetesen ismerte a történelmi terek változékonyságát is, és a politikai és történelmi földrajz eltérései voltak számára az európai jogtörténettel kapcsolatos munkájának kiindulópontjai: "Az első ok", amely miatt a legújabb kori jogtörténet nemzeti fejlődéshez való kötöttségét felváltja - írta 1967-ben - "a mai nemzetállamok határai és azon jogterületek közötti eltérés, amelyeken a korábbi jogi fejlődés zajlott".²⁵¹ Ugyanígy egyértelmű volt számára a földrajzi tér és a jogi kultúra terjedése közötti ellentmondás: "A kulturális fejlődés határai természetüknél fogva nem határozhatók meg a térben rögzített földrajzi vonalakkal".²⁵² Neki is volt egy végző soron fokozatos Európa-koncepciója; ma ezt "európai koncepciónak" neveznénk.

²⁴⁸ A modellekről Osterhammel (2004), 163ff. Az "identifikációs" és a "konstruktivista" Európa-képpel való összevetéséről Asbach (2007).

²⁴⁹ Coing (1976), 174-175.

²⁵⁰ Coing (1976), 180.

²⁵¹ Coing (1967), 2.

²⁵² Coing (1967), 31.

mondjuk: ismerte a kontaktzónákat, a határokat, a hibrid formációkat. Az "európai törvények törökországi vagy japán átvétele" "tág teret" nyitott az "összehasonlító jogtörténet" számára; a célnak a "recepció tipológiájának kidolgozására" kellett irányulnia.²⁵³ A különbség csak annyi, hogy az ő eurocentrikus korában Európát egy periféria felé elaprózódó magból értették - és csak egyes szálak nyúltak át a tengereken vagy keletre. Ez valószínűleg a Toynbee-központúságnak vagy a hozzá közel álló Toynbee-recepciónak is köszönhető: Toynbee kulturális egységeket konstruáló módszere a transznacionális jogtörténet számára egy fix külső határokkal rendelkező referenciakeretet kínált - fixebbet, mint amilyenre maga Toynbee gondolt; az ontológiailag befolyásolt gondolkodók, például Coing vagy Curtius számára ez a kulturális egység nemcsak konstruktív diakronikus egység volt, hanem egy időfeletti egység is, amelyen belül a kulturális jelenségek megfigyelhetők voltak.

"történelmi nézet".²⁵⁴ Azzal, hogy Toynbee-vel ellentétben csak Európát nézték, Európa lett számukra az egész világ.

Mindez persze sok köze van az akkori körülményekhez; talán Toynbee csak arra kínált módszert, ami politikailag hasznos és ideológiailag nyilvánvaló volt. Különösen a jogtörténészek számára valószínűleg nem tűnt korlátozónak az Európára való korlátozás, hiszen a tanult jog története már a középkortól kezdve Savigny által felvázolt, és lassan az újkorban is folytatódott. Így az ember önkéntelenül-teleologikusan haladt a bolognai kis előadóteremtől a magas- és késő középkoron át a németországi "teljes recepcióig".

Azonban nem csak ezeket a tudományosabb ellenvetéseket kell felhozni a hagyományos Európa-fogalmakkal szemben. A történelmi kutatások körvonalazott eredményei is az Európáról alkotott zárt kép ellen szólnak. A mi kontextusunk szempontjából valószínűleg döntő, hogy figyelmen kívül hagyjuk azoknak a sokrétű technikai forradalmaknak és más történelmi összefüggéseknek a hatásait, amelyek az európai terjeszkedést lehetővé tették, illetve ahhoz vezettek, különösen a 15. század végétől. A mi kontextusunkban valószínűleg döntő fontosságú, hogy figyelmen kívül hagyjuk a különböző technikai forradalmak és más történelmi összefüggések hatásait, amelyek a 15. század végétől lehetővé tették az európai terjeszkedést, és ~~ah~~ cserefolyamatokhoz vezettek - és amelyekkel a normatív rendek részben teljesen elszakadtak származási kontextusuktól, és világszerte reprodukálódtak: A média forradalma, amelynek révén rövid idő alatt hatalmas tömegű normatív irodalom keletkezett, és amelynek segítségével a jogról szóló kommunikáció óriási mértékben mozgósítható volt; a technológiai fejlődés, amely először lehetővé tette az európai terjeszkedést az óceánokon át, majd hozzájárult a világ megnyitásához és rendezéséhez; az emberek, eszmék és tárgyi kultúra tárgyainak tömeges vándorlása, amely immár az egész világon keringett, a jogászoktól és gyakorlatuktól kezdve a 16. századi misszionáriusokon, katonákon és telepeseiken át a 20. századi kivándorlási hullámokig. a 19. századi kivándorlási hullámok, amelyek során európaiak milliói telepedtek le a világ más részein; az intenzív közösség

---

²⁵³ Coing (1976), 176.

²⁵⁴ Curtius (1963) [1948], 16: "[...] mert vizsgálatunk előfeltétele Európa történelmi felfogása. Európa csak egy név, egy "földrajzi kifejezés" (ahogy Metternich mondta Olaszországról), ha nem történelmi szemlélet".

A 20. században a jogról való tájékozódás kongresszusok, tudományos eszmecserék, száműzetések és a világ minden részén zajló, külföldi modellekhez igazodó reformfolyamatok révén.

Ennek a mozgósításnak, amely maga a modern korszak jele, és a vele együtt járó csere- és terjeszkedési folyamatoknak - amelyek sok más mellett Európán túl is hálózatokat és jogi tereket hoztak létre - nem tudunk igazságot tenni azzal, hogy egy társadalmi jelentésrendszert egy földrajzilag meghatározott, diakronikusan stabil, még a legkülönbözőbb területek számára is egységesen körülhatárolt térhez kötünk. Coingot idézve: "A kulturális fejlődés határait természetüknél fogva nem a térben rögzített földrajzi vonalak határozzák meg.²⁵⁵ A modern korhoz hozzá kell tenni: tengereken is át tudnak kelni - és messze maguk mögött hagyják Európát.

2. Rész - Európa jogtörténete globális történelmi perspektívában - Kiindulópontok és feladatok

De akkor milyen referenciakeret léphet az "európai jogtörténet" hagyományos fogalmának helyébe? Még ma is, akár csak 1967-ben, szükség van "alapvető elmélkedésre arról, hogy mi lehet egységes kutatási terület a jogtörténet területén".²⁵⁶ A kérdésre ugyanis még mindig nincs meggyőző válasz.

– Ennek bemutatása volt a hozzájárulás egyik fő szempontja.

De vannak - Jürgen Osterhammel elején idézett megfogalmazását felidézve - "alternatívái az európai történelemnek mint az occidentális értékmobilitás és az identitás elutasításának²⁵⁷ történelmének" - Európa jogtörténete globális történelmi perspektívában. A következőkben néhány elemi megfontolást szeretnék bemutatni a vita kiindulópontjairól; ezek tulajdonképpen nem többek, mint kísérlet arra, hogy a posztkoloniális és globális történetírás fentebb vázolt vitáiban kidolgozott és bizonyított megfontolásokat, a számomra relevánsnak tűnő társadalom- és kultúratudományi megközelítéseket, valamint jogelméleti reflexiókat egyesítsem, és a mi területünkre, a jogtörténetre vonatkoztassam (7-11).

7 Globális kommunikáció - globális jogtörténeti terek

Az első kiindulópont már egyértelművé vált: a globális keret. Az, hogy Coing kérdésére, miszerint mi lehet egységes kutatási terület a jogtörténet területén, nem született meggyőző válasz, valószínűleg annak köszönhető, hogy a

---

²⁵⁵ Coing (1967), 31.

²⁵⁶ Coing (1967), 3.

²⁵⁷ Osterhammel (2004), 181.

Maga a kérdésfeltevés helytelen: a modern jogtörténetnek ugyanis nem *lehet* egységes kutatási területe - legalábbis nem abban az értelemben, hogy az egész Európát és csakis Európát foglalja magában. A kutatási területek sokasága létezhet, mindegyiknek megvannak a maga sajátosságai. Európa ugyanis - amint azt az elmúlt évtizedek jogtörténeti erőfeszítései nyomatékosan bizonyították - olyan kontinens, amelyen a jogról való intenzív kommunikáció pontjai, folyosói, sőt néha még régiói is megfigyelhetők, közös gyakorlatok, eszmék, kánonok, amelyek azonban soha nem oszlottak el egyenlően az egész kontinensen; a sűrített intézményesülés helye, amely sok, de nem minden régiót felölel; ismeri a konvergencia zónáit, de az ellentétes pluralizáció zónáit is, néha még ugyanazon területeken belül is; csomópontja, gyakran központja is az Európán messze túlnyúló normatív összekapcsolódási hálózatoknak; végül olyan régió, amely önmagát egységnek tekinti, és amely a legalább a kora újkor óta tartó folyamatos európaizálódási folyamat révén egy újabb, egységet sugalló gyűrűt húz az Európán messze túlnyúló, egymást keresztező, átfedő körök, folyosók és hálózatok sokasága fölé. Röviden: a jogtörténeti kutatásnak nincs *egyetlen* zárt kerete, hanem csak számos, a tárgytól függően meghatározandó és valószínűleg diakronikusan instabil egység, amelyek kizárólag abban találják meg a közös vonásukat, hogy mindegyikük az európai kontinens legalább egy pontját, esetleg régióit is magában foglalja.

Az "európai jogtörténet" aporiáinak megvitatásához az első kiindulópont a következő.

A legfontosabb és átalakító koncepció a globális referenciakeretre való nyitottságban rejlik. Még ha nem is akarnánk, nem tehetnénk mást, mint hogy kapcsolatba lépünk az Európán túli jog világával - ráadásul számos jó okunk van erre, amelyeket itt nem kell ismételgetni.²⁵⁸ Mivel a kora újkori és újkori korszakra vonatkozóan a normatív ajánlatok egyre kiterjedtebb, egyes területeken akár globális jelenlétét kell feltételeznünk, amelyek nagyrészt Európában alakultak ki, majd a világ különböző pontjain nagyon eltérő módon értelmezhetők, és gyakran saját rendszereikbe is beépülnek, a vonatkoztatási keretet egy olyan

A "transznacionális" jogtörténetnek kezdetben ugyanilyen tágnak kell lennie. Csak egy ~~parton~~ globális perspektívából szemlélhetjük a kora újkori birodalmakat, az olyan kommunikációs tereket, mint az Atlanti-óceán, a missziós területek vagy az európai hatalmak 19. században megfigyelhető politikai, gazdasági és kulturális hegemoniára való törekvésének folyamatait és az ezeket kísérő összetett normatív összefonódásokat a jog területén is, és szükség esetén összehasonlítva szembeállíthatjuk őket. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy világjogtörténelmet írunk, és sok munka természetesen nem fogja elhagyni Európa terét; de nem szabad *a priori* lerövidítenünk transznacionális kutatásaink elemzési terét.

---

²⁵⁸ Vö. fentebb, különösen 2.2.5,2- 3.2.

8 Helyi jogalkotás - Helyi jogtörténetek

A második kiindulópont a helyi prioritások következetes meghatározása. Ez meglepőnek tűnhet, hiszen a "transznacionális" vagy "globális" jogtörténet éppen az ellenkezőjét jelenti: a széles vonalak keresését. De csak a legkisebb egységet vizsgálva lehet rekonstruálni a jogalkotás folyamatait, csak innen lehet regionális vagy globális kapcsolatokat kialakítani. E helyi perspektíva szükségességét nem a globális és a helyi szintek összekapcsolásának szükségességéről és lehetőségeiről szóló globális történeti vitára²⁵⁹ vagy a "globalizáció" nem kevésbé gyakran idézett társadalomtudományi diagnózisára hivatkozva szeretném itt hangsúlyozni,²⁶⁰ hanem mindenekelőtt a jogtörténeti rekonstrukció tárgyának, a jognak a sajátos jellegéből kiindulva.

8.1 Tapasztalati jogi koncepció és a prioritások meghatározása a helyi

Ha egy tapasztalati jogfelfogásból indulunk ki - minden más már ismeretelméletileg is lehetetlen, és Coingra vetett pillantás világossá tette²⁶¹ a normatív jogfelfogás heurisztikus korlátait -, akkor a "jog" nem egy valamilyen módon előre meghatározott rend; ez vagy létezik, vagy nem, de a történeti jogfelfogásokhoz hasonlóan csak a szereplők felfogásának részeként jelentős. A jogtörténeti elemzés tárgya sokkal inkább csak a résztvevők kommunikációja lehet arról, hogy mi tekinthető helyesnek vagy nem helyesnek. Történeti megfigyelésünk tárgya, a "jog", valamivel pontosabban, de mégis szándékosan homályosan olyan szabályozási mintákból áll, "amelyeknek kötelező erejű igénye többé-kevésbé elismert, amelyeket többé-kevésbé kompetens módon jogi-institucionális kontextusokban érvényre juttatnak, és amelyekkel a társadalmi világ esetlegességei között kell foglalkozni".²⁶² A jogtörténet tehát Michael Stolleis szerint "a jogban és az alkotmányozásban érintettek kommunikációs közösségének nyelvileg dokumentált tudatállapotainak sorozata" - ez a meghatározás segít meghaladni a gondolat és a cselekvés, de végső soron az intézmény és a személy kettősségét is.²⁶³ Továbbá, mivel a jog nemcsak nyelvileg kommunikálódik, hanem egy összetett társadalmi szimbolikus rendszer, a jog egyúttal

²⁵⁹ Lásd pl. Mignolo (2000); Bayly (2004); Yun Casalilla (2007); Conrad/Eckert (2007); Davis (2011).

²⁶⁰ Robertson (1998); García Canclini (2006), áttekintés Beck (2007), 48ff.

²⁶¹ A jog fogalmának jogtörténeti bemutatása Coingnál (1976), 156ff. ~~szándékosan~~ szándékosan nyitottabbnak tűnik, sőt, egészen közel áll az empirikus tudomány jogfelfogásához, azonban a jog itt is az "igazságosságot" szolgálja - "ahogyan azt a társadalom, amelyben működik, felfogja", uo. 156. Végső soron azonban objektív struktúrákból indul ki, amelyek a jogtörténetben válnak láthatóvá, így a jognak a szereplők általi felfogása ismét több mint egy tényező az elemzésben, vö. fentebb. 4.4.

²⁶² Stegmeier (2011), 71; egy ilyen "szociológiai jogfelfogásról" még Grossi (2006).

²⁶³ Vö. Stolleis (1997), 22.

tem, különös erőfeszítéseket kell tennünk, különösen a premodern európai és a nem európai társadalmakban, hogy rekonstruáljuk azokat a kontextusokat, amelyek ennek a nyelvi és nem nyelvi szimbólumrendszernek a jelentéstartalmát szolgálják.²⁶⁴

Ez a jelentéskonstruációs folyamat szigorúan véve minden értelmezési aktus során végbemegy, vagyis minden alkalommal, amikor egy normatív kijelentést értelmeznek és valamilyen alapon megfogalmazzák. Ez összhangban van a nyelvi elemzéssel; eddig főként a bírósági döntéshozatal kapcsán, a *jogi átültetésekről szóló* vitában bizonyos mértékig interkulturális kontextusban is tárgyalták. A bírói döntéshozatal elemzésével összefüggésben hangsúlyozni kell, hogy az aktusok

A "jog megállapítása" vagy "jogalkalmazás" alapvetően jogalkotói aktus.²⁶⁵ Ebből a szempontból a jogtudomány "delegált jogalkotássá" és "kötött jogalkotássá" válik, és a ²⁶⁶bírói jog következképpen saját jogforrássá válik.²⁶⁷ Emellett hangsúlyozzák a "közös tudás" fontosságát, amely a döntéshozatali folyamatot irányítja. A jogalkotás így "a jogi és a jogen kívüli szabályszerűség koherenciájának irányítása" lesz.²⁶⁸

Ha ezeket az elemi felismeréseket a normáknak a bírói döntéshozatalban való konkretizálódásának kontextusából átvisszük a normáknak az egyes normatív ajánlatok kiválasztása és kisajátítása révén történő konkretizálódására, ez a jogtörténet számára azt jelenti, hogy a kisajátítási események történeti rekonstrukciója során nem a normákra kell összpontosítanunk figyelmünket, hanem e kommunikáció reprodukciós folyamatainak feltételeire és azok szimbólumokban való materializálódására, valamint a nyelvi konstitúcióra. Ennek tulajdonképpen magától értetődőnek kellene lennie, a kutatási gyakorlatban gyakran meg is történik, és az európai magánjog történetével kapcsolatban nemrégiben ismét kifejezetten követelték.²⁶⁹ De különösen a "transznacionális" kontextusok esetében, amelyek hajlamosak a szövegszubsztancialista transzfer-, recepció-, transzplantációs szemantikai megfontolásokra, fontos lehet rámutatni a jelentéskonstruáció aktusának körülményei - és így a lokális prioritásának - elemzési szükségességére. Módszeresen kell rangsorolnunk. Természetesen ez annál is inkább igaz, ha interkulturális kontextusban mozognak, ahol lényegesen összetettebb folyamatok a

²⁶⁴ A jog kulturális megkérdésének e feladatáról, mint a jogtudomány alapvető funkciójáról lásd Haltern (2012) további hivatkozásokkal.

²⁶⁵ Vö. alapvetően Esser (1972), az eseti norma doktrínája is hasonló következtetésekre jut, vö. pl. Fikentscher (1975-1977), 180ff.; az újabb jogelméleti irodalomból Vesting (2007), 195. pont; a magánjogi normakonkretizáció összefüggéseiből Röthel (2004), 23ff.

²⁶⁶ Röthel (2004), 23ff.; 49ff.; 124ff.

²⁶⁷ Hassemer (1996).

²⁶⁸ Vesting (2007), 228. bekezdés és a következő bekezdések, 240.

²⁶⁹ Lásd pl. Ranieri (2011a), 572ff. a gondolkodásmód, az érvelési struktúrák, a "joghoz való hozzáférés", nem pedig a megoldások fontosságáról; vagy Ranieri (2011c), különös tekintettel Európa kisebb országaira; hasonló tendencia a historizálás, a szereplőkre és a feltételrendszerekre való összpontosítás. pl. a jogalkotás, látja Birocchi (2011) is, különösen 69ff. A helyi körülmények okozta átalakulásokra a Code *Civil* modellfunkciójában is rámutattak, amelyet az utóbbi években problematizáltak, pl. Ranieri (2005, 2007a); Halperin (2005); Soleil (2005).

tolmácsolás és fordítás.²⁷⁰ Csak ilyen közvetett módon lehet igazán gyümölcsözően megvitatni az olyan kérdéseket, mint a "modernizáció", a "többszörös modernitás" stb. ²⁷¹ A jogtörténeti rekonstrukcióban nekünk is a "jogon kívüli szabályszerűségekre" és a kommunikatív közösség felhalmozott tudására kell figyelniük, nem csak és nem is elsősorban a "tárgyakra".²⁷²

A helyiek előtérbe helyezése szükségszerűen a helyi gyakorlat előtérbe helyezését jelenti. A helyi gyakorlat alatt természetesen nemcsak a bírói gyakorlatot értjük, hanem minden olyan helyi gyakorlatot, amely a jog előállítására vagy a normativitás reprodukálására vonatkozik - és a "praxis" alatt a *megtestesült gyakorlatot értjük*, amely magában foglalja a hallgatólagos tudást, a tanult vagy kulturális gyakorlatokat is.²⁷³ Irányíthatja egy törvény vagy egy könyv megírását, egy vonatkozó kép megítélését, megszólaltatását vagy megfestését, ami különösen az úgynevezett premodern társadalmakban különösen fontos hozzájárulást jelenthet a jogról szóló kommunikációhoz; természetesen a kor és a reprodukált kommunikáció típusától függően saját követelményei merülnek fel - egy összetett elmélet vagy magasan technikai jogdogmatika reprodukálása a gyakran a "forráskultúrában" képzett szakértők által valószínűleg majdnem hasonlít ugyanannak az elméletnek a megvalósításához. ²⁷⁴ De statisztikailag ezek inkább a kivételes esetek - és még ezek sem mentesek a megértés folyamatában bekövetkező torzulásoktól; e "befogadások" további sorsának kérdése is többnyire megválaszolatlan marad.²⁷⁵ Ami ennél is fontosabb, hogy csak a legkisebb egységből felfelé emelkedő perspektívából tudjuk megragadni azt az *élő jogot* is, amely "felülről" nézve gyakran láthatatlan marad - és amely a maga részéről szintén csak egy válogatás azokból a normatív lehetőségekből, amelyek az európai premodern korszakban és talán más történelmi helyzetekben is rendelkezésre álltak, de amelyek egyébként gyakran szabályvezérelt tekintetünk vakfoltjában maradnak. Tudatosítanunk kell bizonyos normatív szférákat is, amelyek a kiválasztási folyamatokat irányítják, mint például az ideológiai vagy vallási meggyőződések, és nem maradunk a szereplők szándékosan kötött önleírásainak és politikai nyelvezetének csapdájában; ez különösen igaz kell legyen a jogi reformok esetében, amelyeket gyakran politikai kontextusba helyez a

²⁷⁰ White (1990), különösen 229ff.; ott is az értelmezés és a fordítás azonosságáról.

²⁷¹ Vö. pl. a kínai jogtörténetről nem utolsósorban Weber hatására Huang (2007, 2008) munkája által rajzolt kép többszörös módosulását - "egy gyakorlat története nem olyan egyszerű vagy elegánsan következetes, mint egy elmélet, de nem is olyan egyoldalú vagy eltúlzott. Tele van paradoxonokkal és kompromisszumokkal, és éppen ezért közelebb áll a történelmi folyamatok valóságához. Én magam is ezt értem a modernitáson: a kulcs az, hogy a modernitást egy adott történelmi kontextusba helyezzük, és történelmi folyamatként fogjuk fel", Huang (2007), 6.

²⁷² A jog mint kultúra elemzésének megfontolásai Cotterrell (2006a, 2006b); hasonló irányba mennek a Gephart (2012a, 2012b2006.), valamint Haltern (2012) hozzászólásai.

²⁷³ Áttekintés további hivatkozásokkal Reckwitz (2003), szintén a globális praxeológia problémájára hivatkozva; bevezető Abels (2009).

²⁷⁴ Vö. példaként Canaris (1992) optimista megjegyzéseit az "elmélet-recepcióról és elmélet-struktúráról", amelyeket a magabiztos német polgári jogi dogmatika szemszögéből fogalmazott meg egy japán kolléga Festschriftjében.

²⁷⁵ Friedman (2001).

a külföldi normákra való hivatkozás különösen fontos lehet.²⁷⁶ Különösen az interkulturális térben döntő fontosságú, hogy az elsajátítási folyamatok rekonstruálásakor ne maradjunk a fogalmak szintjén, hanem nyissuk meg azokat az életkörnyezeteket, amelyek számára a normák keletkeznek; csak egy ilyen kazuisztikus, szükségszerűen helyhez kötött perspektíva segíthet abban, hogy a fogalmi megértés interkulturális különbségei kisebbek legyenek.

8.2 Polinormativitás

Egy olyan módszer keresése során, amely pontosan az inter- vagy transzkulturális kisajátítási folyamatok elemzésére alkalmas, felmerül egy további probléma, nevezetesen az, hogy hogyan különböztetjük meg azt, amit a jog tapasztalati fogalma szerint "jognak" tekintünk, azaz a fent említett definíció szerint, például az igazságszolgáltatási intézmények kontextusában, a normativitás más formáitól. Ugyanígy fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy az imént összefoglalt, a nyugati jogelméletből származó ana- lízisek mennyiben érvényesek interkulturálisan - és milyen transzkulturálisan használható terminológia áll egyáltalán rendelkezésünkre a normativitásról való kommunikációhoz.

Ezeket a kérdéseket a globális normativitás kialakulásáról szóló jelenlegi vitában intenzíven tárgyalják, gyakran a *jogi pluralizmus* címszó alatt.²⁷⁷ Brian

Z. Tamanaha nemrégiben javaslatot tett egy pragmatikus keretrendszerre a *pluralista társadalmi-jogi színterek* megértéséhez. Ez számomra alkalmasnak tűnik az inter- vagy transzkulturális csere- és kisajátítási folyamatok jogtörténeti rekonstrukciójára; hasznos lehet az európai premodern társadalmakban létező jogi sokféleség leírásához is. Tamanaha kifejezetten nem állítja, hogy az inter- vagy transzkulturális jog elméletét ~~a~~ fel, hanem inkább a normativitás különböző területei közötti homályos megkülönböztetést kínálja, amely szintén a tapasztalati megközelítésekből ered. Nevei: *Hivatalos jogrendszerek; Kusztori/kulturális normatív rendszerek; Vallási/kulturális normatív rendszerek; Gazdasági-ic/Kapitalista normatív rendszerek; Funkcionális normatív rendszerek; Közösségi/Kulturális normatív rendszerek*.²⁷⁸ E területek *státuszát* illetően hangsúlyozza: "Átfedik egymást, vannak határesetek, különböző vonalakat lehetett volna húzni, és különböző kategóriákat lehetett volna létrehozni. E keretrendszer értéke teljes mértékben attól függ, hogy hasznos módot kínál-e a jogi pluralizmus helyzetének megközelítésére, tanulmányozására és megértésére. ²⁷⁹ A normativitás különböző formáinak érdekes, interkulturálisan érvényesített modelljét Werner Menski is kidolgozta az évek során.²⁸⁰

²⁷⁶ Lásd például Palti (2008), 37-38.

²⁷⁷ Vö. alapszövegként Griffiths (1986); Merry (1988); Berman (2009); Zumbansen (2010).

²⁷⁸ Tamanaha (2010), 382ff.

²⁷⁹ Tamanaha (2010), 386.

²⁸⁰ Menski (2012); vö. még Menski (2006), 103ff.

Anélkül, hogy itt túl tudnék lépni ennek az elemzési lehetőségnek az egyszerű megnevezésén, úgy tűnik számomra, hogy a jogtörténeti elemzés is felhasználhatja az ilyen megkülönböztetéseket annak érdekében, hogy érdeklődésének központi tárgyát, a jogi normativitást, más normativitások mezőjébe sorolja. Lehetőséget kell, hogy nyújtsanak arra, hogy az európai felfogásunkból kiinduló, tapasztalati alapú jogfelfogást rugalmasabbá tegyünk interkulturális kontextusok számára; talán még a saját munkánkat is ösztönözhetik a jogi sokszínűség európai premodern formáival kapcsolatos munkánkhoz.

9 Az elsajátítási folyamatok heurisztikája - Kulturális fordítás

A harmadik kiindulópontnak az kell lennie, hogy kidolgozzunk egy olyan heurisztikát, amely segít gyümölcsözően elemezni az elsajátítási és reprodukciós folyamatok sajátosságait a normalitással kapcsolatban. Itt a jog nyelvi kötöttsége és a helyi gyakorlatok fogalmi előtérbe helyezése miatt ígéretesnek tűnik számomra az utóbbi évtizedekben *kulturális fordításként* formálódó translational studies megközelítése (9.3). Ez az elképzelés bizonyos előnyöket kínál a "befogadás" (9.1), a "jogi átültetés" és a "jogi átruházás" vagy "átadás" (9.2) fogalmaival szemben, és véleményem szerint hasznosan kiegészítheti azokat.

9.1 Recepció

Mindenekelőtt a "befogadás" fogalma valószínűleg heurisztikailag kimerült. Sok évtizeddel ezelőtt a fogalmat már kritizálták, sőt részben el is akarták vetni; ²⁸¹Wieacker aztán ontológiai dimenziót adott neki, mint említettük.²⁸² Annak ellenére - vagy éppen azért, mert - A diszciplína önértelmezése szempontjából kiemelkedő jelentősége, amely ezen az anyagi töltésen alapul, fogalmilag nagyon is tisztázatlan. Nincs egységes koncepció, áll a talán legteljesebb kutatási áttekintésben.²⁸³ Ez is mutatja az elmélet szükségességét: a recepció "a jogi akkulturáció hosszan tartó, kúsó és szinte néma folyamataként" jelenik meg,²⁸⁴ minden munka még mindig a Wieacker és Coing által lefektetett alapokon áll.²⁸⁵ A befogadás "nem egyetlen aktus, hanem "számtalan cselekvés összege", többretegű "események és belső folyamatok"" - hangsúlyozzák Wieackerre hivatkozva, mielőtt a Curtius-idézet következne, amelyet Genzmer már az IRMAE bevezetőjében 1961 is felhasznált.²⁸⁶

²⁸¹ Például Genzmer (1961), 140ff.; vö. a problémáról, további hivatkozásokkal, Giaro (2007), 276ff., 282ff.

²⁸² Avenarius (2010).

²⁸³ Sellert (1998), 116.

²⁸⁴ Sellert (1998), 158.

²⁸⁵ Így Sellert (1998), 115-116.

²⁸⁶ Sellert (1998), 127.

Éppen a "receptió" fogalmának ontológiai jelzőjében és alacsony operacionalizálhatóságában rejlik a normatív összefonódási folyamatok elemzésére - Európán belül és kívül - való használhatóságának alapvető korlátja. Az 1970-es években a bölcsészeti- és társadalomtudományokban intenzíven tárgyalt receptióelméleti modellek koncepcionális vizsgálata - számos történelmileg differenciált egyedi tanulmány ellenére - nem igazán történt meg.²⁸⁷ A megkülönböztetésük nem vezetett át koherens terminológiába vagy kazuisztikába arról, hogy mi történik valójában az "akkulturációs folyamatban". A receptióval foglalkozó historiográfiai hagyomány reifikáló és diffúziós jellege inkább arra vezetett számos tanulmányt, hogy a "befogadó" fontosságának minden hangsúlyozása ellenére végső soron az a felfogás irányadó, hogy "valami" átkerül a joggal együtt. Ráadásul a "befogadás" fogalma is egy meglehetősen passzív befogadás képét sugallja, és szövegszubsztancialista rekonstrukciókat támogat - holott az alkotói termelési folyamatokkal és azok feltételeivel kellene foglalkoznunk. A receptió szemantikája tehát európai kontextusokban a saját problematikus használatától szenved, hogy egy valamiképpen metafizikai-teleológiai folyamatot írjon le - a nem európai kontextusokban pedig a "hatástörténet" szinonimájává vált, amely a leküzdés folyamatában van.

9.2 Transzplantáció, átültetés

A "jogi transzplantáció" és a "jogi átültetés" intenzíven tárgyalt fogalmai is a jognak a forráskultúrából a célkultúrába történő átvitelének leírására és elemzésére irányulnak.

"Jogi átruházás."²⁸⁸ Az 1970-es és 1980-as évek óta egyre nagyobb érdeklődés övezi a modellek átadásának e jelenségeit, különösen az Alan Watson által az 1970-es években kidolgozott, azóta is ellentmondásos viták tárgyát képező *jogi átadás* elmélete körüli vitában.²⁸⁹

A származási kontextus itt sem mellékes a fogalmak kifejezése szempontjából.

A *jogi átültetések* gondolata mögött tehát kezdetben elsősorban modernizációelméleti megfontolás állt, mivel Watson az ilyen *jogi átültetések* propagálásával mint a társadalmak fejlesztésének eszközével foglalkozott. Nem mindenki, aki ezzel a terminológiával operált, fogadta el a teljes elméleti apparátust; gyakran a "transzplantáció" egyszerűen csak egy látszólag modern megfogalmazása volt annak, amit már régóta "receptiónak" neveztek. E felfogás kritikája nem maradt el: Súlyos hangok

²⁸⁷ Vö. az áttekintést Sellert (1998); kivétel pl. Hirsch (1981), aki intenzíven, de meglehetősen sajátosan és a nyelvészeti elméletek igénybevétele nélkül foglalkozott a problémával; a kortárs "receptiókutatásról" vö. pl. Link (1980).

²⁸⁸ Áttekintést lásd Menski (2006), 50ff. Hozzáférés a vitához Nelken/Feest (2001), valamint a *Theoretical Inquiries in Law* 2009: *Histories of Legal Transplantations*, Vol (102) fókuszszámában.

²⁸⁹ Vö. a Graziadei (2006) áttekintését. A kritika Legrand (1997, 2001); Legrand/Munday (2003); Cotter-rell (2001); Lawrence Friedman már úgy tűnt, hogy "Watson 2001-támadni olyan, mint halat löni egy hordóba", Friedman (2001), 93.

a sikeres *átültetés* lehetetlenségére hivatkozott, éppen minden jogfejlődés történelmi sajátosságára hivatkozva. Azóta többféle árnyalatban vitatják, hogy lehetséges vagy lehetetlen-e jogi normákat átvenni egy származási kontextusból és azok hatását egy másikban. Gyakran mondják azt is, hogy "Transzfer", a "jogi modellek forgalma". "A terület terminológiáját még mindig némi bizonytalanság övezi" - áll a közleményben.²⁹⁰

Azt azonban, hogy mi történik részletesen, amikor a jog egy másik környezetbe kerül át, kevésbé tárgyalták, mivel a hangsúly az átadás és átültetés rendszerszintű hatásán van. A két szélsőség - a *jogi transzplantációs elmélet* hasonlóan érlelődő tendenciája és a történelmi-kulturális származási kontextusból való transzfer minden ~~húzó~~ radikális tagadása - közötti polarizálódás oda vezetett, hogy az elsajátítási folyamat és különösen az azt feltételező tényezők heurisztikájával nem foglalkoztak; a transz-fer és transzplantációs terminológiának is sajátja egy bizonyos reifikációs tendencia, különösen mivel nem ritkán a normakiviteli tanulmányok keretében is használják.

A rendszerelmélet és a rendszerelmélet által vezérelt jogtörténet is foglalkozott a transzfer fogalmával. Saját aggályaiknak megfelelően ~~azonban~~ az átadási folyamatok jogrendszerre gyakorolt hatásáról is kérdeztek. Marie Theres Fögen és Gunther Teubner szerint az *Rg-ben* a jogi kultúrák eltérő fejlődési útjai lehetetlenné tették a jogi fogalmak zökkenőmentes átvételét.²⁹¹ A jogi kultúrák összeférhetetlensége nem ritkán "immunreakciókhoz" vezetett a transzplantációs folyamatokban; ennyiben osztották a *transzplantációs pesszimista* perspektívát. E szkepticizmus mögött a jog evolúciós folyamatának elmélete áll, amely strukturálisan a cserére van tervezve és nyitott a külső hatások befogadására, de amely aztán önálló jogi kultúrák kialakulásához vezet.²⁹² Pontosan ezért van bizonyos határa az "átadás" gondolatának ebből a szempontból. Végző soron ugyanis a kívülről érkező üzenetek a "lemondás" alapvető folyamatának vannak kitéve; más szociológiai elméletek az utánzás folyamatán keresztül a helyi kontextusban való rögzülésről beszélnek.²⁹³ Fögen és Teubner szerint azonban nehéz megmondani, hol húzódik a határ, és hogyan alakul ki egy transzferfolyamat. Ezen a ponton a rendszerelméletnek szüksége van a jogtörténetre: "Nincs jogátadás, csak különböző határátlépések vannak a jogi normák lemondásában. És a különböző határátkelőhelyek részletes elemzése - ez az, ami a jövőben fontos lesz."²⁹⁴ Az ilyen részletes elemzéshez szükséges kutatás a

²⁹⁰ Graziadei (2006), 443.

²⁹¹ Fögen/Teubner (2005); vö. még az Rg. 8.pl.7, Seckelmann (2006) vitáit.

²⁹² ~~A rendszerelmélet önfejtésében és nyelvén:~~ "A jogi kultúrát lényegében a jogban az epizodikus kapcsolódás sajátos formájaként rekonstruálja. Az önmegfigyelés rekurzív műveleteinek sajátos összekapcsolódásaként fogható fel, amely egy útfüggő folyamat során makacs jogi kultúrává fejlődik", Fögen/Teubner (2005), 42.

²⁹³ Meyer (2005).

²⁹⁴ Fögen/Teubner (2005), 45.Ennek alapján lásd pl. Giaro (2006); Kirov (2011).

Maga a rendszerelmélet által inspirált jogtörténet azonban még nem biztosította a kisajátítás és a lemondás folyamataihoz szükséges heurisztikát.

9.3 Kulturális fordítás

Pontosan ez a célja azoknak a fordítástudományi megközelítéseknek, amelyek az elmúlt évtizedben a kultúratudományi kutatások, különösen a kulturális transzferkutatás és a fordítástudomány szélesebb területéről emelkedtek ki.²⁹⁵ Céljuk a jel- és értelemhordozó rendszerek interszjektív átvihetőségének, valamint a nyelvi vagy nem nyelvi transzferfolyamatok előfeltételeinek és hatásmódjainak elemzése a kognitív tudomány és a nyelvészet számára gyakorolt hatásukkal együtt. Még ha nem is akarunk minden transzkulturális tanulmányt fordítási problémaként felfogni, a "jog" tárgyunk fentebb vázolt nyelvi konstitúcióját tekintve nyilvánvalónak kell²⁹⁶ lennie, hogy a nyelvészet és a kultúratudományok által informált megközelítés elengedhetetlen - és kognitív funkcióval kell rendelkeznie, amikor transzkulturális kontextusokkal foglalkozunk.²⁹⁷

A kora újkori és újkori jogtörténet számára különösen érdekes lehet a fogalomtörténeti és a fordítástudományi szempontok egyesítésére irányuló törekvés. Peter Burke kidolgozta a *kulturális fordítás* gondolatát.²⁹⁸ A modern kultúrtörténet központi építőelemének tekinti,²⁹⁹ az antropológiai kutatásból származó, majd más tudományágak által átvett "fordítás" fogalmának használatára támaszkodik, és a kultúrák közötti érintkezésben megvalósítandó kulturális, nyelvi, de nem csak nyelvileg kötött fordításra összpontosít.³⁰⁰ Erre a fordítási koncepcióra hivatkozva, vagy legalábbis e fordítási folyamatokra külön figyelmet fordítva, az elmúlt években számos történeti tanulmány jelent meg, amelyek - például a Japánnal és Kínával³⁰¹ folytatott cseréről - részletesen és az adott fordítási folyamatokra külön figyelmet fordítva írták le a normativitás területén zajló kisajátítási folyamatokat.

²⁹⁵ Vö. például Kalverkämper (2009); a transzlingvális gyakorlathról a normativitásra és a normatívára való némi hivatkozással.

államépítés Liu (1995).

²⁹⁶ Vö. az előszó Liu (1995), 1. fejezetében: "Szigorúan véve, a kultúrák keresztezésére irányuló összehasonlító tudományosság nem tehet mást, mint fordít".

²⁹⁷ Vö. a megközelítés jogtudományi hatékonyságáról Langer (2004); vö. még White (1985, 1990).

²⁹⁸ A fogalomtörténeti szempontból inkább fogalomtörténeti szemléletű áttekintés Richter (2012); a kötet többi hozzájárulása is inspiráló. ^A *kulturális fordításról* Bassnett (1998), különösen Burke (2005, 2009a2007,); Burke (2009b), különösen 55ff; Burke (2012).

²⁹⁹ Burke (2005), 3; a kultúrtörténetről Burke (2000).

³⁰⁰ Vö. pl. a Rubel/Rosman (2003) című könyvben található hozzájárulásokat.

³⁰¹ Például Howland (2002); Liu (1999); Kurtz (2012); Huang (2000), aki a kínai jogászok sokéves tanulmányutak során kialakult "bikulturalizmusát" és annak hatásait tárgyalja.

Nagy lehetőségeket látok ebben a heurisztikában. A kiindulópont a jog területén, ahol a fordítási folyamatok túlnyomórészt nyelvileg kötöttek, nemcsak a fordítás folyamatának fontosságára hívja fel a figyelmet, hanem arra is kényszerít, hogy különösen érzékenyek legyünk a történeti szemantika kérdéseire, ami a jogtörténet szempontjából alapvető fontosságú. Mindenekelőtt megvan az az előnye, hogy az újjáépítésnek szinte szükségszerűen a társadalmi gyakorlatok kontextusában kell megtörténnie; a heurisztika a helyi helyzetet, a tranzlingvisztikai szempontokat és a praxeológiai kérdéseket³⁰² helyezi előtérbe, és így a fentiekben a jog által indokolt helyi prioritás felé hat (8). Az implicit tudás mellett segít feltárni az intézményi kontextusokat és az érvényesség szimbolikus-rituális garanciáit, azokat a mediális feltételeket és formákat, amelyekben a "törvény" jelentésrendszere materializálódik.³⁰³ A kulturális összefüggések, amelyek jelentőségét nemcsak az általános történeti módszer és a nyelvészet, hanem a jogtermelési folyamatok társadalomtudományi és jogelméleti elemzése is hangsúlyozzák, talán különösen termékenyen ragadhatók meg a *kulturális fordítás* heurisztikáján keresztül; olyan heurisztika lenne ez, amely empirikus utat mutathatna a jogtörténetben a jog mint a kultúra részének rekonstruálásához.³⁰⁴

Az a tény, hogy a jogtörténet egésze egy nagy diakronikus fordítási folyamatnak tekinthető, további vonzerőt kölcsönöz a heurisztikának - és az európai normatív összefonódási folyamatok számára is megnyithat néhány elemzési lehetőséget azáltal, hogy a normativitás fordításának feltételeire célzottan és nem csak elszigetelten és meglehetősen véletlenszerűen hívja fel a figyelmünket. Nem problémamentes azonban az a tendencia, hogy a világ feloldódik a hibrid képződmények tengerében, a meszticségben, az összeolvadásokban stb., amely e kultúratudományi és posztkoloniális ihletésű kutatások környezetében megfigyelhető.³⁰⁵

10 Globális, lokális - és a makrotörténeti vonatkoztatási keret problémája

Annál fontosabb az a kérdés, hogy lehetséges-e és hogyan lehet nem megállni az "egyedi jelenségek kibetűzésénél", a mindenütt jelenlévő hibrid képződmények megállapításánál vagy a "glokalizáció" képleténél, hanem inkább a megfigyelések gazdagságát meríteni a

³⁰² Vö. Geertz (2000), különösen a 8. fejezet: Local Knowledge: Fact and Law in Comparative Perspective, 167ff.

³⁰³ A társadalmi gyakorlatokról lásd Reckwitz (2003); a hallgatólagos tudásról Collins (2010); a jog mint jelentésrendszer kulturális elemzéséről Gephart (2006, 2012b); Haltern (2012); Vismann (2012).

³⁰⁴ A *jogról a kultúra belsejében* lásd Cotterrell (2006a, 2006b); Gephart (2006, 2012b); hasonlóan Cotterrell (2006a, 2012b).

Erre irányulnak például a Nelken (2001) jogi adaptáció szociológiájáról szóló elméletei.

³⁰⁵ Lásd az áttekintést Burke (2009a); továbbá García Canclini (2005); Simo (2010).

a helyi perspektívát - és a más származási kontextusból származó, esetleg "globálisan" keringő hatóságok fordításait is - értelmes makrotörténeti keretbe helyezi.

10.1 Decentralizált típusképzés és a jog feltérképezése

Egy ilyen vonatkoztatási keretet többféleképpen lehet meghatározni. Itt is egy olyan területre lépünk be, amelyet az elmúlt években intenzíven (újra)fedeztek fel. Ez a történettudományok (kontrasztív) összehasonlító és analitikus hagyományait érinti, amelyeket sokáig összeegyeztethetetlennek tekintettek, és amelyek célja az összefüggések rekonstruálása. Végső soron mindkettőnek szüksége van vonatkoztatási keretre - mindenekelőtt minden kontrasztos összehasonlítás a kapcsolatok történetének átgondolását is megköveteli, különösen az intenzív kommunikáció idején.³⁰⁶ A jogi alap kutatások terén természetesen az összehasonlító jogtudományok tárgyalják a problémát,³⁰⁷ a történészek a *térbeli fordulatról* írnak, a jogi antropológia és a társadalomtudományok oldaláról pedig a *jog feltérképezéséről*, sőt a *jog térbeli megjelenítéséről* is szó esik;³⁰⁸ ezekre a globális történeti perspektívájú jogtörténet szempontjából fontos vitákra csak utalni tudok.

A vonatkoztatási keret időnként térbeli lehet, különösen a jogtörténet esetében, de természetesen nem mindig és nem közvetlenül. Az ezt alkotó kritériumoknak különbözőnek kell lenniük, különösen a kora újkori és az újkori korszakok esetében. A jogtörténet elemzése szempontjából kézenfekvő lehet a típusok kialakulásához folyamodni.³⁰⁹ Ennek azonban nem szabad a kulturális egységekre vonatkozó a priori alapfeltevésekre épülnie - mindenekelőtt a szűk empirikus alap és a bizonyos tekintetben eurocentrikus reflexiók vezérelték Weber szembeállítását, ami ma az egyetemes-történelmi konstellációs elemzése³¹⁰ eredményeinek fő kritikapontja, és ami a konstruktív összehasonlítás más formáit is kritikával illette.³¹¹

³⁰⁶ A tudománytörténetben a hosszú egymás mellé állítást Middell (2000); az egymáshoz való viszonyról, valamint a korszakok és a szubjektumok sajátosságairól Osterhammel (2003); a *globális történelem* összefüggésében O'Brien (2006); Yun Casalilla (2007) mutatja be.

³⁰⁷ Vö. például a Reimann/Zimmermann (2006) e témának szentelt különböző írásait.

³⁰⁸ Vö. a történeti értekezésből az áttekintést: Osterhammel (2004); Sundhausen (2005); Zwierlein (2009); Sachsenmaier (2010a, 2010b); Baumgärtner/Klumbies/Sick (2009); a jogirodalomból különösen Twining (2000), 136ff.; Bavinck/Woodman (2009).

³⁰⁹ Vö. Welskopp (1995) a típusok alapján történő modellezés lehetőségeiről és korlátairól. Coing (1976), 158ff. szintén a típusok elméletére támaszkodott - ő azonban elsősorban a jogforrásokban gondolkodott; de a "jogi gondolkodás elemei" is fontosnak tűntek számára, bár itt a típusok fogalmait "valószínűleg még jobban ki kellene dolgozni": "Milyen mértékben alakította ki az adott kultúra a saját jogi nyelvét, milyen mértékben vannak e nyelv feltételei kötelezően lefektetve; egyértelműen meghatározott szabályokban fejezi-e ki jogi elképzeléseit?". Törekszik-e arra, hogy ezeket a szabályokat összefoglalóan és szisztematikusan mutassa be?

³¹⁰ Marsh (2000). Annak példájára, hogy a helyi források kutatásának hogyan kell Weber egyes bináris megszorításainak feloldását eredményeznie, lásd Huang (2008), különösen 21ff.

³¹¹ Áttekintés Welskopp (2010). A kontraszt-összehasonlítások lehetetlenségéről az összekapcsolt világban lásd Gould (2010).

Itt is csak egy decentralizált kutatási terv védhet meg az eurocentrikus csapdától.

– a globális-történelmi programozás egyik állandó követelménye.

Nem lehet általánosságban meghatározni, hogy mi legyen a típusok kialakításának alapja.³¹² A normativitás *kulturális fordításának* folyamatában megfigyelhető társadalmi gyakorlatok és tekintélyek azonban valószínűleg fontos kiindulópontot jelentenek; itt a fordítási folyamatok kultúratudományokban tükröződő heurisztikájának lehetőségei is megvalósulhatnak a referenciakeret szintézisében. Azoknak a feltételeknek az összességét vagy egy részét, amelyek között a fordítási folyamat zajlik, "jogi kultúrának" nevezhetjük. Ez a káprázatos, sok esetben esszencializmusra is csábító fogalom azonban magában hordozza annak veszélyét, hogy maga is olyan egységeket állít, amelyeknek a rekonstrukciója még csak most kezdődik - hacsak, mint ahogy arra szintén kísérletet tesznek, a jog mint kultúra következetes elemzésével nem lehetne kellőképpen magyarázni. Ez így egy olyan referenciakeret hipotéziseként szolgálhat, amelyet részletes tanulmányokban kell ellenőrizni.³¹³

A normativitás *kulturális fordításában felmerülő* feltételek számos jelzése

A típusok kialakítására szolgáló összehasonlító csoportok kiválasztásának első kritériumai már rendelkezésre állnak a jogtörténelmi kutatás számára: a politikai egységhez való tartozás, például a birodalmi vagy gyarmati uralom vagy a múltbeli történelem miatt; egy nyelvi közösséghez; egy intézményhez, például egy egyházi vagy vallási közösséghez; egy szakmához; egy sajátosan sűrített kommunikációs térhez, mint amilyen egyes *világvárosokban*, például az atlanti térségben lehetett; a normaképzési folyamatok számára rendelkezésre álló szövegek, fordítások, tudósok cseréje stb. Különösen a (jog)történelmi összefonódási folyamatok intenzív kutatása fontos kiindulópontja az összehasonlító tanulmányoknak. Az egyes régiók integrációs tényezőinek modelljei - mint például az "intézményi integráció modellje", amely a struktúrákra és intézményekre fordít figyelmet, vagy a "kommunikációs modell", amely szerint Európa a média által létrehozott és támogatott kommunikációs térként értelmezhető³¹⁴ - szintén kiindulópontjai lehetnek a hipotézisek kialakításának, amely minden típusalkotás kezdetén áll.

Különösen az Európán túli vonatkoztatási keretek esetében lehet ez különösen fontos.

Fontos lenne odafigyelni a következetesen decentralizált tipológiára, azaz nem egy "európai" előfeltevésekből levezetni.³¹⁵ Ezekből a típusokból térben ábrázolható egységek képezhetők, amelyekben valószínűleg a helyek térbeli elhelyezkedése is szerepet játszhatott, de amelyek nem közvetlenül térben meghatározottak - azaz nem földrajzi, hanem inkább kulturális-földrajzi terek; valamit *a törvények feltérképezésének* nevezhetnénk őket.

³¹² A Mitterauer (2003) által vezetett középkori vita módszertani pontossága miatt tanulságos, például Herbers (2007); Kuchenbuch (2006).

³¹³ Felhívások a kultúratudományi megfontolások jogra való alkalmazására, pl. Cotterrell (2006a), (2006b), különösen 81ff.; továbbá Gephart (2006, 2012b); Haltern (2012); Van Hoecke/Warrington (1998). A visszaélésekről óvatos áttekintést ad Mankowski (2009), ott is a "shil-learning"-re való hivatkozással, 331.

³¹⁴ Osterhammel (2004), 163ff.

³¹⁵ A kutatás episztémikus decentralizációjáról van szó, lásd például Simon (2010).

nem más, mint ez. A nem kontrasztos, hanem egymástól elkülönülő, egymásba olvadó történelmi régiók azonosítása azonban - egy másik nagy probléma, amelyet az utóbbi években intenzíven tárgyaltak, és amelyet itt csak megnevezni lehet - mindenképpen a kutatás eredménye, nem pedig kiindulópontja kell, hogy legyen. Ez különbözteti meg az e vonatkoztatási keretekkel kapcsolatos történelmi-empirikus munkát is a gyakran 20. századi érvényességi elképzelésektől, amelyek inkább jogtudományi jellegűek és a komplexitás csökkentésére irányulnak, mint például az összehasonlító jog, a jogi körök vagy a jogcsaládok egységének kialakítása.³¹⁶ Az elmúlt években a terek társadalmi konstruálásáról folytatott intenzív vita arra a kísértésre hívta fel a figyelmünket, hogy a jelenből származó térkonceptiókat meggondolatlanul visszavetítsük a történelembe. Mindenekelőtt azonban felhívta a figyelmet a történelmi - azaz topológiai - térfelfogások rekonstruálásának szükségességére, az ebből fakadó sajátos cselekvési és érzékelési horizontokra, valamint a szereplők egy bizonyos térbeli vagy kulturális egységhez való tartozásról alkotott elképzelésének jelentőségére - ez az egység lehet, hogy ténylegesen létezik, de lehet, hogy nem. Az ilyen tulajdonítási folyamatok nagy erővel bírhatnak a tudás rendszerezésében és a cselekvés irányításában, és néha kézzelfogható valóságokat eredményeznek.

10.2 Az európaizáció jogtörténete

Európa európaizálódása valószínűleg ilyen eset lesz.³¹⁷ Az euro- pas mint kulturális referenciarendszer egyre erősödő jelenlétét a tágabb 16., 17., majd század 18. óta, és ezen európaizálódási folyamatok koherenciahatását már sokszor leírták³¹⁸ - természetesen az európai terjeszkedés és az ezzel járó

"Mundializáció". A világtérképekre, földgömbökre és a kontinensek allegóriáira pillantva az emberek egységként értelmezték magukat. A jogászok is - gyakran a nem európai kultúrákkal való találkozások során - leírták az "Európa" nevű jogi tér eszméjét, és így performatív módon részt vettek annak megvalósításában; az Oszmán Birodalom vizsgálata során például az "európai nemzetközi jog" eszméje élesedett ki, a japán jogászokkal folytatott beszélgetések során pedig az európai jogtörténet eszméje.³¹⁹ Itt még sok felfedezni való van. Sok jogász Európa iránti lelkesedése az 1950-es és 1960-as években, amely az "európai jogtörténet" mint tudományág megalapításával összefüggésben alakult ki, a jogi integráció 1990-es évekbeli, az európai értékekre való hivatkozással kísért dinamikája vagy a jelen tudatos szimbolikus politikája még mindig része az európai jogtörténet építésének.

³¹⁶ Husa (2004), Muir Watt (2006); Pargendler (2012).

³¹⁷ Vö. az "európaizálódásokról" további hivatkozásokkal Schmale (2010a).

³¹⁸ Lásd először Burke (1980) és az Európa mítoszáról és jelenlétéről szóló, akkor már szinte tömeges irodalmat; áttekintések Schulze (1997b), Tschopp (2004); Schmale/Felbinger (2004); Schmale (2010b).

³¹⁹ Az "európai nemzetközi jogról" Lingens (2010); a Japánnal való találkozás jelentőségéről Lorenz von Stein számára Takii Takii (2008).

jogi tér és ezáltal "Európa európaizálódása". A jogtörténeti típusok vagy régiók rekonstrukciója mellett, amely az egyedi tanulmányok sokaságának eredményeként jött létre, most már létezik az európaizáció jogtörténete is. Ennek is egészen sajátos módon kell utalnia az identitás külföldi tapasztalatokon keresztül történő tulajdonításának folyamataira - és így a globális összefüggésekre.

11 Következtetés

Az Európa globális történelmi perspektívában történő jogtörténetének lehetséges kiindulópontjairól szóló előzetes áttekintés talán már megmutatta, hogy ez egy alaposan ambiciózus program. Számos alkalmazás csak célozgatni lehetett - például a "normativitás jogtörténete a globalizációban". Ezt nemcsak a diffúzió történetének lehetne szentelni, hanem az ezekre a globális hatásokra adott helyi reakcióknak és az adott rendszerekre gyakorolt következményeiknek is, és így megfigyelni a diffúziós és a fragmentációs folyamatok együttélését, végső soron a helyi és a globális kölcsönhatását a jogban. Nyilvánvalónak kell lennie e perspektíva elemzési lehetőségeinek az olyan egyetemes igényű és globális jelenlétű normatív rendszerek rekonstrukciója szempontjából, mint a kora újkori és modern katolikus kánonjog és a hozzá szorosan kapcsolódó morálteológiai-filozófiai racionalitás, amelyet például a "salamancai iskola" testesít meg; Ez egy olyan történelem, amelyet eddig szinte kizárólag Európából vagy európaizált módon, a jogforrás-elméletet követve az egyetemes és a partikuláris történelmeként meséltek el, de amely globális perspektívában valószínűleg jelentősen más formát fog ölteni.

Ezek nagy kihívások. De építhetünk a jogtörténeti tanulmányok gazdagságára és a társadalom- és történettudományok élénk vitájára. Az első kihívás az, hogy ezt a kutatást olyan koncepcionális keretbe illesszük, amely heurisztikailag gyümölcsöző és lehetővé teszi a decentralizált konceptualizálást. Ezekkel a megjegyzésekkel szerettem volna első impulzust adni egy vitához arról, hogy ez a keret hogyan is nézhetne ki. Megkísérelnek a ~~maximális~~ jogtörténet számára egy olyan perspektívaváltást javasolni a lokális felé, amelynek horizontjából a kultúratudományokban kiélezett heurisztikák segítségével megragadhatók a jog keletkezésének folyamatai, és a típusok kialakításán keresztül beilleszthetők egy vonatkoztatási keretbe.

– és akár a globalizáció normativitásának megfigyeléséig is elmehet. Az teszi ezt olyan nehézé és fontossá, hogy ezek a jogtudományi alap kutatás elemi, intenzíven tárgyalt kérdései.

Ez a megközelítés, amely messze túlmutat Európán, korántsem újdonság a jogtörténetben. Mindig is voltak kísérletek az egyetemes összehasonlító jogra, sőt, az uni- versális jog történetére is - ebből nem akarunk sokat kiemelni. De vannak más, óvatosan összehasonlító hagyományok is. Még a

Az európai eufória idején voltak olyan hangok, amelyek az egyetemes történeti kísérletekkel és a futó összehasonlító tanulmányokkal szembeni minden fenntartás ellenére rámutattak egy olyan jogtörténet szükségességére, amely az Európán kívüli régiókat is megnyitja. Amikor jó 50 évvel ezelőtt szakértői véleményeket kértek a Max Planck Intézet megalapításáról, Karl S. Bader azt írta, hogy egy leendő Max Planck Jogtörténeti Intézet kutatásaiban "nagyobb súlyt kell fektetni az eddig elhanyagolt államok és népek, például az arab-afrikai csoport jogi fejlődésére is, és nem a "primitív kutatás" és a tiszta jogi etnológia szempontjából". A zürichi jogtörténész pedig - aki korának kevés kollégájához hasonlóan két lábbal állt a földön - bátorságra intett: "Szándékosan nem foglalkoztam azzal a kérdéssel, hogy a [...] bővítés [...] utópisztikus képződmény-e? Amint azt tudományos fejlődésünk folyamata mutatja, a mai utópia a holnapi állam."³²⁰ Ez a "holnap" időközben a "ma" lett.

Irodalom

- Abels, Heinz (2009), Etnometodológia, in: Handbuch Soziologische Theorien, szerkesztette: Georg Kneer, Markus Schroer, Wiesbaden, 87-110.
- Adelman, Jeremy (2006), Sovereignty and Revolution in the Iberian Atlantic, Princeton.
- Adelman, Jeremy (2008), An Age of Imperial Revolutions, in: American Historical Review (2113), 319-340.
- Agüero, Alejandro (2007), Las categorías básicas de la cultura jurisdiccional, in: De justicia de jueces a justicia de leyes: hacia la España de ed1870., por Marta Lorente, Madrid: Consejo General del Poder Judicial, 19-58.
- Albert, Gert, Bienfait, Agathe et al. (2003), Das Weber-Paradigma: Studien zur Weiterentwicklung von Max Weber's Forschungsprogramm, Tübingen.
- Aldama, Ana María, Antón, Beatriz (2010), De symbolis et emblematis. Las "simbolicae quaestiones" (Bolonia 1555) de A. Bocchi, fuente de los emblemata centvm regio politica (Madrid 1653) de J. de Solórzano, in: Humanitas 265-286.62,
- Alvarez, José María (1982) [1826], Instituciones de derecho real de Castilla y de Indias. Edición facsimilar de la primera reimpresión mexicana de 1826, Mexikó, online: <http://www.bibliojuridica.org/libros/libro.htm?l=388>.
- Anderle, Othmar (1955), Arnold Joseph Toynbee egyetemes történeti rendszere, Frankfurt am Main et al.
- Anderson, Benedict (1998), A nemzet feltalálása. Zur Karriere eines folgenreichen Konzepts, Berlin.
- Anghie, Anthony (2005), Imperializmus, szuverenitás és a nemzetközi jog kialakulása. Cambridge.
- Armitage, David (2007), The Declaration of Independence: A Global History, Cambridge.

³²⁰ Karl S. Bader levele Hermann Heimpelnek, 1960. január 03., a Max Planck Társaság archívumában, II. részleg, Rep. A1 IB európai0.1. jogtörténet az általánostól az 05.03.1959általánosig31.12.1969., 7-8. o1., kötet.

- Asbach, Olaf (2007), Az európai politikai identitás konstrukciói. A tudomány és a politika közötti diskurzus dimenziói és buktatói, in: Nation - Europa - Welt. Identitätsentwürfe vom Mittelalter bis ed1800., by Ingrid Baumgartner, Claudia Brinker-von der Heide et al, Frankfurt am Main, 281-295.
- Assmann, Aleida (2007), Die Last der Vergangenheit, in: Zeithistorische Forschungen/Studies in Contemporary History, online kiadás, 4 (2007) H. 3, URL: <http://www.zeithistorische-forschungen.de/16126041-Assmann-3-2007>.
- Avenarius, Martin (2010), Verwissenschaftlichung als "sinnhafter Kern" der Rezeption: eine Konsequenz aus Wieackers rechtshistorischer Hermeneutik, in: Franz Wieacker. Historiker des modernen Privatrechts, szerkesztette Okko Behrends és Eva Schumann, Göttingen, 119-180.
- Avenarius, Martin (2011), "Sie treiben gewissermaßen ein Missionsgeschäft ...". Savigny jogelméletének vallási alapjai és a cári birodalom magánjoga a kodifikáció és a tudományos gyarmatosítás között, in: Rechtswissenschaft als juristische Doktrin, szerkesztette Claes Peterson, Stockholm, 17-82.
- Bahr, Roland R. (1992), Die Grenzen westlicher Rationalität und Wissenschaft bei der Beurteilung der Modernisierungsprozesse in Asien. Am Beispiel der Rezeption europäischen Rechts in Japan, in: Wege zum japanischen Recht: Festschrift für Zentaro Kitagawa zum 60. Geburtstag am April 5.ed1992., by Hans G. Leser and Tamotsu Isomura, Berlin, 3-29.
- Barrientos Grandón, Javier (2000), Historia del Derecho Indiano del descubrimiento colombino a la codificación, I. Ius commune - ius proprium en las indias occidentales, Rom.
- Bassnett, Susan (1998), The Translation Turn in Cultural Studies, in: Constructing Cultures. Essays on Literary Translation, szerkesztette Susan Bassnett és André Lefevre, Clevedon et al, 123-140.
- Baumgartner, Ingrid, Klumbies, Paul-Gerhard, Sick, Franziska (2009), Raumkonzepte: Célok, kutatási irányzatok és eredmények, in: Raumkonzepte: Disziplinäre Zugänge, szerk. Ingrid Baumgartner, Paul-Gerhard Klumbies et al, Göttingen, 9-25.
- Bavinck, Maarten, Woodman, Gordon R. (2009), Can There be Maps of Law?, in: Spatializing Law. An Anthropological Geography of Law in Society, szerkesztette: Franz von Benda-Beckmann, Keebet von Benda-Beckmann, Anne Griffiths, Farnham, 195-218.
- Bayly, Christopher A. (2004), A modern világ születése. Globális kapcsolatok és összehasonlítások, Oxford.
- Beattie, Andrew H. (2008), History and Memories in German and European Integration Discourses, in: "Painful Experiences of the Past" and the Process of Constitutionalising Europe, szerk. Christian Joerges, Matthias Mahlmann et al, Wiesbaden, 241-257.
- Beck, Ulrich (2007), Mi a globalizáció? Irrtümer des Globalismus - Antworten auf Globalisierung, Frankfurt am Main.
- Becker Lorca, Arnulf (2010), Universal International Law: Nineteenth-Century Histories of Imposition and Appropriation, in: Harvard International Law Journal 475-552.51,
- Behrends, Okko, Schumann, Eva (2010), Franz Wieacker. A modern magánjog történése, Göttingen.
- Bellomo, Manlio (2003), ¿Por qué un historiador del derecho europeo tiene que investigar las obras de los juristas indianos?, in: XIII Congreso del Instituto Internacional de Historia del Derecho Indiano: Actas y estudios, coord. por Luis E. González Vale, Buenos Aires, 5-16.
- Bellomo, Manlio (2005), Európai jogi egység. Grundlagen und System des Ius Commune, München.
- Benda-Beckmann, Franz von, Benda-Beckmann, Keebet von, Griffiths, Anne (2009), Space and Legal Pluralism: An Introduction, in: Spatializing Law. An Anthropological Geography of Law in Society, szerk. dens, Farnham, 1-29.

- Bentley, Jerry H. (2011), *The Oxford Handbook of World History*, New York.
- Benton, Lauren (2004), No longer odd region out: Repositioning Latin America in World History, in: *Hispanic American Historical Review* 423-430.84,3,
- Benton, Lauren (2010), A szuverenitás keresése. *Law and Geography in European Empires, 1400-1900*, Cambridge.
- Berman, Harold Joseph (1991), *Törvény és forradalom. A nyugati jogi hagyomány kialakulása*, Frankfurt am Main.
- Berman, Paul Schiff (2009), Az új jogi pluralizmus, in: *Annual Review of Law and Social Science* 225-242.5,
- Bilder, Mary Sarah (2004), *The Transatlantic Constitution: Colonial Legal Culture and the Empire*, Cambridge.
- Birocchi, Italo (2011), Újabb munkák az olasz jog magánjog történetéről (1992-2010), in: *Journal of Modern Legal History* 42-72.33,
- Björne, Lars (2010), Die Nordische Rechtswissenschaft - Vielfalt und Einheit, in: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Germanistische Abteilung* 262-292.127,
- Bogdandy, Armin von (2005), Europäische Verfassungspolitik als Identitätspolitik - Theoretische Verortung und Kritik, in: *Critical Justice* 110-12638,2,.
- Bogdandy, Armin, Venzke, Ingo (2011), Beyond Dispute: International Judicial Institutions as Lawmakers, in: *German Law Journal* 979-1003.12,5,
- Bogdandy, Armin von, Venzke, Ingo (2012), *International Judicial Lawmaking*, Heidelberg.
- Borgolte, Michael (2010), *Hybrid Cultures in Medieval Europe: Lectures and Workshops at an International Spring School*, Berlin.
- Borgolte, Michael, Schiel, Juliane et al. (szerk.) (2008), *Mittelalter im Labor. Mediävistik testet Wege zu einer transkulturellen Europawissenschaft*, Berlin.
- Borgolte, Michael, Dücker, Julia et al. (szerk.) (2011), *Integration und Desintegration der Kulturen im europäischen Mittelalter*, Berlin.
- Brague, Rémi (1993), *Európa: Egy excentrikus identitás*, Frankfurt am Main et al.
- Brauneder, Wilhelm (1993). Európai magánjog - de mi is az? (Megjegyzések Coingról és Zimmermannról), in: *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 225-23515,.
- Brauneder, Wilhelm (1997), *Európai magánjog: Történelmi valóság vagy az idő által vezérelt vágy a történelemre*, Róma.
- Britz, Gabriele (2000), *Kulturelle Rechte und Verfassung: Über den rechtlichen Umgang mit kultureller Differenz*, Tübingen.
- Bucher, Eugen (2004), Zu Europa gehört auch Lateinamerika!, in: *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 515-547.3,
- Budde, Gunilla-Friederike, Conrad, Sebastian et al. (szerk.) (2006), *Transnational History: Themes, Tendencies and Theories. Jürgen Kocka zum Geburtstag65.*, Göttingen.
- Burbank, Jane, Cooper, Frederick (2010), *Empires in World History: Power and the politics of difference*, Princeton.
- Bürge, Alfons (2002), A római jog mint a polgári jog alapja a jövő Európájában, in: *Die Europäisierung der Rechtswissenschaft. Beiträge aus der Universität des Saarlandes*, szerkesztette Filippo Ranieri, Baden-Baden, 19-40.
- Burke, Peter (1980), Did Europe Exist before 1700?, in: *History of European Ideas* 1, 21-29.

- Burke, Peter (2000), *A tudás társadalomtörténete*, Cambridge.
- Burke, Peter (2005), *Lost (and Found) in Translation: A Cultural History of Translators and Translating in Early Modern Europe*, Wasenaar.
- Burke, Peter (2007), *Cultures of Translation in Early Modern Europe*, in: *Cultural Translation in Early Modern Europe*, szerk. Peter Burke és Ronnie Po-Chia Hsia, Cambridge, 7-38.
- Burke, Peter (2009a), *Translating Knowledge, Translating Cultures*, in: *Cultural Exchange. Bilanz und Perspektiven der Frühneuezeitforschung*, szerk. Michael North, Köln, 69-88.
- Burke, Peter (2009b), *Cultural Hybridity*, Cambridge.
- Burke, Peter (2012), *Translating Turks*, in: *Why Concepts Matter. Translating Social and Political Thought*, szerkesztette Martin J. Burke, Melvin Richter, Leiden, Boston, 141-152.
- Burrus, Ernest J., Velazco, Christóval (1960), *Salazar jelentése a harmadik mexikói tanácskozásnak*, in: *The Americas* 65-84.17,1,
- Buschmann, Rainer F. (2007), *Oceans in World History*, Boston: Oceans in World History.
- Caenegem, Raoul Charles Van (1991), *Legal History: A European Perspective*, London.
- Cañizares-Esguerra, Jorge (2002), *How to write the History of the New World: Histories, Epistemologies, and Identities in the Eighteenth-Century Atlantic World*, Stanford.
- Calliess, Ralf-Peter, Zumbansen, Peer (2010), *Rough Consensus and Running Code. A transznacionális magánjog elmélete*, Oxford és Portland.
- Canaris, Claus-Wilhelm (1992), *Theorienrezeption und Theorienstruktur*, in: *Wege zum japanischen Recht. Festschrift für Zentaro Kitagawa zum 60. Geburtstag am 5. April 1992*, szerkesztette Hans G. Leser Tamotsu Isomurával együtt, Berlin, 59-94.
- Carrillo Cázares, Alberto (szerk.) (2006), *Manuscritos del concilio tercero provincial mexicano (1585)*, 1. kötet, Zamora.
- Cassese, Antonio (szerk.) (2012a), *Realizing Utopia: The future of international law*, Oxford.
- Cassese, Antonio (2012b), *Gathering Up the Main Threads*, in: *Realizing Utopia: the future of international law*, szerk. Antonio Cassese, Oxford, 645-684.
- Cassi, Aldo Andrea (2004), *Ius Commune tra Vecchio e Nuovo Mondo. Mari, Terra, Oro nel Diritto della Conquista (1492-1680)*, Milano.
- Chakrabarty, Dipesh (2010), *Europe as Province: Perspectives on Postcolonial Historiography*, Frankfurt am Main.
- Chanda, Navan (2007), *Bound Together: How Traders, Preachers, Adventurers, and Warriors Shaped Globalization*, New Haven.
- Clavero, Bartolomé (1984a), *Religión y derecho. Mentalidades y paradigmas*, in: *Historia, instituciones, documentos* 67-9211,.
- Clavero, Bartolomé (1984b), *Usura. Del uso económico de la religión en la historia*, Madrid.
- Clavero, Bartolomé (1991), *Antídora. Antropología Católica de la Economía Moderna*, Milánó.
- Clavero, Bartolomé (2005), *A szabadságjog és az őslakosok jogai: Az európai ökonómiától az amerikai alkotmányosságig*, Berkeley.
- Clavero, Bartolomé (2011), *Cláusula colonial en el derecho internacional y alguna otra contrariedad para la historia de los derechos humanos*, in: *Quaderni Fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno* 1061-1098.40,2,
- Clio@Themis (22009), *Histoires des cultures juridiques - Circulations, connexions et espaces transnationaux du droit*, november h2009, <http://www.cliothemis.com/Clio-Themis-numero-2>.

- Clio@Thémis (42011), Chantiers de l'histoire du droit colonial, <http://www.cliothemis.com/Clio-Themis-numero-4>.
- Clossey, Luke (2008), *Salvation and Globalization in the Early Jesuit Missions*, New York.
- Coing, Helmut (1966), *Naturrecht als wissenschaftliches Problem*, Wiesbaden.
- Coing, Helmut (1967), Die europäische Privatrechtsgeschichte der neueren Zeit als egységesliches Forschungsgebiet, in: *Ius Commune* 1-33.1,
- Coing, Helmut (1968), Festvortrag. Forschungsaufgaben des Instituts, in: *Mitteilungen aus der Max-Planck-Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften* 338-3565,.
- Coing, Helmut (1969), *Grundzüge der Rechtsphilosophie*, kiadás2., Berlin.
- Coing, Helmut (1976), *Aufgaben des Rechtshistorikers*, Wiesbaden.
- Coing, Helmut (1982) [1952], *recenzió Ernst Robert Curtius, Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter*, in: Helmut Coing, *Gesammelte Aufsätze zu Rechtsgeschichte, Rechtsphilosophie und Zivilrecht, 1947-1975*, kötet, szerkesztette1, Dieter Simon, Frankfurt am Main, 120-123.
- Coing, Helmut (1992), *Reconstruction and the Role of Science*, in: *Wissenschaftsgeschichte seit Jahre 1900*.75Universität Frankfurt, szerkesztette Helmut Coing, Lothar Gall et al.
- Collins, Harry (2010), *Tacit and Explicit Knowledge*, Chicago.
- Conrad, Christoph, Kessel, Martina (1994), *Geschichte ohne Zentrum*, in: *Geschichte schreiben in der Postmoderne. Beiträge zur aktuellen Diskussion*, szerkesztette Christoph Conrad és Martina Kessel, Stuttgart, 9-36.
- Conrad, Sebastian, Randeria, Shalini (2002), *Bevezetés. Megosztott történetek - Európa a posztkoloniális világban*, in: *Túl az eurocentrizmuson. Posztkoloniális perspektívák a történelem- és kultúratudományban*, szerkesztette Sebastian Conrad és Randeria Shalini, Frankfurt am Main, 9-49.
- Conrad, Sebastian, Eckert, Andreas (2007), *Globalgeschichte, Globalisierung, multiple Modernen. Zur Geschichtsschreibung der modernen Welt*, in: *Globalgeschichte. Theorien, Ansätze, Themen*, szerk. Sebastian Conrad, Andreas Eckert u.a., Frankfurt am Main.
- Conrad, Sebastian, Stange, Marion (2011), *Governance and Colonial Rule*, in: *Governance Without a State? Policies and Politics in Areas of Limited Statehood*, szerkesztette Thomas Risse, New York, 39-64.
- Conze, Vanessa (2005), *Das Europa der Deutschen. Ideen von Europa in Deutschland zwischen Reichstradition und Westorientierung (1920-1970)*, München.
- Costa, H. de la (1950), *Church and State in the Philippines during the Administration of Bishop Salazar, 1581-1594*, in: *The Hispanic American Historical Review* 314-335.30,3,
- Costa, Pietro (1969), *Jurisdictio. Semantica del potere politico nella pubblicistica medievale (1100-1433)*, Milano.
- Costa, Pietro (2004/2005), *Il Fardello della Civilizzazione. Metamorfosi della sovranità nella giuscolonia- listica italiana*, in: *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno* 33/34, t. I, 169-257.
- Cotterrell, Roger (2001), *Is There a Logic of Legal Transplants?*, in: *Adapting Legal Cultures*, szerk. David Nelken, Johannes Feest, Oxford, 70-92.
- Cotterrell, Roger (2006a), *Comparative Law and Legal Culture*, in: *The Oxford Handbook of Comparative Law*, szerkesztette Mathias Reimann és Reinhard Zimmermann, Oxford, 422-440.
- Cotterrell, Roger (2006b), *Jog, kultúra és társadalom. Jogi eszmék a társadalomelmélet tükrében*, Aldershot.
- Curtius, Ernst Robert (1963) [1948], *Az európai irodalom és a latin középkor*, Bern.
- Darian-Smith, Fitzpatrick, Peter (szerk.) (1999), *Laws of the Postcolonial*, Michigan.

- Davis, Natalie Zemon (2011), *Decentering History: Local Stories and Cultural Crossings in a Global World*, in: *History and Theory* 188-202.50,
- De Baets, Antoon (2007), *Eurocentrizmus*, in: *Encyclopedia of Western Colonialism since 1450*, ed. by Thomas Benjamin, Detroit, 456-461.
- Demel, Walter (2010), *WBG Weltgeschichte. Eine Globale Geschichte von den Anfängen bis ins Jahr-21. hundert, Vol. IV, Entdeckungen und neue Ordnungen 1200-1800*, Darmstadt.
- Dezalay, Yves, Garth, Bryan G. (2010), *Asian Legal Revivals: Lawyers in the Shadow of Empire*, Chicago.
- Di Fabio, Udo (2005), *Die Kultur der Freiheit*, München.
- Díez Medrano, Juan (2003), *Framing Europe. Attitudes to European Integration in Germany, Spain, and The United Kingdom*, Princeton.
- Dilcher, Gerhard (2010), *Franz Wieacker mint "germanista". Néhány megjegyzéssel Marx, Nietzsche és Max Weber kapcsolatáról*, in: *Franz Wieacker. Historiker des modernen Privatrechts*, szerkesztette Okko Behrends és Eva Schumann, Göttingen, 223-252.
- Dingel, Irene (2010), *Der Abendlandgedanke im konfessionellen Spannungsfeld. Katholische und evangelische Verlautbarungen (kb. 1950/1960)*, in: *Auf dem Weg nach Europa. Interpretations, Visions, Realities*, szerkesztette Irene Dingel és Matthias Schnettger, Göttingen, 215-236.
- Dirlik, Alf (2002), *Történelem központ nélkül? Reflections on Eurocentricism*, in: *Across Cultural Borders. Historiography in Global Perspective*, szerkesztette Eckhardt Fuchs és Benedikt Stuchey, Oxford u.a., 247-284.
- D'Ors, Alvaro (1954), *Jus Europaeum?*, in: *L'Europa e il Diritto Romano. Studi in Memoria di Paolo Koschaker, I-II, vol. I*, Milano, 447-476.
- Dölemeyer, Barbara (2010), *Rechtsräume, Rechtskreise*, in: *Europäische Geschichte Online*, <http://www.ieg-ego.eu/doi/doi/2010-de>.
- Domingo, Rafael (2010), *Az új globális jog*, New York.
- Draws, Wolfram (2011), *Transkulturelle Perspektiven in der mittelalterlichen Historiographie. Zur Diskussion welt- und globalgeschichtlicher Entwürfe in der aktuellen Geschichtswissenschaft*, in: *Historische Zeitschrift* 31-59292,1,.
- Durand, Bernard, Fabre, Martine (szerk.) (2004), *Le juge et l'Outre-mer: Les roches bleues de l'Empire Colonial*, Lille.
- Duss, Vanessa, Linder, Nikolaus et al. (szerk.) (2006), *Rechtsstransfer in der Geschichte*, München.
- Duve, Thomas (2003), *Mit der Autorität gegen die Autoritäten? Überlegungen zur heuristischen Kraft des Autoritätsbegriffs für die Neuere Privatrechtsgeschichte*, in: *Autorität der Form - Autorisierungen - institutionelle Autoritäten*, ed. by Wulf Oesterreicher, Gerhard Regn u.a., Münster, 239-256.
- Duve, Thomas (2008a), *Sonderrecht in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main.
- Duve, Thomas (2008b), *Los privilegios de los Indios: ¿Derecho local?*, in: *Actas del XV Congreso del Instituto Internacional de Historia del Derecho Indiano, Córdoba/España Vol2005*,. Córdoba1., 111-130.
- Duve, Thomas (2010), *Das Konzil als Autorisierungsinstanz. A meszticek felszentelése a harmadik limensi zsinat (1582/83) előtt és a jogról szóló közlemény a Spanyol Monarchiában*, in: *Jogtörténet* 132-150.16,
- Duve, Thomas (2011), *Katolikus egyházjog és erkölcszociológia a 16. században: Egy globális normatív rend a gyenge államiság árnyékában*, in: *Jog állam nélkül? Zur Normativität nichtstaatlicher Rechtsetzung*, szerkesztette Stefan Kadelbach és Klaus Günther, Frankfurt am Main, 147-174.
- Duve, Thomas (2012), *Barátsági, kereskedelmi és hajózási szerződések a La Plata-államokkal a 19. század közepén*, in: *Völkerrecht und Weltwirtschaft im Jahrhundert 19.*, szerkesztette Rainer Klump és Miloš Vec, Baden-Baden, 171-191.

- Eichler, Ernst, Lück, Heiner (szerk.) (2008), *Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa. Sachspiegel und Magdeburger Recht*, Berlin.
- Eilders, Christiane, Lichtenstein, Dennis (2010), Discursive Constructions of Europe. A nyilvánosság- és identitáskutatás integrációja, in: *Medien & Kommunikationswissenschaft* 58,2, 190-207.
- Eisenstadt, Shmuel N. (2000), Multiple Modernities, in: *Daedalus* 1-29.129,1,
- Emmer, Pieter (2003), The Myth of Early Globalisation: The Atlantic Economy, 1500-1800, in: *European Review* 37-47.11,
- Esquirol, Jorge L. (2012), A "három globalizáció" Latin-Amerikában, in: *Comparative Law Review* 1-12.3,1,
- Esser, Josef (1972), *Vorverständnis und Methodenwahl in der Rechtsfindung. Rationalitätsgrundlagen richterlicher Entscheidungspraxis*, Frankfurt am Main.
- Feichtinger, Johannes (2007), Europa quo vadis? Zur Erfindung eines Kontinents zwischen transnationalem Anspruch und nationaler Wirklichkeit, in: *Europa - geeint durch Werte? Die europäische Wertedebatte auf dem Prüfstand der Geschichte*, szerkesztette Moritz Csáky és Johannes Feichtinger, Bielefeld, 19-44.
- Fikentscher, Wolfgang (1975-1977), *Methoden des Rechts in vergleichender Darstellung*, 5 vols.
- Fleckenstein, Josef (szerk.) (1998), *Ordnungen und formende Kräfte des Mittelalters*, Göttingen, 437-454.
- Foblets, Marie-Claire, Gaudreault-Desbiens et al. (szerk.) (2010a), *A kulturális sokszínűség és a jog. Állami válaszok a világ minden tájáról*, Brüsszel.
- Foblets, Marie-Claire (2010b), Bevezetés a III. részhez, in: *A kulturális sokszínűség és a jog. State Responses from Around the World*, szerkesztette Marie-Claire Foblets, Jean-François Gaudreault-Desbiens és mások, 505-520.
- Fögen, Marie Theres (2002a), *Rechtsgeschichte - Geschichte der Evolution eines sozialen Systems. Ein Vorschlag*, *Rechtsgeschichte* 14-201,, online: http://data.rg.mpg.de/rechtsgeschichte/rg01_debatte_foegen.pdf.
- Fögen, Marie Theres (2002b), *Römische Rechtsgeschichten*, Göttingen.
- Fögen, Marie Theres, Teubner, Gunther (2005), *Rechtsransfer*, Rg 38-457,.
- Foljanty, Lena (2012), *Methode und Zivilrecht bei Helmut Coing (1912-2000)*, in: *Methodik des Zivilrechts - von Savigny bis Teubner*, szerk. Joachim Rückert és Ralf Seinecke, Baden-Baden, 285-308.
- Fontana, Josep (1995), *Európa a tükörben: Az európai történelem kritikai felülvizsgálata*, München.
- Frevert, Ute (2003), *Eurovisionen. A jó európaiak nézetei a században20. és19. a században*, Frankfurt am Main.
- Freist, Dagmar (2005), *Einleitung: Staatsbildung, lokale Herrschaftsprozesse und kultureller Wandel in der Frühen Neuzeit*, in: *Staatsbildung als kultureller Prozess. Strukturwandel und Legitimation von Herrschaft in der Frühen Neuzeit*, szerkesztette Ronald G. Asch és Dagmar Freist, Köln et al, 1-47.
- Friedman, Lawrence (2001), *Some Comments on Cotterrell and Legal Transplants*, in: *Adapting Legal Cultures*, szerk. David Nelken, Johannes Feest, Oxford 93-98.2001,
- Games, Alison (2008), *The Web of Empire: English Cosmopolitans in an Age of Expansion, 1560-1660*, New York.
- García Canclini, Nestor (2005), *Hibrid kultúrák. Strategies for entering and leaving modernity*, Minneapolis [spanyol első kiadás: *Culturas híbridas: Estrategias para entrar y salir de la modernidad*, México 1990].

- García Canclini, Nestor (2006), Globalización e interculturalidad: próximos escenarios en América Latina, in: Cartografías y Estrategias de la "postmodernidad", "postcolonialidad" en Latinoamérica. "Hibridez" y "Globalización", szerk. Alfonso Toro, Madrid et al, 129-141.
- García Hernán, Enrique (2007), Consejero de ambos mundos: Vida y obra de Juan de Solórzano Pereira (1575-1655), Madrid.
- Garriga, Carlos (2007), Justicia animada: Dispositivos de la justicia en la monarquía católica, in: De justicia de jueces a justicia de leyes: hacia la España de Madrid 1870., 59-104.
- Gaudreault-Desbiens, Jean-François (2010), A jogi és kulturális sokszínűség állami kezelése Kanadában, in: Kulturális sokszínűség és jog. State Responses from Around the World, szerkesztette Marie-Claire Foblets, Jean-François Gaudreault-Desbiens et al, Bruxelles.
- Geertz, Clifford (2000), Helyi tudás. Further Essays in Interpretive Anthropology, New York.
- Genzmer, Erich (1953), Das römische Recht als Mitgestalter gemeineuropäischer Kultur, in: Gegenwartsprobleme des internationalen Rechtes und der Rechtsphilosophie. Festschrift Rudolf Laun számára a következő évforduló alkalmából 70. Geburtstag, szerkesztette Demetrios Spyro Constantopoulos, Hans Wehberg et al.
- Genzmer, Erich (1958), A római jog mint európai kulturális tényező és egy új tervezet "A római jog általános története a középkorban", in: Acta Congressus Madvigiani, I. kötet, 267-279.
- Genzmer, Erich (1961), Einleitung, in: Ius Romanum medii aevi/1: Praemittanda: Die Zeit vor Irnerius; 1 a/d, szerkesztette Fernand de Visscher, Robert Feenstra et al.
- Gephart, Werner (szerk.) (2006), Recht als Kultur: Zur kultursoziologischen Analyse des Rechts, Frankfurt am Main.
- Gephart, Werner (szerk.) (2012a), Rechtsanalyse als Kulturforschung, Frankfurt am Main.
- Gephart, Werner (2012b), Für eine geisteswissenschaftliche Erforschung von Recht im Globalisierungsprozess, in: Rechtsanalyse als Kulturforschung, szerk. Werner Gephart, Frankfurt am Main, 19-53.
- Giaro, Tomasz (1993), Europe and Pandect Law, in: Jogtörténeti folyóirat 326-345.12,
- Giaro, Tomasz (2001), Der Troubadour des Abendlandes. Paul Koschaker szellemi radiográfiája, in: Rechtsgeschichtswissenschaft in Deutschland bis 1945, szerkesztette 1952, Horst Schröder és Dieter Simon, Frankfurt am Main, 31-76.
- Giaro, Tomasz (2006), Modernisierung durch Transfer - Schwund europäischer Rechtsordnungen, in: Modernisierung durch Transfer im und 19. frühen Jahrhundert 20., szerk. Tomasz Giaro, Frankfurt a.M., 275-344.
- Giaro, Tomasz (2007), Régi és új Európa, recepció és transzferek. Modernisierung durch Transfer zwischen den Weltkriegen, in: Modernisation through Transfer between the World Wars, szerk. Tomasz Giaro, Frankfurt am Main, 273-310.
- Giaro, Tomasz (2011), Kelet-Európa jogi hagyománya. Felemelkedése és hanyatlása, in: Comparative Law Review 1-232,,
- Glenn, H. Patrick (2006), Comparative Legal Families and Comparative Legal Traditions, in: The Oxford Handbook of Comparative Law, szerkesztette Mathias Reimann és Reinhard Zimmermann, Oxford, 422-440.
- Goldman, David B. (2007), Globalizáció és a nyugati jogi hagyomány: a jog és a tekintély ismétlődő mintái, Cambridge.
- Gollwitzer, Heinz (1964), Europabild und Europagedanke. Hozzájárulások a német szellemtörténethez a 18. és 19. században, München.
- González del Refugio, María, García Laguardia, Jorge Mario (1982), Significado y proyección de la obra de José María Álvarez, in: José María Álvarez, Instituciones de derecho real de Castilla y de Indias.

- Edición facsimilar de la primera reimpresión mexicana de ed1826., por Álvarez, José María, México, <http://biblio.juridicas.unam.mx/libros/libro.htm?l=388>.
- Goody, Jack (2006), *The Theft of History*, Cambridge (MA).
- Gould, Eliga H. (2010), *Entangled Histories, Entangled Worlds: The English-Speaking Atlantic as a Spanish Periphery*, in: *The American Historical Review* 764-786112,.
- Graziadei, Michele (2006), *Comparative Law as the Study of Transplantations and Receptions*, in: *The Oxford Handbook of Comparative Law*, szerkesztette Mathias Reimann és Reinhard Zimmermann, Oxford, 441-475.
- Greene, Jack P., Morgan Philip D. (szerk.) (2009), *Atlantic History. A Critical Appraisal*, New York.
- Griffiths, John (1986), "Mi a jogi pluralizmus?", in: *Journal of Legal Pluralism and Unofficial Law* 1-55.24,
- Grossi, Paolo (2006), *La primera lección de Derecho*, Madrid.
- Grossi, Paolo (2006), *La primera lección de Derecho*, trad. de Clara Álvarez Alonso, Madrid.
- Grossi, Paolo (2010a), *Das Recht in der europäischen Geschichte*, München.
- Grossi, Paolo (2010b), *De la codificación a la globalización del derecho*, Cizur Menor.
- Gruzinski, Serge (2002), *The Mestizo Mind. The Intellectual Dynamics of Colonization and Globalization*, New York et al.
- Gruzinski, Serge (2010), *Las cuatro partes del mundo: Historia de una mundialización*, México.
- Gumbrecht, Hans Ulrich (2002), "Vom Leben und Sterben der großen Romanisten". Karl Vossler, Ernst Robert Curtius, Leo Spitzer, Erich Auerbach és Werner Krauss, München.
- Günther, Klaus (2001), *Rechtspluralismus und universal Code der Legitität: Globalisierung als rechtstheoretisches Problem*, in: *Die Öffentlichkeit der Vernunft und die Vernunft der Öffentlichkeit. Festschrift für Jürgen Habermas*, szerkesztette Klaus Günther és Lutz Wingert, Frankfurt am Main, 539-567.
- Günther, Kaus (2008), *Jogi pluralizmus vagy egységes jogfelfogás? A globalizáció mint jogelméleti probléma*, in: *No Foundations: Journal of Extreme Legal Positivism* 5-215,.
- Guzmán Brito, Alejandro (1997), *La literatura de Derecho Natural Racionalista y la literatura de Derecho Indiano con especial referencia a las "Instituciones" de José María Álvarez*, in: *XI Congreso del Instituto Internacional de Historia del Derecho Indiano. Actas y Estudios, I*, Buenos Aires, 481-498.
- Guzmán Brito, Alejandro (2008), *Vida y obra de Andrés Bello. Especialmente considerado com jurista*, Cizur Menor (Navarra).
- Habermas, Jürgen (2011), *Die Krise der Europäischen Union im Lichte einer Konstitutionalisierung des Völkerrechts - Ein Essay zur Verfassung Europas*, in: *Zur Verfassung Europas. Ein Essay*, szerk. Jürgen Habermas, Frankfurt am Main, 39-96.
- Haferkamp, Hans-Peter (2010), *Wege der Historiographie zur Privatrechtsgeschichte der Neuzeit*, in: *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 61-81.32,
- Hallstein, Walter (1969), *Der unvollendete Bundesstaat. Europäische Erfahrungen und Erkenntnisse*, Düsseldorf et al.
- Halpérin, Jean-Louis (2004), *Histoire des droits en Europe de 1750 à nos jours*, Párizs.
- Halperin, Jean-Louis (2005), *Deux cents ans de rayonnement du Code civil des Français?*, in: *Les Cahiers de Droit* 227-249.46,
- Halter, Ulrich (2010), *Europa als Kulturgemeinschaft*, in: *Europa als kulturelle Idee. Symposium für Claudio Magris*, szerk. Stefan Kadelbach, Baden-Baden, 13-45.
- Halter, Ulrich (2011), *Politik der Kultur der Selbstvergewisserung? Zur Suche nach Eigenem und Fremdem in Europa*, in: *Europarecht* 512-53946,4,.

- Halter, Ulrich (2012), *Recht und soziale Imagination*, in: *Rechtsanalyse als Kulturforschung*, szerk. Werner Gephart, Frankfurt am Main, 89-102.
- Hanisch Espíndola, Hugo (1986), Pedro Murillo Velarde, S. J., *Canonista del siglo XVIII. Vida y obras*, in: *Revista Chilena de Historia del Derecho* 53-6712,.
- Hanschmann, Felix (2008), "European Identity": A Flight Without End, in: Christian Joerges, Matthias Mahlmann (szerk.) et al, "Painful Experiences of the Past" and the Process of Constituting Europe, Wiesbaden, 81-94.
- Härter, Karl (2011), *The Permanent Imperial Diet in European Context, 1663-1806*, in: *The Holy Roman Empire, 1495-1806*, szerk. R. J. W. Evans, Michael Schaich, Peter H. Wilson et al., Oxford, 115-135.
- Hassemer, Winfried (1996), *Rechtssystem und Kodifikation: Die Bindung des Richters an das Gesetz*, in: *Einführung in die Rechtsphilosophie und Rechtstheorie der Gegenwart*, szerkesztette Winfried Hassemer és Arthur Kaufmann, Stuttgart, 251-269.
- Hattenhauer, Hans (1997), *Europäische Rechtsgeschichte. Probleme und Aufgaben*, in: *Europäische Geschichte als historiographisches Problem*, szerkesztette Heinz Duchhardt és Andreas Kunz, Mainz, 173-182.
- Hattenhauer, Hans (2004), *Europäische Rechtsgeschichte*, Heidelberg.
- Headley, John M. (2008), *A világ európaizálódása. Az emberi jogok és a demokrácia eredetéről*, Princeton.
- Heffernan, Michael (1998), *Európa értelme. Földrajz és geopolitika*, London.
- Helmrath, Johannes (2010), *Keresztény Európa*, in: *Európa mint kulturális eszme. Symposium für Claudio Magris*, szerk. Stefan Kadelbach, Baden-Baden, 47-69.
- Herbers, Klaus (2006), *Geschichte Spaniens im Mittelalter: vom Westgotenreich bis zum Ende des 15. Jahrhunderts*, Stuttgart.
- Herbers, Klaus (2007), *Europa und seine Grenzen im Mittelalter*, in: *Grenzüberschreitungen im Vergleich: Der Osten und der Westen des mittelalterlichen Lateineuropa*, szerk. Klaus Herbers és Nikolas Jaspert, Vol. Berlin7., 21-43.
- Herren, Madeleine (2012), *Transzkulturális történelem. Globális kultúra az eurocentrizmus és a metodista nacionalizmus démonjai ellen*, in: *Traverse* 154-1692,.
- Hertogh, Marc (2008), *Mi a nem állami jog? Mapping the other hemisphere of the legal word*, in: *International Governance and Law: State Regulation and Non-state Law*, szerk. Hanneke van Schooten és Jonathan Verschuuren, Cheltenham, 11-30.
- Hespanha, António Manuel (1986a), *A historiografia jurídico-institucional e a "morte do estado"*, in: *Anuario de Filosofia de Derecho* 191-227.3,
- Hespanha, António Manuel (1986b), *Centro e Periferias nas Estruturas Administrativas do Antigo Regime*, in: *Ler História* 35-60.8,
- Hespanha, António Manuel (2001), *A Constituição do Império Português. Revisão de alguns enviesamentos correntes*, in: *O Antigo Regime nos Trópicos. A dinâmica imperial portuguesa (séculos XVI-XVIII)*, Rio de Janeiro, szerk. por João Fragoso, Maria Fernanda Bicalho et al., 163-188.
- Hespanha, António Manuel (2002), *Cultura Jurídica Europeia. Síntesis de un milenio*. Edición al cargo de A. Serrano González, Madrid.
- Hespanha, António Manuel (2007), *Ancien Régime a trópusokon? A Debate concerning the Political of the Portugues Colonial Empire*, előadás, amelyet a Brazil Studies at The Graduate Center, Bildner konferencián mutattak be.
- Nyugati Félteke Tanulmányok Központja online2007.; http://www.fd.unl.pt/docentes_docs/ma/amh_MA_3846.pdf.

- Hespanha, António Manuel (2008), Form and content in early modern legal books. A tárgyi bibliográfia és a jogtörténet közötti szakadék áthidalása, in: *Rechtsgeschichte* 12-5012., online: http://www.rg-rechtsgeschichte.de/article_id/579.
- Hiery, Hermann (2007), Die Europäisierung der Welt. Historische Probleme einer schwierigen Zuordnung, in: *Jahrbuch für Europäische Überseegegeschichte* 29-647,.
- Hirsch, Ernst E. (1981), A befogadás mint társadalmi "folyamat". Törökország, Berlin példáján keresztül magyarázva.
- Hopkins, Anthony G. (2002), Globalization - An Agenda for Historians, in: *Globalization in World History* szerk. Anthony G. Hopkins, London, 1-10.
- Howland, Douglas R. (2002), Translating the West: Language and Political Reason in Nineteenth-Century Japan, Honolulu.
- Huang, Philip C. C. C. (2000), Bikulturalitás a modern Kínában és a kínai tanulmányokban, in: *Modern Kína* 26, 3-31.
- Huang, Philip C. C. C. (2007), Whither Chinese Law?, *Modern China* 33, 1-32.
- Huang, Philip C. C. C. (2008), Centralized Minimalism: Semiformal Governance by Quasi Officials and Dispute Resolution in China, in: *Modern China* 9-35.34,
- Hulsebosch, Daniel J. (2005), *Constituting Empire: New York and the Transformation of Constitutionalism in the Atlantic World*, Chapel Hill.
- Husa, Jaakko (2004), A jogi családok osztályozása ma. Itt az ideje egy emlékhimnusznak?, in: *Revue Internationale de droit comparé* (156), 11-38.
- Husa, Jaakko, Nuotio, Kimmo et al. (szerk.) (2007), *Nordic law. Hagyomány és dinamizmus között*, Antwerpen.
- Jaeger, Friedrich (2011), Die europäische Moderne im Zeichen der Globalisierung, in: *Jahrbuch für europäische Geschichte* 221-238.12,
- Joerges, Christian (2003), The Darker Side of a Pluralist Heritage: Anti-liberal Traditions in European Social Theory and Legal Thought, in: *Law and Critique* különszám (314).
- Kadelbach, Stefan, Günther, Klaus (2011), Recht ohne Staat?, in: *Recht ohne Staat? Zur Normativität nichtstaatlicher Rechtsetzung*, szerkesztette Stefan Kadelbach és Klaus Günther, Frankfurt am Main, 9-48.
- Kaelble, Hartmut (2001), *Europeans on Europe: The Emergence of the European Self-Image in the and 19. Century*20., Frankfurt am Main.
- Kaiser, Wolfram, Krankenhagen, Stefan, Poehls, Kerstin (2012), *Europa ausstellen. Das Museum als Praxisfeld der Europäisierung*, Köln.
- Kalverkämper, Hartwig (2009), Das wissenschaftstheoretische Paradigma der Translationswissenschaft und ihr gesellschaftlicher Kontext, in: *Translation zwischen Text und Welt - Translationswissenschaft als historische Disziplin zwischen Moderne und Zukunft*, szerk. Hartwig Kalverkämper és Larisa Schippel, Berlin, 65-114.
- Kauhausen, Ilka (2007), "Nach der Stunde Null". Elvi viták a magánjogban Tübingen 1945. után.
- Kayaoglu, Turan (2010), *Jogi imperializmus. Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman Empire, and China*, New York.
- Kennedy, David (1996), International Law and the Nineteenth Century: History of an Illusion, in: *Nordic Journal of International Law* 385-420.65,
- Kennedy, Duncan (2006), Three Globalisations of Law and Legal Thought: 1850-2000, in: *The New Law and Economic Development. A Critical Appraisal*, szerkesztette David Trubek és Alvaro Santos, Cambridge, 19-73.

- Kirov, Jani (2011), Prolegomena to a Legal History of Southeast Europe, in: *Jogtörténet* 140-161.18,
- Koschaker, Paul (1938), *Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft*, München et al.
- Koschaker, Paul (1947), *Európa és a római jog*, München et al.
- Koskenniemi, Martti (2001), *The Gentle Civilizer of Nations: The Rise and Fall of International Law 1870-1960*, Cambridge.
- Koskenniemi, Martti (2011), A jog politikai teológiája. Az iskolai hozzájárulás, in: *A bilaterális mustól a közösségi érdekelttségig. Essays in Honour of Bruno Simma*, szerkesztette Ulrich Fastenrath, Rudolf Geiger és mások, Oxford, 90-112.
- Koskenniemi, Martti (2012), [The Subjective Dangers of] Projects of a World Community, in: *Realising Utopia. A nemzetközi jog jövője*, szerkesztette Antonio Cassese, Oxford, 3-13.
- Kriesi, Hanspeter (2010), *Globale Demokratie*, in: Senn, Marcel, Winiger, Bénédict et al. (2010), *Recht und Globalisierung / Droit et Mondialisation: Kongress der Schweizerischen Vereinigung für Rechts- und Sozialphilosophie, 15-16 Mai Universität2009, Genf, Congrès de l'Association Suisse de Philosophie du Droit et de Philosophie Sociale, 15-16 mai Université2009, de Geneve, Wiesbaden, Stuttgart*, 145-157.
- Kroll, Stefan (2012), *Norm Genesis through Re-Interpretation: China and European International Law in the 19. és Century20.*, Baden-Baden.
- Kuchenbuch, Ludolf (2006), *Contrastierter Okzident. Megjegyzések Michael Mitterauer könyvéhez "Miért pont Európa? Egy különleges út középkori alapjai"*, in: *Történelmi antropológia* (143), 410-429.
- Kurtz, Joachim (2012), *Translating the Vocation of Man: Liang Qichao (1873-1929), J. G. Fichte, and the body politic in Early Republican China*, in: *Why Concepts Matter. Translating Social and Political Thought*, szerkesztette Martin J. Burke, Melvin Richter, Leiden, Boston, 153-175.
- Landau, Peter (1989), *Römisches Recht und deutsches Gemeinrecht. Zur rechtspolitischen Zielsetzung im nationalsozialistischen Parteiprogramm*, in: *Rechtsgeschichte im Nationalsozialismus. Beiträge zur Geschichte einer Disziplin*, szerkesztette Michael Stolleis és Dieter Simon, Tübingen, 11-24.
- Landau, Peter (1991), *Der Einfluß des kanonischen Rechts auf die europäische Rechtskultur*, in: *Europäische Rechts- und Verfassungsgeschichte. Ergebnisse und Perspektiven der Forschung*, szerk. Reiner Schulze, Elmar Wadle et al, Berlin, 39-57.
- Langer, Maximo (2004), *From Legal Transplant to Legal Translations: The Globalization of Plea Bargaining and the Americanization Thesis in Criminal Procedure*, in: *Harvard International Law Journal* 45, 1-64.
- Leggewie, Claus (2011), *Harc az európai emlékezetért. Egy csatatér látogatása*, München.
- Legrand, Pierre (1997), *The Impossibility of "Legal Transplants"*, in: *Maastricht Journal of European and Comparative Law* 111-124.4,4,
- Legrand, Pierre (2001), *What "Legal Transplants"?*, in: *Adapting Legal Cultures*, szerk. David Nelken et al, Oxford, 55-70.
- Legrand, Pierre, Munday, Roderick (szerk.) (2003), *Comparative Legal Studies: Tradíciók és átmenet*, Cambridge.
- Lei, Yong (2010), *A modern állam keresése. Johann Caspar Bluntschli általános államelméletének hatásai Liang Qichao államelméletére*, Frankfurt am Main.
- Lembke, Ulrike (2012), *A sokszínűség mint jogi fogalom. Eine Einführung*, in: *Rechtswissenschaft* 1, 46-76.
- Lesaffer, Randall (2009), *European Legal History - A Cultural and Political Perspective*, Cambridge.

- Letto-Vanamo, Pia (2011), Towards Global Legal History? Jog, történelem és kultúra, in: *Liber Amicorum Ditlev Tamm*, szerkesztette P. Andersen, Kopenhága, 311-320.
- Levene, Ricardo (1952), Las instituciones de Derecho real de Castilla y de Indias, del Dr. José M. Alvarez, y su reedición en Buenos Aires, con prólogo, apéndice y notas de Dalmacio Vélez Sársfield, in: *Revista del Instituto de Historia del Derecho* 205-211.4,
- Lewis, Martin W., Wigen, Kären E. (1997), *The Myth of Continents: A Critique of Metageography*, London.
- Lingens, Karl-Heinz (2010), Europe in the Doctrine of "Practical International Law", in: *On the Way to Europe: Interpretations, Visions, Reality*, szerkesztette Irene Dingel és Matthias Schnettger, Göttingen, 173-186.
- Link, Hannelore (1980), *Rezeptionsforschung. Eine Einführung in Methoden und Probleme*, Stuttgart.
- Liu, Lydia H. (1995), *Transzlingvális gyakorlat. Irodalom, nemzeti kultúra és fordított modernitás. – Kína, 1900-1937*, Stanford.
- Liu, Lydia H. (1999), *Legislating the Universal: The Circulation of International Law in the Nineteenth Century*, in: *Tokens of Exchange - The Problem of Translation in Global Circulations*, szerkesztette Lydia Liu, Durham.
- Losano, Mario G. (2007), Turbulenzen im Rechtssystem der modernen Gesellschaft - Pyramide, Stufenbau und Netzwerkcharakter der Rechtsordnung als ordnungsstiftende Modelle, in: *Rechtstheorie* 9-3238,.
- Luig, Klaus (1987), Gli elementa iuris civilis di J. G. Heineccius come modello per le "Institutiones de derecho romano" di Andrés Bello, *Andres Bello y el derecho latinoamericano. Congreso internacional, Roma 10-12 diciembre Caracas 1981*, 259-274.
- Luig, Klaus (2007), Helmut Coing (1912-2000), in: *German-speaking Civil Law Teachers of the 20th Century in Reports by their Students. Eine Ideengeschichte in Einzeldarstellungen*, szerkesztette Stefan Grundmann és Karl Riesenhuber, Berlin, 57-701., kötet.
- Luts-Sootak, Marju u.a. (szerk.) (2011), *Einheit und Vielfalt in der Rechtsgeschichte im Ostseeraum - Unity and Plurality in the Legal History of the Baltic Sea Area. Hatodik balti-tengeri jogtörténeti konferencia Június 3-5. Tartu 2010 (Észtország)/Riga (Lettország), Frankfurt am Main 2011.*
- Mankowski, Peter (2009), Rechtskultur. Eine rechtsvergleichend-anekdotesche Annäherung an einen schwierigen und vielgesichtigen Begriff, in: *Juristenzeitung* 321-331 2009,.
- Manthe, Ulrich (2000), *Geschichte des Römischen Rechts*, München.
- Marcussen, Martin et al. (2001), *Constructing Europe? The Evolution of Nation-State Identities*, in: *The Social Construction of Europe*, szerkesztette: Thomas Christiansen, Knud Jorgensen et al.
- Marsh, Robert M. (2000), Weber félreértése a hagyományos kínai jogról, in: *American Journal of Sociology* 281-302.106,
- Matsumoto, Naoko (2010), *Transfer of European Legal Norms to Japan*, in: *European History Online (EGO)*, szerkesztette: Institute of European History (IEG), Mainz 2010-12-03. URL: <http://www.ieg-ego.eu/matsumoton-2010-de>.
- Mazzacane, Aldo (szerk.) (2006), *Oltremare: Culture ed istituzioni dal colonialismo all'età postcoloniale*, Napoli.
- Mazzarella, Ferdinando (2002), *Europa e America: Storie di Colonizzazione Giuridica. A proposito di integrazione fra ordinamenti e di globalizzazione*, in: *Annali del Seminario Giuridico della Università di Palermo XLVII*, 233-272.
- McNeill, William H. (1963), *The Rise of the West*, Chicago.
- McNeill, William H. (1989), *Arnold J. Toynbee. Egy élet*, New York.

- McNeill, William H. (1990), The Rise of the West after Twenty-Five Years, in: *Journal of World History* 1-21.1,
- Menski, Werner (2006), *Összehasonlító jog globális kontextusban. Ázsia és Afrika jogrendszere*, New York.
- Menski, Werner (2010), Law, State and Culture: How Countries Accommodate Religious, Cultural and Ethnic Diversity, in: *Cultural Diversity and the Law. State Responses from Around the World*, szerkesztette Marie-Claire Foblets, Jean-François Gaudreault-Desbiens et al, Bruxelles, 403-446.
- Menski, Werner (2011), Islamic law in British courts: Do we not know or do we do we not want to know?, in: *The place of religion in family law: A comparative search*, szerkesztette Mair, Jane és Órűcú, Esin, Mortsel, 15-36.
- Menski, Werner (2012), Plural Words of Law and the Search for Living Law, in: *Rechtsanalyse als Kulturforschung*, szerk. Werner Gephart, Frankfurt am Main.
- Merry, Sally Engle (1988), Jogi pluralizmus, in: *Law and Society Review* 2-55.22,
- Meyer, John W. (2005), Világkultúra. Hogyan hatják át a nyugati elvek a világot, Frankfurt am Main.
- Middell, Mathias (2000), Kulturtransfer und Historische Komparatistik - Thesen zu ihrem Verhältnis, in: *Comparativ* 7-41.1,
- Middell, Mathias (2007), Das Verhältnis von nationaler, transnationaler und europäischer Geschichtsschreibung, in: Kerstin Armbrorst, Wolf-Friedrich Schäufele (szerk.), *Der Wert "Europa" und die Geschichte. Towards a European Historical Consciousness*, Mainz 2007-11-21, URL: <http://www.ieg-mainz.de/vieg-online-beihefte/02-2007.html>, 96-116.
- Middell, Mathias (2010a), A világtörténetírás átalakulása. A 21. század elejének története, in: *Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und vergleichende Gesellschaftsforschung* (20), 7-19.
- Middell, Mathias, Naumann, Katja (2010b), Globális történelem 2008-2010. Empirikus hozzájárulások, fogalmi viták, új szintézisek, in: *Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und vergleichende Gesellschaftsforschung* 93-13320,.
- Mignolo, Walter D. (1995), A reneszánsz sötétebb oldala: írástudás, területiség és gyarmatosítás, Durban.
- Mignolo, Walter D. (2000), *Local Histories / Global Designs: Coloniality, Subaltern Knowledges, and Border Thinking*, Princeton.
- Mignolo, Walter D. (2009), Episztemikus engedetlenség, független gondolkodás és dekolonialista szabadság, in: *Elmélet, kultúra és társadalom* 159-18126,.
- Mitterauer, Michael (2003), *Miért Európa? Mittelalterliche Grundlagen eines Sonderwegs*, München.
- Mindus, Patricia (2012), Global Harmony and Rule of Law: An Empirica-analytical Approach, in: *Global Harmony and the Rule of Law. Proceedings of the 24th World Congress of the International Association for Philosophy of Law and Social Philosophy*, Beijing, szerkesztette 2009, Thomas Bustamante és Oche Onazi, I. kötet, 33-48.
- Modéer, Kjell A. (2010), Az európai jogi kultúra történelmi gyökerei - a különbözőségek és eltérések miatti átmenetek, in: *Tidskrift utgiven av Juridiska Föreningen i Finland* 493-500.5,
- Mohnhaupt, Heinz (2000), Európai jogtörténet és európai integráció. Kulturelle Bedingungen europäischer Rechtseinheit und vergleichende Beobachtungen, in: *Europäische Rechtsgeschichte und europäische Integration*, szerkesztette Kjell A. Modéer, Stockholm, 17-57.

- Mohnhaupt, Heinz (2001), Zur "Neugründung" des Naturrechts nach 1945: Helmut Coings "Die obersten Grundsätze des Rechts" (1947), in: Rechtsgeschichtswissenschaft in Deutschland bis 1945 1952, szerkesztette Horst Schröder és Dieter Simon, Frankfurt am Main, 97-128.
- Morris, Ian (2010), Miért a Nyugat uralkodik - egyelőre. A történelem mintái, és amit ezek a jövőről elárulnak, London.
- Moyn, Samuel (2010), *The Last Utopia, Human Rights in History*, Cambridge.
- Muir Watt, Horatia (2006), Globalizáció és összehasonlító jog, in: *The Oxford Handbook of Comparative Law*, szerkesztette Mathias Reimann és Reinhard Zimmermann, Oxford, 579-607.
- Müller, Jan-Werner (2002), *Memory and Power in Post-War Europe: Studies in the Presence of the Past*, Cambridge.
- Müller, Jan-Werner (2008), Thomas Mann rémálma? Potential und Paradoxien europäischer Erinnerungspolitik, in: "Schmerzliche Erfahrungen der Vergangenheit" und der Prozess der Konstitutionalisierung Europas, szerkesztette Christian Joerges, Matthias Mahlmann et al.
- Münkler, Herfried (2008), *Imperien. A világalalom logikája - az ókori Rómától az Egyesült Államokig*, Berlin.
- Nelken, David (2001), Towards a Sociology of Legal Adaptation, in: *Adapting Legal Cultures*, szerk. David Nelken, Johannes Feest, Oxford, 7-54.
- Nelken, David, Feest, Johannes (szerk.) (2001), *Adapting Legal Cultures*, Oxford.
- Nishikawa, Yoichi (2007), Public Administration between Western Model and Eastern Tradition: A Historical and Comparative Sketch, in: *The Public Sector in Transition. Kelet-Ázsia és az Európai Unió összehasonlítása*, szerkesztette Joachim Jens Hesse, Jan Erik Lane és mások, 39-56.
- Nörr, Knut Wolfgang (1992), The Problem of Legal Transplant and the Reception of Continental Law in China before in 1930.: Wege zum japanischen Recht: Festschrift für Zentarō Kitagawa zum 60. Geburtstag am April 5., szerk. 1992., Hans G. Leser és Tamotsu Isomura, Berlin, 231-243.
- Nörr, Knut Wolfgang (2001), Über das Geistige im Recht: ein Nachruf auf Helmut Coing, in: *Juristen-Zeitung* 449-453/56, 9.
- Nuzzo, Luigi (2008), Dall'Italia alle Indie. Un viaggio del diritto comune, in: *Jogtörténet* 102-124/12.,
- Nuzzo, Luigi (2011), A nyugati modernitás sötét oldala: A gyarmati jog és annak alanya, in: *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 205-222/33,
- O'Brien, Patrick (2006), Történetírói hagyományok és modern imperatívuszok a globális történelem helyreállításához, in: *Journal of Global History* 3-39.
- Oestmann, Peter (2012), Geistliche und weltliche Gerichte im Alten Reich. Zuständigkeitsstreitigkeiten und Instanzenzüge, Köln et al.
- Ogorek, Regina (1985), Vom Subjekt zum Objekt und wieder zurück, in: Jan Schröder, *Gesetzesauslegung und Gesetzesumgehung. A kijátszás üzlete a jogtudományi doktrínában a késő felvilágosodástól a nemzetiszocializmusig*, Paderborn in 1985.; *Rechtshistorisches Journal* 52-614.,
- Ogorek, Regina (1994), Rechtsgeschichte in der Bundesrepublik (1945-1990), in: *Rechtswissenschaft in der Bonner Republik*, szerk. Dieter Simon, Frankfurt am Main, 12-99.
- Ogris, Werner (2003), Német és osztrák jogtörténet Japánban. Futó benyomások egy tanulmányútról, in: *Elemente europäischer Rechtskultur. Rechtshistorische Aufsätze aus den Jahren 1961-2003*, szerkesztette Thomas Olechowski, Bécs et al. 29-43.
- Osler, Douglas (1997), The Myth of a European Legal History, in: *Legal History Journal* 393-410/16.,

- Osterhammel, Jürgen (1997), Arnold Toynbee. A Study of History, in: Hauptwerke der Geschichtsschreibung, szerk. Volker Reinhardt, Stuttgart, 647-650.
- Osterhammel, Jürgen (1998), Die Wiederkehr des Raumes. Geopolitika, geohistoria és történelmi geografia, in: Neue politische Literatur 374-39743,.
- Osterhammel, Jürgen (2001), Raumerfassung und Universalgeschichte, in: Geschichtswissenschaft jenseits des Nationalstaats. Studien zu Beziehungsgeschichte und Zivilisationsvergleich, szerk. Jürgen Osterhammel, Göttingen, 151-169.
- Osterhammel, Jürgen (2003), Transferanalyse und Vergleich im Verhältnis, in: Vergleich und Transfer. Komparatistik in den Sozial-, Geschichts- und Kulturwissenschaften, szerkesztette Hartmut Kaelble és Jürgen Schriewer, Frankfurt am Main, 438-466.
- Osterhammel, Jürgen (2004), Europamodelle und imperiale Kontexte, in: Journal of Modern European History 157-1831,2,.
- Osterhammel, Jürgen (2009a), Die Verwandlung der Welt, München.
- Osterhammel, Jürgen (2009b), Global History in a National Context: The Case of Germany, in: Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften (220), 40-58.
- Osterhammel, Jürgen (2012), Fremdbeschreibungen: Az "okcidentalizmus" nyomai korábban in 1930, : Theorien und Experimente der Moderne, szerk. Lutz Raphael, Köln, 287-309.
- Padoa-Schioppa, Antonio (2007), Storia del diritto in Europa. Dal medioevo all'età contemporanea, Bologna.
- Pahuja, Sundhya (2011), Decolonising International Law. Development, Economic Growth and the Politics of Universality, Cambridge.
- Palmer, Vernon V. (szerk.) (2001), Mixed Jurisdictions Worldwide: The Third Legal Family, Cambridge, 2001.
- Palti, Elías José (2008), La invención de una legitimidad. Razón y retórica en el pensamiento mexicano del siglo XIX. Um estudio sobre las formas del discurso político, Mexikó.
- Pargendler, Mariana (2012), The Rise and Decline of Legal Families (2011. december 21.), in: American Journal of Comparative Law [60itt idézve a <http://ssrn.com/abstract=1975273> után].
- Parker, Charles H. (2010), "The Global Integration of Space" and "Converging Destinies", in Global Interactions in the Early Modern Age, 1400-1800, Cambridge et al, 1-12, 222-237.
- Pfister, Laurent (2011), A polgári törvénykönyv kétszázadik évfordulója. Skizze einer strukturierten rechtshistorischen Bibliographie, in: Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte 241-28333,.
- Pieterse, Jan Nederveen (1994), Unpacking the West: How European is Europe?, in Racism, Modernity and Identity on the Western Front, szerkesztette Ali Rattansi és Sallie Westwood, Cambridge, 127-149.
- Pomeranz, Kenneth (2000), The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy, Stanford.
- Prodi, Paolo (2003), Az igazságszolgáltatás története. Isten törvényétől a modern jogállamig, München.
- Pulte, Matthias (2006), Das Missionsrecht: ein Vorreiter des universalen Kirchenrechts, Nettetal.
- Ranieri, Filippo (2005), A polgári törvénykönyv évei 200. A francia jog szerepe az európai polgári jog történetében, avagy az európai kodifikációs modell felemelkedéséről és hanyatlásáról, in: 200 Jahre Code Civil. Die napoleonische Kodifikation in Deutschland und Europa, szerk. Werner Schubert és Mathias Schmoeckel, Köln et al, 85-125.
- Ranieri, Filippo (2007a), L'influence du Code civil sur les codifications du 19e siècle: essor et declin d'un modèle européen, in: Das europäische Privatrecht des 19. und 20. Jahrhunderts. Studien zur Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung, szerk. dems, Berlin, 211-224.

- Ranieri, Filippo (2007b), Le traduzioni e le annotazioni di opere giuridiche straniere nel secolo XIX come mezzo di penetrazione e di influenza delle dottrine, in: *Das europäische Privatrecht des 19. und 20. Jahrhunderts. Studien zur Rechtsgeschichte und Rechtsvergleichung*, szerk. dems, Berlin, 51-65.
- Ranieri, Filippo (2011a), Europäische Rechtsgeschichte zwischen Rechtsvergleichung und Rechtsdogmatik, zugleich eine Reflexion über den Weg zu einem Europäischen Zivilrecht, in: *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 564-576.19,
- Ranieri, Filippo (2011b), Kasuistik und Regelbildung bei der Rechtsfindung im europäischen *Ius commune* des 16.-17. Jahrhunderts, in: *Dogmatisierungsprozesse in Recht und Religion*, szerk. Georg Essen és Nils Jansen, Tübingen, 153-187.
- Ranieri, Filippo (2011c), Zur Bedeutung nationaler Privatrechte im heutigen Europäischen Zivilrecht. Zugleich einige Gedanken zu der 200-Jahr-Feier des ABGB, in: *Zeitschrift für Neuere Rechtsgeschichte* 137-15133,.
- Reckwitz, Andreas (2003), A társadalmi gyakorlatok elméletének alapelemei. Eine sozialtheoretische Perspektive, in: *Zeitschrift für Soziologie* 282-301.32,
- Reid, Kenneth, Visser, Daniel et al. (szerk.) (2004), *Mixed Legal Systems in Comparative Perspective: Property and Obligations in Scotland and South Africa*, Oxford.
- Reimann, Mathias, Zimmermann, Reinhard (szerk.) (2006), *The Oxford Handbook of Comparative Law*, Oxford.
- Reinhard, Wolfgang (1983-1990), *Geschichte der europäischen Expansion*, kötetek4, Stuttgart.
- Reinhard, Wolfgang (2000), Europäische Staatsmodelle in kolonialen und postkolonialen Machtprozessen, in: *Jahrbuch der Heidelberger Akademie der Wissenschaften für Heidelberg 1999*, 43-61.
- Reinhard, Wolfgang (2010), Kolonialgeschichtliche Probleme und kolonialhistorische Konzepte, in: *Koloniale Vergangenheiten - (post-)imperielle Gegenwart*, szerkesztette Jörn Leonard és Rolf G. Renner, Berlin, 25-41.
- Richter, Melvin (2012), Bevezetés: A fordítás, a fogalmak története és a politikai gondolkodás története, in: *Why Concepts Matter. Translating Social and Political Thought*, szerkesztette Martin J. Burke, Melvin Richter, Leiden, Boston, 1-40.
- Robertson, Roland (1998), Glokalizáció. Homogenitás és heterogenitás térben és időben, in: *Perspektiven der Weltgesellschaft*, szerk. Ulrich Beck, Frankfurt am Main, 192-220.
- Ross, Richard J. (2008), Legal Communications and Imperial Governance: British North America and Spanish America Compared, in: *The Cambridge History of Law in America, Volume I, Early America (1580-1815)*, szerkesztette Michael Grossberg és Christopher Tomlins, Cambridge, 104-143.
- Rössner, Michael (2007), Die Geschichte vom lateinamerikanischen Fenster im europäischen Haus. Europa és Latin-Amerika kölcsönös észleléséről és identitáskonstrukciójáról, in: *Europa – Értékek által egyesülve? Die europäische Wertedebatte auf dem Prüfstand der Geschichte*, szerkesztette Moritz Csáky és Johannes Feichtinger, Bielefeld, 157-178.
- Rössner, Susan (2009), *Európa történetének megírása: Az európai történészek és az Európáról alkotott képük az 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main.
- Röthel, Anne (2004), *Normkonkretisierung im Privatrecht*, Tübingen.
- Rothermund, Dietmar (2002), Organisierte Handlungskompetenz: Europas Entwicklung und die außereuropäische Welt, in: *Handeln und Verhandeln. Kolonialismus, transkulturelle Prozesse und Handlungskompetenz*, szerkesztette Harald Fischer-Tiné, Münster, 1-10.
- Rubel, Paula G., Rosman, Abraham (szerk.) (2003), *Translating Cultures. A fordítás és az antropológia perspektívái*, Oxford.

- Rückert, Joachim (1992), *Privatrechtsgeschichte und Traditionsbildung*, in: *Rechtshistorisches Journal* 11, 122-144.
- Rückert, Joachim (1995), *Geschichte des Privatrechts als Apologie des Juristen - Franz Wieacker zum Gedächtnis*, in: *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno* 531-562.24,
- Rückert, Joachim (2006), *Rechtsbegriff und Rechtsbegriffe - germanisch, römisch, kirchlich, heute?*, in: *Leges - Gentes - Regna*, szerk. Gerhard Dilcher és Eva-Marie Diestler, Berlin, 569-602.
- Rückert, Joachim (2008), "Nagy" narratívák, elméletek és béklyók a jogtörténetben, in: *Das Recht und seine historischen Grundlagen. Festschrift für Elmar Wadle zum Geburtstag 70.*, szerkesztette Tiziana J. Chiusi, Thomas Gergen és Heike Jung, Berlin, 963-986.
- Rückert, Joachim (2010), *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit: Genese und Zukunft eines Faches?*, in: *Franz Wieacker - Historiker des modernen Privatrechts*, szerkesztette Okko Behrends és Eva Schumann, Göttingen, 75-118.
- Sachsenmaier, Dominic (2007), *World History as Ecumenical History?*, in: *Journal of World History* (418), 465-489.
- Sachsenmaier, Dominic (2010a), *A tér koncepciói a globális történelemben. Rövid kitekintés az Egyesült Államokban és Kínában folyó kutatásokról*, in: *Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und vergleichende Gesellschaftsforschung* (620), 80-92.
- Sachsenmaier, Dominic (2010b), *Európai történelem és a történelmi tér kérdései*, in: *The Plurality of Europe. Identitások és terek. Hozzászólás egy nemzetközi konferencián Lipcse, június 6-9.* szerkesztette 2007., Winfried Eberhard és Christian Lübke, Lipcse, 521-532.
- Sachsenmaier, Dominic (2011), *Global perspectives on Global History. Elméletek és megközelítések egy összekapcsolt világban*, Cambridge.
- Salinas Aranedo, Carlos (2011), *Localismos eclesiales latinoamericanos en la codificación del derecho canónico de 1917.*, Anuario Jurídico y Económico Escurialense XLIV, 95-116.
- Sassen, Saskia (2001) *A globális város*, New York, London, Tokió, Princeton.
- Sassen, Saskia (2002), *Global networks, linked cities*, New York.
- Sassen, Saskia (2006), *Tér, hatalom, jogok. A középkortól a globális összeállásokig*, Princeton.
- Schäfer, Frank L. (2009), *Víziók és tudásmenedzsment. Die Gründung eines Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte*, in: *Zeitschrift für Europäisches Privatrecht* 517-5353,.
- Schlosser, Hans (2012), *Modern európai jogtörténet. Privat- und Strafrecht vom Mittelalter bis zur Moderne*, München.
- Schluchter, Wolfgang (1979), *The Development of Occidental Rationalism. Max Weber társadalomtörténetének elemzése*, Tübingen.
- Schmale, Wolfgang (1993), *Emberi jogok és kulturális sokszínűség. Európa - arab-izlám világ - Afrika - Kína*, Goldbach.
- Schmale, Wolfgang (2010a), *Europäisierungen*, in: *Europäische Geschichte Online (EGO)/European History, European History (IEG)*, Mainz, <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010b-de>.
- Schmale, Wolfgang (2010b), *Europa: Kulturelle Referenz - Zitatensystem - Wertesystem*, in: *Europäische Geschichte Online (EGO)/European History, European History (IEG)*, Mainz, <http://www.ieg-ego.eu/schmalew-2010-en>.
- Schmale, Wolfgang, Felbinger, Rolf et al. (szerk.) (2004), *Studien zur europäischen Identität im 17. Jahrhundert*, Bochum.

- Schneidmüller, Bernd (1997), Die mittelalterliche Konstruktion Europas. Konvergenz und Differenzierung, in: Europäische Geschichte als histographisches Problem, szerkesztette Heinz Duchhardt és Andreas Kunz, Mainz, 5-24.
- Schneidmüller, Bernd (2011), Grenzerfahrung und monarchische Ordnung. Európa 1200-1500, München.
- Schorkopf, Frank (2010), Az európai út: Az Európai Unió alapjai, Tübingen.
- Schultz, Hans-Dieter (2005), Európa: (k)egy kontinens? Das Europa deutscher Geographen, in: Welt-Räume. Geschichte, Geographien und Globalisierungen seit 1900, szerkesztette Iris Schröder és Sabine Höhler, Frankfurt am Main, 204-231.
- Schulze, Reiner, Wadle, Elmar (szerk.) (1991), Európai jog- és alkotmánytörténet. Ergebnisse und Perspektiven der Forschung, Berlin.
- Schulze, Reiner (1997a), Vom Beitrag der Rechtsgeschichte zu einer europäischen Privatrechtswissenschaft, in: History and European Private Law, szerk. Claes Peterson, Lund, 203-216.
- Schulze, Winfried (1997b), Europa in der Frühen Neuzeit. Begriffsgeschichtliche Befunde, in: Europäische Geschichte als historiographisches Problem, szerkesztette Heinz Duchhardt és Andreas Kunz, Mainz, 35-65.
- Schwarz, Roberto (1992), Misplaced Ideas: Essays on Brazilian Culture, London; New York.
- Schwarze, Jürgen (szerk.) (2008), Globalisierung und Entstaatlichung des Rechts. A Gesellschaft für Rechtsvergleichung 2007. szeptember 20-22-én Halle-ban tartott konferenciájának 31. eredményei. Volume 1: Contributions to Public Law, European Law, Labour and Social Law and Criminal Law, Tübingen.
- Schwinn, Thomas (2009), Multiple Modernities: Competing Theses and Open Questions, in: Journal of Sociology 454-476.38,
- Seckelmann, Margrit (2006), Im Labor. Megfigyelések az európai alkotmányos szerződésen alapuló jogátadásról, in: Rechtsgeschichte 70-838,.
- Sellert, Wolfgang (1998), Zur Rezeption des römischen und kanonischen Rechts in Deutschland von den Anfängen bis zum Beginn der Neuzeit: Überblick, Diskussionsstand und Ergebnisse, in: Recht und Verfassung im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit, I. Teil, szerk. Hartmut Boockmann, Bernd Moeller et al, Göttingen, 115-166.
- Sen, Amartya (2007), The Identity Trap: Why There Is No War of Civilisations, München.
- Sen, Amartya (2009), Az igazságosság eszméje, London.
- Shah, Prakash (2005a), Legal Pluralism in Conflict: Coping with Cultural Diversity in Law, London.
- Shah, Prakash (2005b), Globalizáció és az ázsiai jogátültetések kihívása Európában, in: Singapore Journal of Legal Studies, 348-361.
- Sieber, Ulrich (2010), Rechtliche Ordnung in einer globalis Welt. A nemzeti, nemzetközi és magánjogi normák színterenszere felé vezető fejlődés, in: Rechtstheorie 151-19841,.
- Simo, David (2010), Szubjektum pozíció és kultúra a globalizáció korában. Posztkoloniális megközelítések, in: Comparativ. Zeitschrift für Globalgeschichte und vergleichende Gesellschaftsforschung 51-7920,.
- Simon, Dieter (1989), Die deutsche Wissenschaft vom römischen Recht nach in 1933,.: Rechtsgeschichte im Nationalsozialismus. Contributions to the History of a Discipline, szerkesztette Michael Stolleis és Dieter Simon, Tübingen, 161- 176.
- Simon, Dieter (1993), Römisches Europarecht, in: Rechtshistorisches Journal 315-321.12,
- Simon, Thomas (2005), Geltung. Der Weg von der Gewohnheit zur Positivität des Rechts, in: Rechtsgeschichte 100-1377,.

- Sirks, A. J. Boudewijn (1998), "Amennyire e földek és a gyakorlat feltételeinek megfelelően". Európai és bennszülött jog a Holland Kelet-Indiákban, in: *Ius Commune* 159-179.25,
- Soleil, Sylvian (2005), *Le Code civil de 1804 a-t-il été conçu comme un modèle juridique pour les nations?*, in: *Wahrnehmung und Anwendung des französischen Rechts als Vorbild im Europa des Jahr-19.hunderts*, szerkesztette: Meccarelli, Massimo, Solimano, Stefano, Haferkamp, Hans-Peter, *forum historiae iuris*, URL: <http://www.forhistiur.de/zitat/0503soleil.htm>.
- Somma, Alessandro (2012), *Le parole della modernizzazione: centro, periferia, individuo e ordine*. in: *Max Planck Institute for European Legal History Research Paper Series* (megjelenés alatt).
- Stegmeier, Peter (2011), *Recht und Normativität aus soziologischer Perspektive*, in: *Grundlagen des Rechts*, szerk. Julian Krüper, Baden-Baden, 65ff.
- Stein, Peter (1996), *Római jog és Európa. Die Geschichte einer Rechtskultur*, Frankfurt am Main. Stolleis, Michael (1990), *Europäisches Privatrecht*, in: *Rechtshistorisches Journal* 9, 81-92.
- Stolleis, Michael (1995), *Das "europäische Haus" und seine Verfassung*, in: *Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft* 275-2983,.
- Stolleis, Michael (1997), *Rechtsgeschichte als Kunstprodukt. A "fogalom" nélkülözhetlenségéről és a "Tény"*, Baden-Baden.
- Stolleis, Michael (2007a), *Európai jogtörténet, még mindig egy projekt*, in: *Arhivistika. – Zgodovina - Pravo. Vilfanov spominski zbornik (Emlékkötet Sergij Vilfanra)*, Ljubljana, 191-204.
- Stolleis, Michael (2007b), *Europa*, in: *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*, Aufl2., Lieferung 6, Berlin Sp2007, 1439-1441.
- Stolleis, Michael (2010a), *Europa als Rechtsgemeinschaft*, in: *Europa als kulturelle Idee. Symposium für Claudio Magris*, szerk. Stefan Kadelbach, Baden-Baden, 71-81.
- Stolleis, Michael (2010b), *Europa als Vorstellung und Arbeitsgebiet der westdeutschen Staatsrechtslehre nach 1945.: Úton Európába. Deutungen, Visionen, Wirklichkeiten*, szerkesztette Irene Dingel és Matthias Schnettger, Göttingen, 237-260.
- Stolleis, Michael (2010c), *Concepts, models and traditions of a comparative European constitutional history*, in: *Journal of Constitutional History* 45-56.19,
- Stolleis, Michael (2012), *Geschichte des öffentlichen Rechts in Deutschland. Vierter Band: München*.
- Sturm, Fritz (2003), *Roger Vigneron (9.12.1937 - 23.3.2002)*, in: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung* 436-438.120,
- Sundhausen, Holm (2005), *Die Wiederentdeckung des Raumes: Über Nutzen und Nachteil von Geschichtsregionen in: Délkelet-Európa: a premodern sokszínűségtől a nacionalista egységesítésig*. Festschrift für Edgar Hösch, szerkesztette Konrad Clewing és Oliver Jens Schmitt, München, 13-33.
- Svarverud, Rune (2004), *The Formation of a Chinese Lexicon of International Law 1847-1903, in Mapping Meaning: The Field of New Learning in Late Qing China*, szerkesztette Michael Lackner és Natascha Vittinghoff, Leiden, 507-536.
- Svarverud, Rune (2007), *International Law as World Order in Late Imperial China - Translation, Reception and Discourse, 1847-1911*, Leiden.
- Takii, Kazuhiro (2008), *Lorenz von Stein összehasonlító jogtudománya. Von der europäischen Rechtsgeschichte zum Weltsystem des Rechts*, in: *Festschrift für Wilhelm Brauner zum Geburtstag 65. Rechtsgeschichte mit internationaler Perspektive*, szerkesztette Gerald Kohl, Christian Neschwara u.a., Bécscs, 687-698.
- Tamanaha, Brian Z. (1993), *The Folly of the "Social Scientific" Concept of Legal Pluralism*, in: *Journal of Law and Society* 192-217.20,2,

- Tamanaha, Brian Z. (2010), A pluralista társadalmi-jogi színterek keretrendszere, in: A kulturális sokszínűség és a jog. State Responses from Around the World, szerkesztette Marie-Claire Foblets, Jean-François Gaudreault-Des- biens et al, Bruxelles, 381-401.
- Tamm, Ditlev (2009), Global retskultur. En indføring i komparativ ret på historisk grundlag, Frederiksberg.
- Tau Anzoategui, Victor (2002), El derecho indiano y el trasplante de la cultura del Derecho comun (siglos XVI y XVII), in: Cultura juridica europea: una herencia persistente, Sevilla: Seminario Permanente de Cultura Juridica Universidad Pablo de Olavide, 23-38.
- Teubner, Gunther (2012), Verfassungsfragmente. Szociális alkotmányosság a globalizációban, Frankfurt am Main.
- Terráneo, Sebastián (2010), La recepción de la tradición conciliar limense en los decretos del III Concilio Provincial Mexicano, Buenos Aires.
- Toynbee, Arnold J. (1947), A Study of History. Rövidítés, New York.
- Toynbee, Arnold J. (1968) [1935], A Study of History. I. kötet, Első kiadás másodikként 1934, kiadás nyolcadikként 1935, lenyomat London 1968.,.
- Tschopp, Silvia Serena (2004), Jelenlévő távollét. Európa mint politikai gondolkodási modell a században 17.?", in: Európa a században 17.. Ein politischer Mythos und seine Bilder, szerkesztette Klaus Bußmann és Elke Anna Werner, Wiesbaden, 25-36.
- Tuori, Kaarlo (2002), Critical Legal Positivism, Aldershot.
- Tuori, Kaarlo (2011), Ratio and Voluntas: The Tension Between Reason and Will in Law, Farnham.
- Twining, William (2000), Globalizáció és jogelmélet, London et al.
- Van Hoecke, Mark, Warrington, Mark (1998), Legal Cultures, Legal Paradigms and Legal Doctrine: Towards a New Model for Comparative Law, in: The International and Comparative Law Quarterly 495-536.47,3,
- Van Laak, Dirk (2006), Kolonien als "Laboratorien der Moderne"?, in: Das Kaiserreich transnational. Deutschland in der Welt 1871-1914, szerkesztette Sebastian Conrad és Jürgen Osterhammel, Göttingen, 257-279.
- Vázquez, Humberto, Alba Crespo, Juan J. et al. (szerk.) (1991), Las "Instituciones del Derecho Real de España" del Dr. José María Álvarez y las Anotaciones del Dr. Dalmacio Vélez Sarsfield, in: Dalmacio Vélez Sarsfield e il Diritto Latinoamericano, a cura di Sandro Schipani, Padova, 109-140.
- Vélez Sarsfield, Dalmacio (1834), Institutiones de Derecho Real de España, por el doctor D. José María Álvarez Catedrático de Instituciones de Instituciones de Justiniano en la Universidad de Goatemala, Buenos Aires.
- Vec, Miloš (2011), Nemzeti és transznacionális jogfejlődés - A nemzetközi jog története, in: How to Teach European Comparative Legal History. Workshop 2009. augusztus 19-20., szerkesztette: Kjell A. Modér és Per Nilsén, Lund, 25-38.
- Vesting, Thomas (2007), Rechtstheorie. Ein Studienbuch, München.
- Vismann, Cornelia (2000), Akten. Medientechnik und Recht, Frankfurt am Main.
- Vismann, Cornelia (2012), Kulturtechniken des Rechts, in: Rechtsanalyse als Kulturforschung, szerkesztette Werner Gephart, Frankfurt am Main, 323-336.
- Visscher, Fernand de, Feenstra, Robert, Rossi, Guido, Genzmer, Erich (szerk.) (1961), Ius Romanum medii aevi. Vol. Praemittenda: Az Irenius előtti idők; a/d1, Milánó.
- Wagner, Wolfgang (1982), Annäherung an eine europäische Rechtsgeschichte, in: Aspekte europäischer Rechtsgeschichte. Festgabe für Helmut Coing zum Geburtstag 70., Frankfurt am Main, 387-419.
- Wallerstein, Immanuel (2004), Világrendszer-elemzés. Bevezetés, Durham.

- Wallerstein, Immanuel (2006), *European Universalism: The Rhetoric of Power*, New York.
- Welskopp, Thomas (1995), *Stolpersteine auf dem Königsweg: Methodenkritische Anmerkungen zum internationalen Vergleich in der Gesellschaftsgeschichte*, in: *Archiv für Sozialgeschichte* 339-367.35,
- Welskopp, Thomas (2010), *Vergleichende Geschichte*, in: *Europäische Geschichte Online (EGO)*, szerkesztette: Institute of European History (IEG), Mainz 2010-12-03. URL: <http://www.ieg-ego.eu/welskoppt-2010-en>.
- Wendt, Reinhard (2007), *A gyarmatosítástól a globalizációig. Európa és a világ* Paderborn 1500, óta.
- Wesel, Uwe (2005), *Der Wille zur Schachtel. What is Europe?*, in: *Summa: Dieter Simon zum 70. Geburtstag*, szerk. Rainer M. Kiesow, Regina Ogorek u.a., Frankfurt am Main, 601-608.
- Wesel, Uwe (2010), *Az európai jog története - A görögöktől a Lisszaboni Szerződésig*. München.
- White, James Boyd (1985), *When Words Lose their Meaning: Constitutions and Reconstructions of Language, Character, and Community*, Chicago.
- White, James Boyd (1990), *Justice and Translation: An Essay in Cultural and Legal Criticism*, Chicago, London.
- Whitman, James Q. (2009), *Nyugati jogi imperializmus: gondolkodás a mély történelmi gyökerekről*, in: *Theoretical Inquiries in Law* 305-332.10,
- Wieacker, Franz (1952), *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*, Göttingen.
- Wieacker, Franz (1967), *Privatrechtsgeschichte der Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung*, ed2..
- Wieacker, Franz (1985), *Grundlagen der Rechtskultur*, in: *Tradition and Progress in Modern Legal Cultures. Tradition and Progress in Modern Legal Cultures*, szerk. Stig Jorgensen et al, Wiesbaden, 176ff.
- Wieland, Joachim (2012), *Európa jövője - a válság mint lehetőség*, in: *Juristenzeitung* 213-219.67,5,
- Wirsching, Andreas (2006), *Európa mint akarat és képzelet. Die Geschichte der europäischen Integration zwischen nationalem Interesse und großer Erzählung*, in: *Zeitschrift für Staats- und Europawissenschaften* (42006), 488-506.
- Wirsching, Andreas (2007), *Vége az európai integráció történetének?*, in: *Modell Deutschland. Siker-történet vagy illúzió?*, szerkesztette Thomas Hertfelder és Andreas Rödder, Göttingen, 155-170.
- Wirsching, Andreas (2012), *Der Preis der Freiheit. Európa története napjainkban*, München.
- Wong, Bin R. (1997), *Kína átalakult: Történelmi változás és az európai tapasztalat határai*, Ithaca.
- Yun-Casalilla, Bartolomé (2007), *"Localism"*, *Global History and Transnational History. A kora újkori Európa történetének reflexiója*, in: *Historisk Tidskrift* 659-678.127,4,
- Zapata y Sandoval, Juan (2004) [1609], *De iustitia distributiva et acceptatione personarum ei opposita disceptatio*, Madrid.
- Zimmermann, Reinhard (1990), *A kötelmi jog. A polgári hagyomány római alapjai*, Fokváros.
- Zimmermann, Reinhard (1998), *Savigny öröksége: jogtörténet, jogösszehasonlítás és az európai jogtudomány megalapozása*, Tübingen: Eberhard Karls Egyetem.

Zimmermann, Reinhard (1999), Heutiges Recht, Römisches Recht und heutiges Römisches Recht: Die Geschichte einer Emanzipation durch "Auseinanderdenken", in: Rechtsgeschichte und Privatrechtsdogmatik, szerk. Reinhard Zimmermann, Heidelberg, 1-39.

Zimmermann, Reinhard (2001), Római jog, kortárs jog, európai jog: A polgári hagyomány ma, Oxford.

Zimmermann, Reinhard (2002), Europa und das römische Recht, in: Archiv für die civilistische Praxis, 243-316.

Zimmermann, Reinhard (2007), Römisches Recht und europäische Kultur, in: JuristenZeitung, 1-12.

Zimmermann, Reinhard (szerk.) (2008), Globalisierung und Entstaatlichung des Rechts (Teilband II), Nichtstaatliches Privatrecht: Geltung und Genese, Tübingen.

Zumbansen, Peer (2010), Transznacionális jogi pluralizmus, in: Transznacionális jogelmélet 141-1891,.

Zwierlein, Cornel (2009), Die Auswirkungen von spatial turn und Kulturtransferheuristiken auf das Epochenkonzept "Frühe Neuzeit", in: Kultureller Austausch. Bilanzen und Perspektiven der Frühneuezeitforschung, szerk. Michael North, Bács, 43-67.